

त्रिपुरासारसमुच्चयः ।

[तन्त्रशास्त्रम्]

श्रीनागभट्टविरचितः

श्रीगोविन्दाचार्यकृतव्याख्यया समलङ्कितः ।

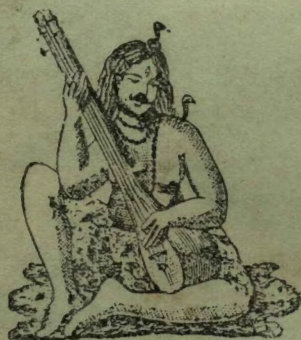
पण्डितकुलपतिना,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

संस्कृतः प्रकाशितश्च ।

द्वितीयसंस्करणम् ।

कलिकातानगरे

कलिकाता यन्त्रे

मुद्रितः ।

इ १८६७

०१२३४५६७८९०
२३३३३३३३, संगल्लार
लिपुरासारसमुच्चयः ।

[तन्त्रशास्त्रम्]

श्रीनागभट्टविरचितः ।

श्रीगोविन्दाचार्यकृतव्याख्या समलङ्कितः ।

पण्डितकुलपतिगो,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्येण

संस्कृतः प्रकाशितश्च ।

द्वितीयसंस्करणम् ।

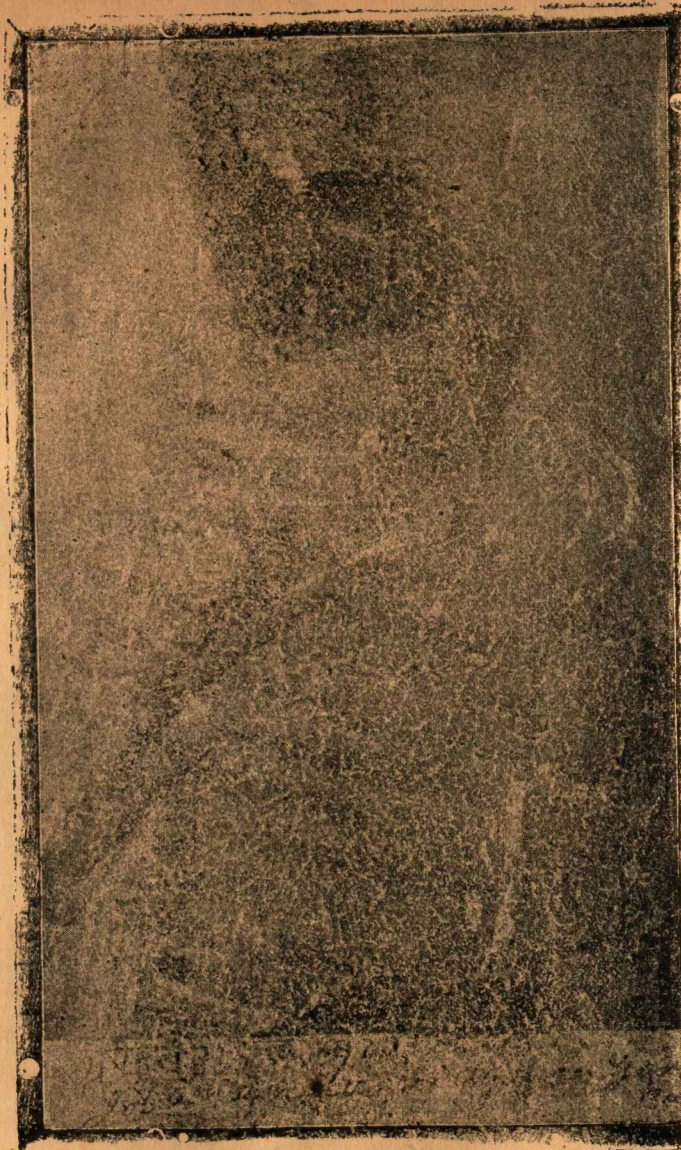

कलिकातानगरे

कलिकाता यन्त्रे

मुद्रितः ।

व १८८० ।

पण्डितकुलपतिः
 श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए,
 PANDIT KULAPATI
 JIBANANDA VIDYASAGAR, B. A.
 Superintendent, Free Sanskrit College, Calcutta.

विपुरासारसमुच्चयः ।

प्रथमः पटलः ।

प्रह्वप्राचीनवर्हिः प्रमुखसुरवरानौककोटीरकोटि-
 श्लिष्टस्येन्द्रनीलामलमणिमधुपत्रेणिलुष्टं कृषीष्ट ।
 श्रीपादाभोजयुग्मं नखमुंखविलसद्रश्मिकिञ्जल्कपुञ्जम्
 शिञ्जन्नञ्जीरहंसौमुखरितमनिशं मङ्गलं वो भवान्याः ॥१॥

नत्वा शङ्करचरणं श्रीमद्वीविन्दशर्मणा ।

विपुरासारटीकयं रच्यते सारदृशना ॥

तस्यै दिशि सततमञ्जलिरेष प्रीषः प्रचिप्यते मुखरितो मधुरैर्हिरेकैः ।
 जागर्ति यत् भगवान् गुरुचक्रवर्त्ती विश्वीदयप्रणयनाटकपवधारः ॥
 श्रीमद्गुरुपरमेश्वरपदारविन्दप्रणिहितभक्तिभरावनम्रशिरसा परमाचार्यपरस्पर-
 प्रसादलब्धविज्ञानेन सर्वांगमपारावारपारगतेन विज्ञानदैशिकेनाचार्यं नागभट्टेन विर-
 चितस्य विपुरासारसमुच्चयस्य सम्यदाद्यदौपिका व्याख्या आरभ्यते । तत्र सदाचारा-
 नुमितश्रुतिबोधनं परदेवतास्मरणपूर्वकमाशीर्लचयं शिष्यशिष्यार्थं निबध्नाह
 प्रह्वप्राचीनवर्हिरित्यादि । भवान्याः श्रीपादाभोजयुग्मं वो युष्माकं मङ्गलं कृषीष्ट
 करोतु । कौटुम्भं प्रह्वप्राचीनवर्हिः प्रमुखसुरवरानौककोटीरकोटिश्लिष्टस्येन्द्र-
 नीलामलमणिमधुपत्रेणिलुष्टं प्राचीनवर्हिः प्राच्यधिपस्तुप्रमुखास्तुप्रधाना ये प्रह्वा
 नखीभूता ये देवश्रेष्ठास्तेषां यः समूहः तस्य सुकुटसम्बन्धौ व्यक्तीभूती यः इन्द्र-
 नीलामलमणिः स एव भमरः तस्य पंक्त्या श्रेण्या युक्तम् । अम्बीजद्योतनमाह नख-
 मुखेत्यादि । नखानां मुखे विलसत् यद्रश्मि तदेव किञ्जल्कसमूहो यस्य तादृशम् ।
 पुनः कौटुम्भं शिञ्जन्नञ्जीरहंसौमुखरितं श्रद्धायमानम् ॥१॥

भक्त्या गुरोर्भवपयोनिधिसेतुहेतून्
 श्रीपादपद्मयुगरेणुकणान् प्रणम्य ।
 लम्बोदरञ्च कथयामि गुरूपदिष्ट-
 माराधनक्रममहं कुलनायिकायाः ॥ २ ॥
 स्नात्वा यथाविधि विधीतकराननाङ्गुः
 आचम्य सम्यगमलाखरयज्ञसूत्रः ।
 प्रागाननो धनददिग्वदनोऽथ वापि
 ब्रह्मासनी गणपतिञ्च गुरुञ्च नत्वा ॥ ३ ॥
 संयोज्य जीवमथ दुर्गममध्याङ्गी-
 मार्गेण पुष्करनिविष्टशिखे सुसूक्ष्मे ।
 हंसेन देहममरेन्द्रपुरोगतेन
 सार्द्धेन्दुना भसितसादु विदधौत मन्त्रो ॥ ४ ॥

इष्टदेवतां नमस्कृत्य गुरुनमस्कारमाह भक्त्या इति । गुरोः पादपद्मरेणुकणान् प्रणम्य लम्बोदरञ्च प्रणम्य कुलनायिकाया आराधनविधिं कथयामि । कौटशान् तान् संसारं एव पयोनिधिदुःस्वरत्नात् तदुत्तरणे सेतुहेतून् लीलातरण-हेतून् । आराधनक्रमं कौटशं गुरुणीपदिष्टं विना आगमज्ञानानर्थक्यप्रसङ्गात् । तस्माद्गुरुदेवतयोरेक्यं कर्त्तव्यम् । तदुक्तं यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तद्वा गुरौ । तस्यैव कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मन इति ॥ २ ॥

गुरुदेवतादि नमस्कृत्य उपासनाप्रकारमाह स्नात्वेति । नद्यादौ यथाविधि स्नात्वा सन्यावन्दनादिकं कृत्वा यथाविधि आचम्य प्रकटनिर्मलयज्ञसूत्रः सन् पूर्वाभिसुखः यथाशीघ्रं ब्रह्मासने खलिकासने वा उपविश्य वामे गुरुं दक्षिणे गणेशं मध्ये इष्टदेवतां नत्वा वक्ष्यमाणभूतशुद्धिं विदधौत । दुर्गममध्याङ्गीमार्गेण सुषुप्तान्तर्वर्तिना चिदागार्गेण पुष्करनिविष्टशिखे सहस्रदलकमलकूटस्थपरमात्मनि जीवं जीवात्मानं संयोज्य अथ यस्यान्तरस्वरसव-श्रावतुर्विशतितत्त्वान्यपि तत्र नयेत् । हंसेन हंस इति मन्त्रेण अमरेन्द्रपुरोगतेन

सास्यादिनाथ मरुताऽपनयन्नशेषम्
 तद्भस्मराशिमुखिलं भुवनं सकेन ।
 संभ्रावयन् बलभिदा परिचिन्तयेत् स्व-
 मात्मानमश्वसि घटेन सविन्दुकेन ॥ ५ ॥

ततो वृहद्बुद्बुदमध्यवर्त्तिस्फुरत्कामाण्डलमण्डभाजम् ।
 ध्यात्वा तदन्तर्भुवनान्यमूनि विचिन्तयेद्भूतलमेतदन्तः ॥ ६ ॥
 स्मितप्रसवशोभितं नवमनिन्द्यगन्धोत्कटम्
 कदम्बवनमुच्चकैरिह समन्ततश्चिन्तयेत् ।
 तदन्तरपि मण्डितं मणिगणैर्महामण्डपम्
 हिरण्यमयमुपाञ्चितं द्युमणिमण्डलाभप्रभम् ॥ ७ ॥
 चतुर्हारीपेतं मणिमयचतुस्तोरणयुतम्
 स्फुरत्तारानाथद्युतिसितवितानाङ्गमुपरि ।

सार्द्धेन्दुना अमरेन्द्री लकारः तत्पुरोगतीरफः अर्द्धेन्दुर्विन्दुस्तेन रमिति मन्त्रेण स्वकं स्वशरीरं भसितसात् भस्मसात् कुर्यात् भस्मीभूतं स्वशरीरमिति चिन्तयेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सास्यादिनाथ मरुतेति । सास्यं विसर्जनीयस्तस्यादिर्विन्दुः मरुत् यकारः तेन यमिति वायुवौजेन भस्मराशिं निराकुर्वन् सानुस्वारेण बलभिद्वौजेन लकारेण सकलं भुवनं भ्रावितं कुर्वन् स्वमात्मानं अमृतमयाश्वसि सानुस्वारेण घटेन चिन्तयेत् । घटशब्देनाधिष्ठानलक्षणया जलं लक्षितम् । तेन च तद्वौजेन वकारेण सानुस्वारेणाश्वतमयाश्वसि आत्मानं ध्यायेदित्यर्थः ॥ ५ ॥

तत इति । तदनन्तरं तज्जलवैगमध्यवर्त्तिस्फुरत्कामाण्डलं ब्रह्माण्डं ध्यायेत् । तदन्तरं चतुर्दश भुवनानि तेषामभ्यन्तरे भूमितलं विचिन्त्य तन्मध्ये कदम्बवनं चिन्तयेत् । कौटशं कदम्बवनं प्रकाशकुसुमशोभितं नवं नूतनम् अनिन्द्यगन्धोत्कटं स्पृहणीयसौरभशालि सर्वतो महत्कदम्बवनं तदनाभ्यन्तरे मणिभिर्भूषितं सौवर्ण-महामण्डपं सूर्यमण्डलाभदीप्तं चिन्तयेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

कौटशं चतुर्हारीयुक्तं मणिमयैश्चतुर्भिस्तोरणैः सहितम् । स्फुरत्तौ या शशि-

स्थितौ द्वारे द्वारे रुचिरमणिमाख्याम्बरधरो
गणेशक्षेत्रेशो च सपरिकरौ यस्य महितौ ॥ ८ ॥

पूर्वद्वारि सवाहनं हरिहयं तस्यैव याम्ये यमम्
पाश्चात्ये वरुणं तथैव तदुदग्द्वारे कुबेरं स्थितम् ।
सङ्गीतादिरतैस्तदन्तरमरस्त्रीणां गणैराकुलम्
ध्यायेत् सम्यगनाकुलेन मनसा गन्धर्वमुख्यैरपि ॥ ९ ॥
तस्य मध्यगतसिंहविष्टरे पद्ममष्टदलशोभितं ततः ।
उद्यदुष्णकरमण्डलोज्ज्वलं चिन्तयेदरुणचारुकेशरम् ॥ १० ॥

तत्कर्णिकोपरि कपञ्चममम्बुतुर्थ-
युक्तं मनुस्वरतदन्त्युतं विधाय ।
प्रेतं धिया तदुपरि त्रिदशेन्द्रवन्द्याम्
ध्यायेत्तिलोकजननीं दयितां पुरारिः ॥ ११ ॥

दोसिसदत् सितेन वितानेनीपरि चिह्नं यस्य मण्डपस्य तम् । प्रतिहारं सपरि-
वारौ गणेशक्षेत्रपालौ स्थिताविति चिन्तयेत् ॥ ८ ॥

पूर्वेति । तस्य मण्डपस्य पूर्वद्वारि ऐरावतसहितमिन्द्रं ध्यायेत् । दक्षिणद्वारि
महिषसहितं यमम् । पश्चिमद्वारि मकरसहितं वरुणम् । उत्तरद्वारि नरयानं
कुबेरं ध्यायेत् । सवाहनामुकर्षिं सकलान्वयि यदभ्यन्तरं नृत्यादिरतैः अमरस्त्री-
समूहैः व्याप्तं चिन्तयेत् । गन्धर्वकुलैरप्याकुलं चिन्तयेत् ॥ ९ ॥

तस्येति । तस्य मण्डपस्य मध्यस्थितसिंहासने अष्टदलपद्मं चिन्तयेत् । कीदृशं
पद्मं प्रातःकालीनसूर्यविम्बतुल्यम् अरुणमित्यर्थः । तथा अरुणं लोहितं मनी-
हारि च किञ्चलं यस्य ॥ १० ॥

तदिति । तस्याष्टदलकर्णिकाया उपरि हेसौ इत्यासनवीजं विधाय तदुद्धारण-
प्रकारमाह कं जलं तद्बीजं वकारः तत्पञ्चमी हकारः अम्बु रकारः सत्तुर्थः सकारः
तेन युक्तं मनवश्चतुर्दश तदुपलक्षितसंख्यकस्वर औकारः तदन्तः अङ्गारः ताभ्यां युक्तम्
एतावता हेसौ इति भवति । एतदेवासनवीजं देव्याः तदुपरि प्रेतं शिवरूपं विचिन्त्य
तस्योपरि विलीकमातरं हरवस्त्रभां ध्यायेत् ॥ ११ ॥

सुरुचिरनासिकां सुनयनां सुकपोलतला-
मरुणजटाकलापकलितामलचन्द्रकलाम् ।

विलसदष्टमीन्दुकमनोयललाटतटाम्

॥ परिणतशारदेन्दुरुचिराननपङ्ककहाम् ॥ १२ ॥

बन्धूकारुणकान्तदन्तवसनामुत्तुङ्गवृत्तस्तनीम्
युक्तां बालमृणालनालललितैर्भव्यैश्चतुर्भिर्भुजैः ।

तत्कालस्मितपद्मपत्रविलसन्नेत्रत्रयोद्भासिताम्

ताराधीशदिनेशकुण्डलधरासुल्लासिचिल्लीलतीम् ॥ १३ ॥

वलितत्रयोद्भासितदौनमध्यां प्रदक्षिणावर्त्तगभौरनाभीम् ।

कस्तूरिकाकर्दमलेखयेव विराजमानामपि रोमराज्या ॥ १४ ॥

स्मितनववन्धुजोवकुसुमारुणसद्वसनाम्

मणिमयरसनाकलापकलितोरुनितम्बतटाम् ।

करिकरपीवरोरुयुगलां वरहंसगतिम्

चरणतलप्रभाविजितपङ्कजगर्भदलाम् ॥ १५ ॥

ध्येयदेवीस्वरूपमाह सुरुचिराद्यादि । अरुणजटासमूहनिवत्तचन्द्रपीडशभागां तथा
प्रदक्षिणावर्त्तगभौरनाभीं प्रदक्षिणा आवर्त्तः भूमियंस्याः तादृश्या नाभ्या युक्तं कस्तूरि-
काकर्दमरेखातुल्या रोमराज्या युक्तं स्मितनववन्धुकुसुमारुणसद्वसनां विकसितवन्धू-
ककुसुमारुणवस्त्रां मणिमयरसनाकलापकलितोरुनितम्बतटो मणिमयचतुर्घण्टिकास-
म्बन्धकटिदेशां करिकरपीवरोरुहस्तयुगलां हस्तिस्थूलहस्तजघनां चरणतलप्रभाविजि-
तपङ्कजगर्भदलां गर्भोऽभ्यन्तरं प्रणतपुरन्दरप्रमुखलङ्घनिकायलसन्मणिसुकुटभापट-
लपाटलिताङ्गियुगां नन्वीभूतेन्द्रीपक्रमदेवसमूहदीप्यन्मणिसुकुटदीप्तिसमूहश्चेतरक्त-
पदद्वयां मणीनां नानाविधत्वाद्दीप्तेः पाटलत्वम् । सुरुचिरिति । अतिमनोहारि-
सम्याकालीनान्बुददीप्तिसमूहजुषा सेवितेन निजतनुतेजसा स्वशरीरतेजसा कवचितं
व्याप्तं दिग्बलयच्च यथा ताम् । दिव्याम्बुवाहेति दिव्यमेषसमूहोदरनिर्गते-
मुक्ताफलैर्विरचितां रुचिरां मनीहारिणीं एकावलीम् । को मस्तकस्तस्यान्ते गले
बहलीं अथवा कान्ते कमनीये गले । पाश्चाद्गुहे ऊर्ध्वामदचहस्ताभ्यां वराभये अधः-
कराभ्यां इधानाम् । रत्नप्रकाण्डरचिताभरणाभिरासां रत्नप्रकाण्डं रत्नत्रेष्ठस्तेन

प्रणतपुरन्दरप्रमुखलेखनिकायलसन्-
 मणिमुकुटप्रभापटलपाटलिताङ्घ्रियुगाम् ।
 सुरुचिरसान्ध्यवारिधरकान्तिकलापजुषा
 निजतनुतेजसा कवलिताम्बरदिग्वलयाम् ॥ १६ ॥
 दिव्याम्बुवाहनिवहोदरमुक्तवृत्त-
 मुक्तामलैर्विरचितां रुचिरां वहन्तीम् ।
 एकावलीममलकोमलकान्तियुक्ताम्
 कान्ते गले च हरिचन्दनलिप्रगात्राम् ॥ १७ ॥
 पाशाङ्कुशभयवरोद्यतपाणिपद्माम्
 रत्नप्रकाण्डरचिताभरणाभिरामाम् ।
 स्मेराननां रुचिरदन्तमरीचिवीचि-
 धौतारुणाधरदलां सुरवृन्दवन्द्याम् ॥ १८ ॥
 खेक्येन त्रिभुवनमातरं मृडानीम्
 ध्यात्वैव निजकुलकामधेनुमेनाम् ।
 हृत्पद्मं पुनरपि जीवमानयेत् स्वम्
 आकाशाभोरुहकुटीरनिविष्टहंसात् ॥ १९ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

प्रथमः पटलः ।

रचितानि यान्याभरणानि तैरभिरामां मनोहराम् । रुचिरदन्तमरीचिवीचिधौता-
 रुणाधरदलां रुचिरा मनोहरा ये दन्तानां मरीचयो रश्मयस्तेषां वीचिभिरङ्गरूपे-
 र्धौतं निर्मलीकृतम् अरुणाधरपद्मं यस्याः ताम् । सुरवृन्दैर्देववृन्दैर्वन्द्यां सेवि-
 ताम् ॥ खेक्येनेति एनां त्रिभुवनजननीं भवानीं खेक्येन आलोक्येन विचित्र-
 पुनरपि जीवात्मानम् आकाशपद्मकुटीरनिविष्टपरमात्मनः सकाशात् स्वीयं हृत्कम-
 लम् ध्यायेत् । हंस इति सम्बन्धे चतुर्विंशतितत्त्वान्यपि खं खं स्थानं नयेत्
 इत्यन्यत्रत्यस्वरसात् । इति भूतशुद्धिः ॥ १२-१९ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां प्रथमः पटलः ।

द्वितीयः पटलः ।

अङ्गुष्ठादिकनिष्ठिकावधिकरद्वन्दाङ्गुलीषु न्यसेत्
 वाणान् पञ्च गुरुपदिष्टविधिना ब्रूमो वयं तानिह ।
 अद्रीशो मुखवृत्तवर्जिसहितस्वाद्यं सदण्डस्त्रिमू-
 र्त्त्याक्रान्ताननवृत्तमेव खलु तद्वीजं द्वितीयं भवेत् ॥ १ ॥
 मुखान्तस्थितं देवराजाधिरूढं सवामेक्षणं वक्त्रपूर्वेण युक्तम् ।
 भूर्पूर्वं सववारिषष्ठस्वरार्द्धक्षपेशं कतुर्यं कपूर्वेण युक्तम् ॥ २ ॥
 न्यस्याङ्गान्यपि चाङ्गुलीषु करयोः स्थित्या कलान्यासकम्
 कुर्यात् साधकपुङ्गवो भगपंरं माया कुलान्तं क्रमात् ।
 वीजानां त्रयमर्द्धचन्द्रसहितं विन्यस्य मूर्ध्नि स्वके
 सानन्तं मुखवृत्तके कगतकं संवर्त्तकं विन्यसेत् ॥ ३ ॥

एवं भूतशुद्धिं विधाय परदेवतास्वरूपमात्मानं बुद्ध्या वन्द्यमाणं न्यासजालं विद-
 धते इत्याह अङ्गुष्ठेत्यादिना । अङ्गुष्ठोपक्रमकं कनिष्ठान्तं हस्तद्वयाङ्गुलीषु वाणान्
 न्यसेत् । ते च द्रावणबीभणवशीकरणमारणमोहनाः पञ्च वाणाः तेषां वीजान्याह
 क्रमशः । अद्रीश इति । अद्रीशोदकारः मुखवृत्तः न्यस्यव्याकारः वक्त्रैरेफः ताभ्यां सहि-
 तीऽद्रीश आद्यं वीजं भवेत् सदण्डः सानुस्वारः तेन द्रामिति वीजं भवति तदेव वीजं
 विमूर्त्त्या ईकारेण आक्रान्तम् अनेन स्थानं यस्य तत् द्वितीयवीजं भवति एतावता
 द्रौमिति भवति ॥ १ ॥

द्वितीयवीजमुद्धरति मुखेति । मुखे न्यस्यत इति मुखं विसर्गः तदन्तः ककारः
 तदुद्धरेत् । कौटशं देवराज इन्द्रः तद्वीजं लकारः तदुपरि स्थितं वामचक्षुषि
 न्यस्यते इकारः तत्सहितं वक्त्रे न्यस्यते यी विसर्गः तत्पूर्वीं विन्दुः तेन युक्तम्
 एतावता कौमिति वीजं भवति । चतुर्थमुद्धरति भूर्पूर्वं वकारः ववारिणा लका-
 रेण षष्ठस्वर ऊकारस्तेन च सहितम् एतावता वूर्मिति वीजं भवति । पञ्चमवीज-
 मुद्धरति कं जलं तद्वीजं वकारः तत्तुरीयः सकारः ककारपूर्वीं विसर्गः तेन सहि-
 तम् एतावता स इति भवति । सर्वे वीजं भवेदित्यनुषङ्गः ॥ २ ॥

न्यसेति । स्थितिन्यासीतिविधिना उभयकराङ्गुलीषु करतलयोर्यस्य विन्यसेत् ।

सूक्ष्मादींश्चतुरो युगे नयनयो न्यस्येत्ततः श्रोत्रयोः
 सार्धेन्द्रून् स्वकपोलयोर्भृगुयुगं घ्राणद्वयेनान्वितम् ।
 चन्द्रार्द्धाङ्कितमस्तकञ्च चिबुके श्वेतद्वयं विन्यसेत्
 पञ्चाङ्गण्डयुगान्वितं शशिकुलोपेतोत्तमाङ्गं बुधः ॥ ४ ॥
 दन्तपंक्तियुगले वक्रद्वयं सेन्दुखण्डरदनच्छदद्वयम् ।
 श्रोष्ठयोर्घटयुगं ततो न्यसेदन्त्युगममुखपूर्वसंयुतम् ॥ ५ ॥
 रसं नाभावर्द्धोडुपयुतममुं न्यस्य पवनम्
 न्यसेन्मन्त्री सान्यस्वरमपि शिखायामवहितः ।

नाभौ हि ब्रह्मचारी गृही समुच्चुरित्यधिकारिमेदात् सृष्टिस्थितिसंहारात्मना
 विविधः । मध्यमादि कनिष्ठान् न्यसेत् प्राङ्मुखान् स्थितिम् । अङ्गुष्ठान् कनिष्ठादि
 सृष्टिन्यासोऽभिधीयते । अङ्गुष्ठादि कनिष्ठान् संहारन्यास ईरितः । नाभ्यादि-
 केशपादान् स्थित्वा देहे न्यसेत् सुधीः । केशादिपादपथ्यन्तं सृष्टिन्यासोऽभिधीयते ।
 पादादि केशपथ्यन्तं संहारन्यास ईरितः । एवं यथाधिकारं विन्यस्य वक्ष्यमाण-
 कलान्यासं कुर्यात् । तमेवाह भग एकारः तत्परम् एकारः माया भुवनेशीवीजं
 क्रीं । कुलान् कुलविद्यायाः अन्तं सौः इति । साम्प्रदायिकास्तु अकुलान्तम्
 अकुलोऽकारः तस्यान्तं चकार इति वदन्ति । एतद्वीजत्रयं स्वके मूर्ध्नि न्यसेत् ।
 सानन्तं मुखवत्तके इति संवत्तकं चकारः सानन्तम् आकारयुक्तं चगतं के शिरसि
 गतं विन्दुरित्यर्थः । तेन चामिति मुखवत्तके न्यसेत् ॥ ३ ॥

सूक्ष्मादीनि । सूक्ष्म ईकारः स एव आदिर्येषां ते सूक्ष्मादयः । सार्धेन्द्रून्
 सविन्दुकानित्यर्थः । तेन इ' ई' उ' ऊ' इति नयनयोः श्रोत्रयोश्च न्यसेत् । स्वक-
 पोलयोर्भृगुयुगं सकारयुगं घ्राणद्वयेनान्वितं ऋ ऌ इत्यनेनान्वितं ए' सू' इत्यर्द्ध-
 चन्द्रान्वितं स्वकपोलयोर्भृगुयुगं चिबुके श्वेतद्वयं अतः एकारः गण्डयुगं लृ लृ
 शशिकुलं विन्दुः विन्दु शिरस्तेन हृ' हृ' इति वीजद्वयं चिबुकपात्रयोर्न्यसेत् ॥ ४ ॥
 दन्तपंक्तियुगले वक्रद्वयं शकारद्वयम् । इन्दुखण्डो विन्दुः सविन्दुकं वदनच्छद-
 द्वयम् ए ए विन्दुसहितमित्यर्थः ॥ तेन श्रं श्रं इति दन्तपङ्क्तयोर्न्यसेत् । श्रोष्ठयो-
 र्घटयुगं घटो वकारसद्वयं दन्त्युगम् ओ औ मुखं विसर्जनीयः तत्पूर्वं विन्दुः
 सविन्दुकमित्यर्थः । तेन रौ रौ इति वीजद्वयं श्रोष्ठयोर्न्यसेत् ॥ ५ ॥

कलान्यासं कुर्वन्सुमिह यथोक्तेन विधिना

चिरं जीवत्यङ्गा विगतगदमृत्युः सुखमिह ॥ ६ ॥

पश्चाद्देहे केवला मातृका वा विन्यस्तव्या रुद्रशक्त्यान्विता वा ।
 विद्यान्यासं साधकेन्द्रस्ततोऽङ्गन्यासं चास्य न्यासपूर्वं विदध्यात्
 ॥ ७ ॥

विद्यान्यासं मूलमन्त्रस्य वर्णैः कुर्यान्मन्त्री वक्ष्यमाणक्रमेण ।

आद्यं वीजं मूर्ध्नि गुह्ये द्वितीयं तार्त्तीयं वा विन्यसेत् हृत्पदेशे
 ॥ ८ ॥

सव्यापसव्येक्षणयोर्ललाटे वीजत्रयं श्रोत्रयुगे च वक्त्रे ।

अंशद्वये चापि च पृष्ठवंशे वीजत्रयं कूर्परयोश्च नाभौ ॥ ९ ॥

रसं नाभाविति । रसीरिफः अर्द्धोडुपोविन्दुः तेन रमिति नाभौ न्यसेत् । पवनं
 यकारः अन्यस्वरो विसर्जनीयः । तेन यमिति शिरसि न्यसेत् । अवहितः साव-
 धानः इति षोडशकला न्यसेत् । न्यासफलमाह—असु' न्यासं कुर्वन् उक्तविधिना
 असौ साधकः रोगमृत्युरहितः सुखं यथा स्यात्तथा अध्यात्मतत्त्वेन जीवति ॥ ६ ॥

षोडशकलान्यासानन्तरं मातृकां केवलां रुद्रशक्त्यान्वितां वा यथास्थानं न्यसेत् ।
 रुद्राः श्रीकण्ठादयः शक्तयः पूर्णोदर्यादयः । न्यासस्थानानि शारदायाम् । ललाट-
 मुखवत्तच्छिशुतिघ्राणेषु गण्डयोः । श्रोष्ठदन्तोत्तमाङ्गास्यदोः पत्सम्यग्यकेषु च ।
 पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ जठरे हृदयेऽशके । ककुब्धं च हृत्पूर्वं पाणिपादयुगे
 तथा । जठराननयोर्न्यसेन्मातृकाणां यथाक्रमात् । त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जा-
 युक्तात्मकान् विदुः । यादीन् हादीन् न्यसेदात्मपरमज्ञानपूर्वकान् । प्रधोगस्तु—
 अं श्रीकण्ठपूर्णादौर्ध्वा नभौ ललाटे इत्यादि । ततोऽनन्तरं विद्यान्यासं
 कुर्यात् ॥ ७ ॥

विद्यान्यासप्रकारमाह विद्येति । कथ्यमाणप्रकारेण मूलमन्त्राक्षरैर्विद्यान्यासं
 कुर्यात् । प्रथमं वीजं मस्तके द्वितीयं गुदे तृतीयं हृदये न्यसेत् । इत्येको
 न्यासः ॥ ८ ॥

सव्येति । वामदक्षिणेतयोराद्यं द्वयं तृतीयं ललाटे अन्यः । कर्णयुगे वक्त्रे
 चैकन्यासः । अंशद्वये पृष्ठे च एको न्यासः । जानुयुगे नाभौ च एको न्यासः ।

वीजत्रयेणैव षडाननानि प्रकल्पयेद्दूर्ध्वं मुख्यादि विद्वान् ।
अङ्गानि मूलेन च गुह्यनाभिहृदयमूर्ध्वं स्वपि पञ्च वाणान् ॥ १० ॥
ललाटेऽपि वदने हृदि स्वे नाभौ च गुह्येऽपि च विन्यसेत्तान् ।
त्रैलोक्यसंचोभणदृष्टशक्तौ पञ्चापि कामानपि वक्ष्यमाणान्
॥ ११ ॥

इह कामराजमन्मथकन्दर्पमकरकेतनाद्यापि ।
नामभिरतैर्गदिता मनोभवेनाम्बिताः क्रमशः ॥ १२ ॥

कपञ्चमं शुचिनयनान्तसंयुतम्
सवामट्कपवनगुणान्वितः करः ।
रविस्वरो हरिहयविष्णुषष्ठवद्
बलं ततस्तर उपरान्वितो भृगुः ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वाधोदक्षिणवक्त्रे च एको न्वासः । तथा वांसापरमध्यवक्त्रेषु एकः । एवं सप्तमूल-
विद्यां न्यसेदिति ॥ ८ ॥

वीजत्रयेणेति । मूलमन्त्रवीजैस्त्रिभिर्हिरुक्तैः षडङ्गानि प्रकल्पयेत् । यदुक्तं
त्रिपुरारणवे—ऊर्ध्वादि परवक्त्रान् विद्यान्यासं समाचरेत् । ऊर्ध्वं पूर्वं तथा वामे
पृष्ठे दक्षे तथा क्रमादिति । गुह्यनाभीति । गुह्यनाभिहृदयाननमूर्ध्वं पूर्वोक्त-
वाणपञ्चकं न्यसेदिति ॥ १० ॥

कामन्यासमाह ललाटेति । वक्ष्यमाणान् पञ्च कामान् ललाटादिषूक्तस्थानेषु
न्यसेत् ॥ ११ ॥

तान् कथयति इहेति । एते पञ्च कामाः नामभिः कथिताः ॥ १२ ॥

एषां बीजानि कथयति कपञ्चममिति । कं जलं तद्वीजं वकारः तस्य च मी
हकारः शुचिना अग्निबीजेन रेफेण नयनान्तेन ईकारेण च युक्तं तेन ज्ञीमिति
भवति । इति प्रथमबीजम् । वामहृक् ईकारः पवनो यकारः तद्गुणाक्षरं
ढतीयाक्षरं लंकारः करः कंकारः । ककारलंकारेकारैः कामाख्यं बीजं
द्वितीयम् । रविस्वरः द्वादशस्वरः ऐकारः ढतीयं बीजम् । हरिहयौ लकारः विष्णुः
रकारः ततः षष्ठस्वर ऊकारः । बलं वकारः वकारलंकारोकारैश्चतुर्थम् । एतावता

तेषां शिरःसु विदधीत बुधोऽर्धचन्द्रा-
नेवं मया निगदिताः खलु पञ्च कामाः ।
पुंसः स्मराननुदिनं न्यसतः स्वदेहे
लोकत्रयं भवति तस्य मनोऽनुवृत्तिः ॥ १४ ॥

अथ त्रिलोकार्चितशासनाया वक्ष्यामि वीजत्रयमम्बिकायाः ।
मोक्षव्यमेतत् कुलधर्मविद्भिरामुष्टहेतोर्निजसिद्ध्यै च ॥ १५ ॥

कान्तादिभूतपदगं कगतार्धचन्द्रम्
दन्तान्तपूर्वजलधिस्थितवर्णयुक्तम् ।
एतज्जपन्नरवरो भुवि वागम्भवाद्यम्
वाचां सुधारसमुचां लभते स सिद्धिम् ॥ १६ ॥

कान्तान्तं कुलपूर्वपञ्चमयुतं नेत्रान्तदन्तान्वितम्
कामाख्यं गदितं जपन्मनुवरं साक्षाज्जगत्क्षोभकम् ।

ब्रूमिति । तर इति स्वरूपं उपरः ईकारः भृगुः सकारः सकारतकाररेफेकारैः
पञ्चमं तेन स्त्रीमिति ॥ १३ ॥

तेषां शिरःसु विदधीत बुधोऽर्धचन्द्रानिति । एतानि बीजानि प्रत्येकं विन्दुभिः
कामराजमन्मथकन्दर्पमकरकेतनमनोभवनामभिः संयोज्य न्यसेदित्यर्थः ॥ १४ । १५ ॥

कान्तादिभूतपदगमिति । ककारोऽनुस्वारः स एवान्तो यस्योकारस्य तस्यादि-
भूतपदगम् आदिचतुर्दशपदगम् अकारः यत्ताकान्तो विसर्गस्तस्यादिभूतपदगम् आदौ
स्थितं यत् स्वरूपमकारः तमुद्धरेत् । कगतार्धचन्द्रं के मस्तके गतोऽर्धचन्द्रो यस्य
तादृशं शिरीगतानुस्वारमित्यर्थः । दन्त औकारः तदन्त औकारः तत्पूर्वजलधिस्थित-
वर्णयुक्तं तत्प्रातिलोम्येन चतुर्थमक्षरं एकारः कगतार्धचन्द्रं सविन्दुकमित्यर्थः । एतैः
सङ्घितायां षड्वी सत्यां ऐ इति वाग्भवाग्नौ महान् मन्त्र उद्धृतः । एतद्वाम्भवनामकं
बीजं जपन् अशेषाश्चतस्र्यो वाक्सिद्धिं लभते । गद्यापद्या शिवानी अस्माद्भवतीति
वाग्भवमिति प्रथमं मूलमन्त्रबीजम् ॥ १६ ॥

द्वितीयं बीजमुद्धरति कान्तान्तमिति । के मस्तके न्यस्त इति कं विन्दुः तस्यान्तो
विसर्जनोयः अः इति तदन्तः ककारः । कुलं सकारः तत्पूर्वपञ्चमं तत्प्रातिलोम्येन
प्रञ्चमी लकारः । तदन्त ईकारः दन्तो विन्दुः ककारलंकारेकारेण एतवता स्त्रीमिति

दन्तान्तेन युतं सदन्ति सकलं सम्प्रोहनाख्यं कुलम्
सिध्यत्यस्य गुणाष्टकं स्वररता सिद्धिश्च नित्यं जपेत् ॥ १७ ॥

ऋषिर्दक्षिणामूर्तिसंज्ञो महात्मा
भवेच्छन्द एतस्य मन्त्रस्य पङ्क्तिः ।
सरस्वत्यचिन्त्यप्रभावा प्रदिष्टा
बुधैर्देवता देवहन्दार्चिताङ्घ्रिः ॥ १८ ॥
अमुष्य मन्त्रस्य रदान्तयुक्तजम्
बीजं सदन्तं नकुलीशपूर्वम् ।
शक्तिस्तु साखण्डलकर्णपूर्वम्
सहार्द्धजैवाढकमाननान्तम् ॥ १९ ॥

वर्णः शुक्लो मुनिभिस्त्रिभुवनसहितस्य मन्त्रराजस्य ।

आगमपारगमतिभिर्गान्धारोऽस्य स्वरो गदितः ॥ २० ॥

विद्यामूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता ज्ञातव्येयं सर्वथा सिद्धिकामैः ।

देव्या शप्ता येन विद्येयमाद्या पूर्वं तेन प्राणहोनाऽभवत् सा ॥ २१ ॥

कामराजाख्यबीजं गदितं उक्तम् । अयं मन्त्रो जपादेव जगत्क्षीभक्तुं भवति । तृतीयं बीजमुद्धरति । दन्तान्तेति दन्तानामन्यपङ्क्तौ न्यस्यत इति दन्तान्त्र्यौकारः तेन युतं कुलं सकारमुद्धरेत् । कौटुम्भं सदन्ति सानुखारं सकलं विसर्गसहितम् अस्य बीज-
वयजपादणिमादिसिद्धिर्भवति खेचरीसिद्धिश्च भवति । अणिमा लघिमा गरिमा
प्राकास्यं वशितेशिता । प्राप्तिः कामावसायित्वं शम्भोरैश्वर्यमष्टधा । एतबीजवया-
लोकः त्रिपुरामन्त्रः ऋष्यादिः श्लोकः सुगमः ॥ १७ ॥ १८ ॥

अस्य मन्त्रस्य बीजशक्तौ आह असुयति । रद औकारस्तस्यान्त्र्यौकारः नकुली-
शौ हकारः तत्पूर्वं सकारः दन्तीविन्दुः एतेन सौ इति बीजं विद्यादित्यध्या-
हार्यम् । शक्तिस्तु साखण्डलेन कर्णपूर्वेण ईकारेण अर्द्धजैवाढकेण अर्द्धचन्द्रेण च
सहितम् आननान्त्र्यं ककारं जानीयात् । तथाचास्य मन्त्रस्य सौ बीजं क्लीं शक्तिः
शुक्लो वर्णः गान्धारः स्वर इति ॥ १८ ॥ २० ॥

विद्येति । विद्याया मूलोत्पत्तिरेषा मयोक्ता इयमुत्पत्तिर्विद्यासिद्धिस्तु भि-
न्नेष्वन्या । दिव्येति इयं विद्या देव्या शप्ता तेन प्राणशून्याऽभवत् ॥ २१ ॥

शिवशक्तिबीजमत एव शम्भुना

निहितं तयोरुपरि पूर्वबीजयोः ।

अकुलं कुलोपरि च मध्यमाधरे

दहनं ततः प्रभृति सोर्जिताऽभवत् ॥ २२ ॥

भैरवीयमुदिता कुलपूर्वा देशिकैर्यदि भवेत् कुलपूर्वा ।

सैव श्रीघ्नफलदा भुवि विद्येत्युच्यते पशुजनेष्वतिगोप्या ॥ २३ ॥

शिवाष्टमं केवलमादिबीजं भगस्य पूर्वाष्टमबीजमन्यत् ।

परं शिरोऽन्तं गदिता त्रिवर्णा सङ्केतविद्या गुरुवक्त्रगत्या ॥ २४ ॥

कान्तान्तवान्ताकुलवामनेवान्वितं तथा दन्तिकुलं सनादम् ।

षट्कूटमेतच्चिपुरार्णवीक्ष्यन्तगुह्यं स्मर एव साक्षात् ॥ २५ ॥

शिवेति । यत इयं विद्या भवान्या शप्ता अतएव हेतोः तयोराद्यबीजयोरुपरि
शिवशक्तिबीजं हस इति बीजं निहितम् । उक्तं हि सङ्कीचः परमा शक्तिः विकाशः
परमः शिवः । सङ्कीचश्च विकाशश्च हसमित्युच्यते इयमिति ॥ परस्यान्त्र्यबीजस्यो-
परि अकुलं हकारी निहितः । मध्यबीजस्याधरे अकुलं हकारी निहितः । मध्य-
बीजस्याधरेऽधः रेफी निहितः । तदवधि सा विद्या तेजोवती जाता ॥ २२ ॥

भैरवीयमिति । इयं बाला विद्या अकुलपूर्वा हकारपूर्वा सती भैरवी उक्ता
सैव भैरवी यदि कुलपूर्वा सकारपूर्वा भवति तदा विद्येत्युच्यते । पशुजनेषु अन्य-
क्षेषु अप्रकाशा यदा पशुजनेषु अद्रीक्षितेषु । तथाच एतन्मन्त्रस्य भेदवयं भवति
वाग्भवायम् । बाला अकुलपूर्वा सती भैरवी कुलपूर्वा सती विद्येति ॥ २३ ॥

बीजवयोपलब्धितं स्वतन्त्राह शिवाष्टममिति । शिव उकारस्तस्याष्टम ऐकारः
भग ऐकारः तत्पूर्वाष्टमं ईकारः परं तृतीयम् । शिरोविन्दुः तदन्ती यस्य स
कौकारः स तृतीयबीजोपलब्धकः इयं त्र्यचरी । सङ्केतविद्या कथिता गुरुपदेशैः
परं बुध्यते ॥ २४ ॥

बीजान्तरमाह कान्तान्तेति । कं विन्दुस्तस्यान्तीविसर्जनीयः तदन्तः कः वान्तः
वकारोऽन्ती यस्य स लकारः अकुली हकारः सकारोऽन्ती यस्य स रेफः वामनेवम्
ईकारः दन्तीविन्दुः कुलं सकारः सानुखारं सनादम् एतच्चिपुरातन्त्रोक्तं षट्कूटं
सङ्कीर्णं बीजम् अतिशयेन गीतव्यम् अयं मन्त्रः साक्षात् स्मर एव ॥ २५ ॥

आद्यं वीजं मध्यमे मध्यमादावन्त्यं चान्ते योजयित्वा जपेद्यः ।
त्रैलोक्यान्तःपातिनो भूतसङ्घावश्यास्तस्यैश्वर्यभाजो भवेयुः ॥२६॥

आद्यं कृत्वा चावसानेऽन्त्यवीजम्

मध्ये मध्यं चादिमे साधकेन्द्रः ।

कुर्यान्नित्यं यो जपेन्नान्वमेनम्

जीवन्मृतः सोऽश्नुते दिव्यसिद्धिम् ॥ २७ ॥

मन्त्रराजमसुं समस्तजगद्भिर्मोहनकारकम्

मातृकान्तरितं जपेदनुलोमतोऽपि विलोमतः ।

हंसदेवसमन्वितं सकलं बधः पर एव वा

सोऽपि दिव्यगुणान्वितो लभते सुसिद्धिमनुत्तमाम् ॥ २८ ॥

अथ कामनाभिदेन जतव्यसन्निधानाह आद्यमिति । आदिमं वीजं मध्य-
वीजस्थाने मध्यवीजञ्चादिवीजस्थाने अन्त्यं स्वस्थाने एवं योजयित्वा य एनं मन्त्रं
जपेत् । तस्य त्रैलोक्यवर्तिनः प्राणिनः वश्या भवन्ति ऐश्वर्यञ्च भवति इत्येकः
प्रकारः ॥ २६ ॥

अपरमाह आद्यमिति । आद्यं वीजं अन्त्ये अन्तिमञ्च मध्ये मध्यमञ्चाद्यं
कृत्वा प्रत्यहं य एनं मन्त्रं जपति स जीवन्नेव मुक्तो भवति दिव्यानाञ्च या सिद्धिस्तं
लभते ॥ २७ ॥

मन्त्रराजमिति । य एनं मन्त्रञ्चैष्टम् अमुक्तमेव व्युत्क्रमेण च मातृकान्तरितं
कृत्वा जपति स दिव्यगुणभाक् स तु अतुलां सिद्धिमाप्नोति । तत्र क्रमः मन्त्रमुच्चार्य
अन्ते अकारमुच्चेरेत् पुनरपि मन्त्रमुच्चार्य आकारमुच्चेरेत् एवं लकारपर्यन्तमक्षराणि ।
मन्त्रान्तरितं जपं कृत्वा पुनर्मन्त्ररहितं केवलं चकारमेव स्थानीयमुच्चार्य पुनः प्रति-
लीमकक्षेण लकारादि अकारपर्यन्तं प्रत्येकं मन्त्रान्तरितं जपेत् । एवं मातृका-
क्षरमात्रया जपं कुर्वतासिक्वारेण जपः शतसंख्यापरिमितो भवतीत्यर्थः । शारदा-
तिलके राघवभट्टेन एवं व्याख्यातम् । अकारादिहकारानां मातृकां पठित्वा मध्ये
मन्त्रं पठेत् । श्रीं नमः वर्णीयं ततः चकाराद्यकारानां मातृकां पठेत् ।
ततोऽनुलां सिद्धिं लभते । एतत् प्रकारान्तरम् । हंसदेवमित्यादि सूत्रमन्त्र-

व्यञ्जनहंससमन्वितमेतद्रञ्जनहृज्जगतो निखिलस्य ।

यो जपति स्थिरनिर्मलचित्तः शीघ्रमुपैति नरः स तु सिद्धिम् ॥२९॥

कमलं परिलुप्तमध्यमान्धस्वरमौशादियुतं सविन्दुनादम् ।

निगमादिनमोऽन्तरे विराजद्भवि देवो हृदयं प्रविष्टमेतत् ॥३०॥

विद्या कामदुघा त्रिलोकविनुता स्वर्गापवर्गप्रदा

गुह्यादगुह्यतरा महोदरकरी या योगिनीनामिह ।

सा सारस्वतजन्मभूर्निगदिता सौभाग्यसम्पत्करी

सद्यः प्रत्ययकारिणी सकृदपि प्रोच्चारिता भूतले ॥३१॥

यतः स्वप्नावस्थामियमुपगता विश्वविनुता

ततः सिद्धिं नैव प्रवितरति जप्तापि सततम् ।

प्रबुद्धा चेद्विद्या फलति सहसा दीपनकरीम्

ततो विद्यां वक्ष्याम्यहमिह रहस्यामतितराम् ॥ ३२ ॥

वीजवयं यकारसकाराभ्यां संयोज्य जपेत् । पर एवेति । श्रीमूलविद्यायाः प्रथम-
मध्यमे वीजे केवले उच्चार्य अन्तिमं वीजं हंकारसकाराभ्यां संयोज्य जपेदियर्थः ॥२८॥

व्यञ्जनहंसेति । हकारसकारधीरन्तर्गताकारानुस्वारान्तिसविसर्जनौयमपि
लीपयित्वा केवलव्यञ्जनमात्रमेव विद्यायां संयोज्य जपेत् सोऽप्यनुत्तमां सिद्धिं प्राप्नोति
तदुक्तं प्रत्यक्षरार्थं हंसेन यथयित्वा जपेत् सुधीरिति ॥ २९ ॥

कमलमिति । कमलस्वरूपमेवोद्भरेत् कौटुभं परिलुप्तो मध्यमोऽन्धस्वरश्च यव
ताडनं मकारान्धस्वरश्च कृ एवंरूपः । ईशः शिव उकारस्तस्यादिरीकारः सविन्दु-
नादं तद्युक्तं तेन ककारलकारेकारविन्दुनादः क्षीमिति कामाख्यवीजम् । निगमादिः
प्रथमः । नम इति स्वरूपग्रहणं प्रथममसीमंध्यं कामवीजे निहितं चतुरक्षरात्मिका
देवो हृदयाख्या विद्या स्यात् । प्रासङ्गिकमुक्त्वा भैरवीं स्तौति ॥ ३० ॥

विद्येति । सा विद्या इह भूतले च या विद्या योगिनीनां महोदयकरी तत्त्व-
ज्ञानजिनिका कामदुघा ईप्सितार्थप्रदायिनी अतिमीमा । वारैकमपि जप्ता सती
प्रत्ययदायिनौति ॥ ३१ ॥

यत इति । यतो हेतोः सुतावस्थां गता इयं विद्या अतो वारंवारमपि जप्ता सिद्धिं

पुष्पं वारिमुचां द्वादिपरस्तावेव वर्णौ ततो
दीर्घं वारिसखान्तमप्सपि तथा धान्तौ सलोकस्वरौ ।
विद्या वाग्भववीजदीपनकरी सारस्वतोत्पत्तये
साक्षात्काङ्क्षितपारिजातलतिका वस्त्रचरोक्ता मया ॥३३॥
ब्रह्मा शक्रदृगन्वितः सहभगा मेघान्विता नादिनी
कान्तान्तं सभगं सपूषणमतोधान्तं त्विमेषः सटक् ।
कालोऽनन्तयुतं वियत् सदशनः संवर्त्तको भीषणा
साक्षरूरा कमलासनः सहशिवो वैश्वानरस्तादृशः ॥३४॥

न ददाति प्रबुद्धा यदि भवति तदा हठात् फलं ददाति अतो द्वितीदीपनीं विद्यामया
अहं कथयामि रहस्यां गोप्याम् । गोपनीये रहः स्मृतम् ॥ ३२ ॥

वतायवीजदीपनमाह पुष्पमिति । मेघानां पुष्पं जलं तद्दीजं वकारः तसुच-
रेत् । अपरी रवर्णः द्वादिद्वयशब्दस्यादिभूतोदकारः पुनस्तावेव वर्णौ रकारदकारौ
तदनन्तरं दीर्घम् आकारसहितं वारि जलवीजं सखा तस्यान्ते गकारेण वर्त्तत इति
खान्तः शकारस्तमुद्धरेत् । असु, वकारः तथा दीर्घस्तेन वाग्वा इति भवति लोका-
स्वरयुतौ धान्तौ धोऽन्ते यस्य स दकारः धस्यान्तौ लकारः दकारलकारौ लोका-
शब्देन विसंख्योपलक्षितः तत्संख्यक इकारः तेन युतौ एतावता वद वद वाग्वा-
दिनि इति भवति । इयमष्टाचरी विद्या वाग्भवोपलक्षितवीजसन्दीपनजनिका सार-
स्वतधर्मात्पत्तये आकाङ्क्षितार्थे कल्प्यतेव ॥ ३३ ॥

द्वितीयवीजदीपनमन्त्रमाह ब्रह्मेति । ब्रह्मा ककारः शक्रेण दृशा च युक्तः
शक्रः इन्द्रः तद्दीजं लकारः दृशि चक्षुषि न्यस्यत इति दक् इकारः प्रथमोपान्तवाच-
कस्वरपरिग्रहः । नादिनी लकारः भगेन एकारेण मेषेण लकारेण चान्विता उद्धर्त्तव्या
कखान्तः खः सीऽन्ते यस्य सकः सभगम् एकारसहितं सपूषणं सलकारम् अनन्तरं
धान्तं दकारम् उद्धरेत् । इस्वरूपो मेषो लकारः सटक् इकारसहितः । कालो
मकारं समुद्धरेत् । अनन्तेन आकारेण युतं वियत् हकारमुद्धरेत् । सदशनः ओकार-
सहितः संवर्त्तकः लकार उद्धर्त्तव्यः । भीषणा भकारः साक्षरूरा सानुसारा क-
मलासनः ककारः उकारसहितः वैश्वानरो रिफः तादृश उकारसहित उद्धर्त्तव्यः ।
एतावता क्लिप्ते क्लेदिनि महाद्योभं कुरु इति भवति ॥ ३४ ॥

एकादशाक्षरीयं मन्मथवीजप्रबोधनकरी स्यात् ।
द्योभयति नाकभूतलख्यानवासिनः सहसा ॥ ३५ ॥
सावित्री वदनयुता महादिकाली
व्योमान्तं शशधरखण्डमण्डितान्तम् ।
मोहिन्या सरसिजभूर्युतस्तथाग्नि-
विद्येयं परवीजदीपनी सा ॥ ३६ ॥
या यस्य दीपनकरी गदितेह विद्या
वीजस्य तस्य पुर एव समुच्चरेत्ताम् ।
विद्याषडङ्गवदनेषु यथावदेव

न्यासेषु साधकवरो विदधीत शश्च ॥ ३७ ॥

विद्याङ्गमेवं न्यसतः स्वदेहे त्रैलोक्यमेतद्वशमेति पुंसः ।

पापानि सद्यः प्रशमं प्रयान्ति त्रस्यन्ति रक्षांसि सपन्नगानि ॥ ३८ ॥

मन्त्ररूपमिदमीरितं मया सर्वथा गुरुमुखेन लभ्यते ।

गुर्वनुग्रहमृते महीतले मन्त्र एष न हि सिद्धिदायकः ॥ ३९ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

द्वितीयः पटलः ।

इयम् एकादशवर्णात्मिका विद्या मन्मथवीजस्य मन्मथवीजस्य दीपिका भवेत् ॥ ३५ ॥

द्वितीयवीजदीपनमाह सावित्रीति । सावित्रीपदेन श्रीहारी लक्षितः महा-
दिकाली महाकालीत्यर्थः । तदाश्ववर्णो मकारो लक्षितः वदन श्रीकारस्तेन युतः
व्योम इकारः तदन्तं सानुसारम् उद्धरेत् मोहिन्या उकारेण सरसिजभूर्युता
ककार उद्धर्त्तव्यः । ततो मोहिनौ अतोऽग्निः रिफः एतावता श्री महाभीचं कुरु
इति सप्ताचरी चरमवीजदीपनी उक्ता ॥ ३६ ॥

तेन प्रकारेण दीपनयाग इत्याह या यक्षति । या विद्या यस्य वीजस्य दीपन-
करी उक्ता तद्दीजस्य पुरतः प्रथमं तां विद्यामुद्धरेत् ॥ ३७ ॥

न्यासेषु दीपनीयोगमाह विद्येति । विद्यान्यासषडङ्गन्यासवदनन्यासेषु योज-
नीयति । एवं कृते विद्या प्रबुद्धा भवति । एवं प्रकारेण मूलविद्या मन्त्रस्याङ्गं
स्वशरीरे न्यसतः पुंसः लोकद्वयं वशमेति पापानि शान्त्यन्ति सद्यः सह ॥ ३८ ॥

तृतीयः पटलः ।

अथेदं शरीरं स्वकीयाङ्गुलीभि-

र्बुधैः पञ्चवल्गुलायाममुक्तम् ।

दिनेशाङ्गुलीभिः शरीरात् समीरो-

ऽधिकः प्राणसंज्ञो मतो योगविद्धिः ॥ १ ॥

इह प्राणवायुं सदाभ्यासतो यो नरो न्यूनभावं नयत्ये नमङ्गात् ।

समत्वं शरीरेण वा भूतलेऽस्मिन् स पूज्यो बुधैरुत्तमो योगवित् ।

॥ २ ॥

चतुर्दशात्रापघने प्रधाना नाड्यः स्मृतास्तास्वपि तिस्र एव ।

इडा सुषुम्नापि च पिङ्गलाख्या मुख्या सुषुम्नैव च तासु नाडी

॥ ३ ॥

इदं मायामन्त्रस्वरूपं कथितं गुरुणा वा यदि लभ्यते तदा परं सिध्यति अन्यथा
गुरुप्रसादमन्त्रेण एव मन्त्रो न सिध्यतीति ॥ ३८ ॥

इति विपुरासारसमुच्चयटीकायां द्वितीयः पटलः ।

एवं साधकानां सकलपुरुषार्थसारभूतं मन्त्रस्वरूपमुक्त्वा पुरुषार्थान्तराय परि-
हाराय योगाङ्गभूतप्राणायामप्रकारान् तद्विशेषांश्च वक्तुमुपक्रमते अथेदं शरीरमि-
त्यादिना । इदं शरीरं पण्डितैः षड्विकनवल्गुलदैर्घ्यं म उक्तं यस्य शरीरस्य परि-
माणं तस्यैवाङ्गुलिमानेन । प्राणसंज्ञकोवायुः शरीराभिर्गमस्यानादृहादशाङ्गुलीभि-
र्बुधैको मतः हादशाङ्गुलपर्यन्तं सञ्चरति ॥ १ ॥

इहेति । इह भुवि यो नरः सदाभ्यासतः सदाभ्यासेन एवं प्राणवायुं शरीरा-
न्यूनभावं सकलाङ्गव्यापकत्वं नयति । शरीरेण समाङ्गत्वं ताल्यं वा आसनाङ्ग-
व्यापकत्वं वा करोति स योगवतां मध्येऽस्मिन् भूतले पूज्यते इति ॥ २ ॥

प्राणायामभूता नाडी दर्शयति चतुर्दशेति । तदुक्तं नाडीनामाश्रयः पिण्डो नाड्यः
प्राणस्य आश्रय इति । अस्मिन् शरीरे चतुर्दश नाड्यः प्रधानाभूताः सन्ति अपि
चतुर्दशसु मध्ये चतस्रः प्रधानाः स्मृताः ॥ ३ ॥

इडा नाम नाडी स्थिता वामभागे

तनोर्दक्षिणे पिङ्गला नाम नाडी ।

तयोः पृष्ठवंशं समाश्रित्य मध्ये

सुषुम्ना स्थिता ब्रह्मरन्ध्रं याञ्च ॥ ४ ॥

सुषुम्नान्तराले स्थिता चित्रनाडी

युता पञ्चवर्णोज्ज्वला पञ्चदेवैः ।

तदन्तर्गतं ब्रह्मरन्ध्रं सुसूक्ष्मम्

मृणालान्तरालोल्लसत्तन्तुतुल्यम् ॥ ५ ॥

तासां तिष्ठणां नामानि कथयति । इहेति । इडा पिङ्गला सुषुम्ना चेति
तास्वपि तिस्रसु मध्ये सुषुम्नैव प्रधानाभूता । चतुर्दशनाडीनां नामानि यथा ।
इडाच पिङ्गला चैव सुषुम्ना च सरस्वती । गात्राद्री हस्तिजिह्वा च सुषुम्ना च यश-
स्विनी ॥ अलम्बुषा कुक्ष्ये व शङ्खिनी चित्तिणी तथा । विशोदरी विश्वमुखी व्याता
ज्ञेता चतुर्दश ॥ एतास्वपि तिस्रो मुख्याः तास्वपि योगः प्रतिष्ठितः तास्वपि
सुषुम्नैव मुख्या सा च हादशान्तं पृष्ठवंशं समाश्रित्य सकलाधारत्वे नाडीमुखी
चतुर्भूता तिष्ठति । आधारी नाम पद्मस्थानात् हाङ्गुलादूर्ध्वं मेढ्रादहाङ्गुलादधीभागे
चतुरङ्गुलायामविस्तारं अङ्गुलीन्नतं लग्नादिधातुभिर्वेष्टितं चतुर्दलात्मकं पाण्डरा-
कारं पद्मं तत्कर्णिकामध्ये विकीर्णा योनिः तन्मध्ये सकलप्रपञ्चनिमित्तोपादान-
भूता कुण्डलाख्या चित्राशी शक्तिः विगुणितादिरूपेण सूर्येन्दुवैश्वानराणां मूलभूता
भ्रमति या विकीर्णमुखिता सुषुम्ना नाम नाडी वीणादण्डाख्यपृष्ठवंशस्य पुरीभाग-
मवलम्बा ब्रह्मरन्ध्रं पर्यन्तम् ऊर्ध्वाकारा तिष्ठति । तथाच तन्मूलादिभिः । मेरुदण्डे
वह्निः पार्श्वे चन्द्रसूर्यातिमल्लके । किम्बा मध्ये—सुषुम्ना सन्निविष्टा च तन्मध्ये चित्र-
रूपिणी । तत्रैव यथितं पद्मं मूलादिपद्मपञ्चकम् । कलिकाकाररूपेण डाकिन्या-
द्यावलम्बितम् । मूलधारं समाच्छाद्य स्थिता मागस्वरूपिणी । वायुना भिद्यते सूतं
ददं चित्रा नयेत्ततः । तच्छ्वासीज्ज्वलकामस्य शिखरातिमसुज्ज्वला । प्रतिचक्र-
प्रबुद्धा सा जीवात्मानं परे कुले । नियोजयति तदयोगादस्य चरते चिरम् ।
श्वीम ग्रीहिद्य नासाय गतौ चन्द्रदिवाकरौ । अवीवक्रं महापद्मं श्रीङ्गीकृत्य
सुषुम्नया । व्यापुष्य नासिकासमं गतं चित्रा तु तद्वता । ऊर्ध्वं भित्वा तु लिङ्गं

ब्रह्मसूत्रमिदमेव देहिनां जीवभूतममृतैककारणम् ।

यद्वदन्ति मुनयः पुरातना दिव्यमार्ग इति भव्यचेतसः ॥ ६ ॥

वै इतरान् पुष्करान् ततः । वहीरुज्जनाकाङ्क्षाकाङ्क्षिणी मोक्षदायिनी । जीवना-
दृष्टसम्बन्धा स्थिरा परमसन्निधौ । एतद्देवं विजानाति भित्तां याति परं पदम् ।
इत्यादि वङ्गशः । योगार्णवेऽपि । सुरशङ्काटोपाशेन तेनैव सञ्चतः क्रमात् ।
सूर्याचन्द्रमसौ नाड्यौ गते नासादयवधि । तन्मध्ये द्वितीयं भित्ता सुषुप्ता पञ्चकी-
टरे । ब्रह्मरसोपधियांतां भित्ता व्योम सुरालयम् । सुखिनाच्छाया तद्द्वारं कुण्डलीशक्ति-
रुज्ज्वला । निद्रावशगता देवी प्रसूतभुजगीपसा । तन्निक्षीणस्य वासदक्षिणकीयथोः सं-
श्रूते सुषुप्ताया वासदक्षिणभागे इडापिङ्गले स्थितिः । तयोर्मध्ये इडां नाम नाडी चापा-
कृतिर्भूत्वा लिङ्गसूत्रस्थाने सुषुप्तासाक्षिण्य दक्षिणभागं गता तदाकारं पुनरपि नाभि-
स्थाने वासभागं गता । तदा पुनरपि हृदयस्थानसाक्षिण्य दक्षिणभागं गता । तदा करौ
पुनरपि जातुसूत्रसाक्षिण्य वासनासापुटं गच्छति । एवं दक्षिणभागसंयुता पिङ्गला
सुषुप्तासाक्षिण्य दक्षिणनासाविवरं गच्छति । सुषुप्तसूत्रपुरीभागादुत्थिता आजि-
ह्वानं सरस्वती नाम नाडी स्थिता । केचित्तु वयं वर्णयन्ति । एताः सुषुप्तासिख्य
यासु योगः प्रतिष्ठितः । ताश्च नासापुटद्वन्द्वब्रह्मरस्यविनिर्गताः । सरस्वत्यादि-
चत्वारो सुखरस्यविनिर्गताः । तास्वैका शब्दजननी अन्त्या खरसवाहिनी । अपरा
रसनाधारा परा तोयवहा शिवा । अन्याः षट्नेत्रकर्माङ्गमदीदारविनिर्गताः ।
शङ्खिनी नाभिसम्बन्धा यो जातु हृदि रुध्यते । यथा गर्भगतः पिण्डः पुष्यतेऽन्न-
रसादिभिः । एताश्च एव नाडीभ्यः शोखीपश्चात्प्रकारेण सार्वलक्षण्यसंख्यानां
नाडीनां संभवः । कुत्र का नाडी तिष्ठति इति शिष्याकाङ्क्षावामाह इति शरी-
रस्य वासांशसाक्षिण्य इडा नाम नाडी दक्षिणभागं पिङ्गला तथीनांशोर्मध्ये दिव्यस्य
पृष्ठवंशसाक्षिण्य ब्रह्मरस्युपैव्यन्तं सुषुप्ता अवस्थितेति । सुषुप्ताया अभ्यन्तरे चित्रा नाडी
स्थिता पञ्चभिर्वर्णैः शरीरकादिभिरुज्ज्वला पञ्चभिर्देवैर्ब्रह्मविष्णुशिवैश्चरसदाशिवैः
संयुक्ता । तदुक्तम् । ब्रह्मा जनादेनो रुद्र ईश्वरश्च सदाशिवः । चित्रास्थानाद्य-
न्तःस्थाय पञ्चभूताधिदैवताः ॥ ४ । ५ ॥

ब्रह्मेति । इदमेव ब्रह्मसूत्रं शरीरिणां प्राणस्थानं जीवभूतम् अमृतैककारणम्
अविश्रितं ज्ञायते मरणं न चरतीत्यर्थः । यद्वद्व्रह्मसूत्रं प्राचीना मुनयो दिव्यमार्ग इति
अथथन्ति निर्वाणोपयोगी स एव मार्ग इत्यर्थः ॥ ६ ॥

इडायां चरत्येष शोतांशुमाली

श्रोतो वामभागेऽमृतं सम्पदिष्टम् ।

रविः पिङ्गलायां चरत्येष तस्माद्

विषं दक्षिणो भाग उक्तो मुनीन्द्रैः ॥ ७ ॥

जानीयादुदयं बुधः स्वजठरे कन्देशरीरे नृणाम्

प्राणातिगमकराङ्गुले खलु लयं सम्यक् च पूर्वापरं ।

उत्पत्तिञ्च लयञ्च सन्ततमधोवृत्तिं निशां वासरम्

चोर्द्धां वृत्तिमधस्तथा हिमकरं चोर्द्धां दिनेशं गतिम् ॥ ८ ॥

तुषारांशुनाडीं प्रपन्ने तु देवे

तदा शान्तिकादीनि कर्माणि कुर्यात् ।

बुधो रौद्रकर्माणि मार्तण्डनाडी-

मुमे मिश्रकर्माणि नाड्यौ प्रपन्ने ॥ ९ ॥

इडायांमिति । एष शिशिरकिरणो वामे इडासंज्ञायां नाड्यां चरति तेन
वामभागेऽमृतसुक्तं पिङ्गला वामादिभ्यश्चरति सा च दक्षिणभागमाश्रितेति स भागो
विषसंज्ञकः आदित्यस्य खचरत्वात् वायुनियमेन सिध्यतीति ॥ ७ ॥

तस्योत्पत्तिविनाशज्ञानमाह जानीयादिति । बुधः अशरीरे वायोर्द्धां
कन्दे मूलभूते आधारे चक्रे उदयम् उज्ज्वलं जानीयात् । तथा आधारचक्रे शुद्धोपरि
लिङ्गाधःस्थिते वायुवृत्तिष्ठति प्राणाद्विज्ञादशाङ्गुले विनश्यतीत्यर्थः । तदेव स्थान-
वयं पूर्वापरं सम्यक् कदात् पूर्वसंख्या प्राणैश्च द्वादशाङ्गुलं वहिर्याति । पश्चादेतीति
स्थानवयम् उत्पत्तिं लयं विनाशं च ते एव ज्ञातव्ये । आधारेति । वायोर्धोगमनं
निशां जानीयात् ऊर्द्धगमनं वासरं दिवसं जानीयात् । उक्तं हि अक्षरेव प्राणो
रात्रिरपान इति तथाधोवृत्तिं चन्द्रं जानीयात् ऊर्द्धं गमनमिति । अतएव योगार्णवे
वर्षेण्यधोमुखश्चन्द्रः शेषेण्यूर्ध्वमुखोर्विरिति ॥ ८ ॥

केन वायौ कानि कर्माणि कर्तव्यानीत्याह तुषारांशुनाडीमिति तुषा-
रांशुनाडीं इडां जते वायौ शान्तिजनकानि कर्माणि कुर्यात् । सूर्यनाडीं
पिङ्गलां गते रात्रौ रौद्राणि दारुणानि कर्माणि कुर्यात् । चन्द्रमसः शीतलांशु-

भूतानामुदयं द्वयोरपि बुधः संलक्षयेत् पक्षयो-
स्तबाधो वसुधोदयं निश्चितधौर्वाणस्य दण्डस्युशि ।
देवेऽधःस्युशि वारिणो हुतवहस्योर्द्धं गते तूदयम्
तिथ्येकसंस्युशि सारुतस्य परितः सृष्टे मरुहर्त्सनः ॥१०॥
वश्यस्तम्भनयोः प्रशस्त उदयो भूमेर्जलस्योदयः
शस्तः शान्तिकपौष्टिकादिषु शुभेष्वङ्गाय वज्रेः पुनः ।
शत्रोर्मोरणदारणादिकरणेष्वृष्टाटनोच्छासयो-
र्वायोः शान्तिकनिर्विषोकरणयोर्व्योम्नो हितस्योदयः ॥११॥

धरणेरुदये गदार्दितानाम्

यदि दूतः समुपेत्य पृच्छतीह ।

सहसा नहि रोगजा प्रबाधा

प्रशमं याति चिकित्सीतापि सम्यक् ॥ १२ ॥

त्वात् मध्यं खरकरादिति भावः । उभयनाडीस्ये वायौ शान्तिकानि रौद्राणि
च कमाणि कुर्वन्त ॥ २ ॥

भूतानामिति । द्वयोरपि पक्षयोः शुक्लकणयोर्भूतानां प्रथिव्यस्ते तेजीवायु-
काशानाम् उदयं संलक्षयेत् अवधारयेत् । तत्र भूतेषु मध्ये पृथिव्या उदयं प्राण-
मध्यदण्डगा वायौ यदा प्रशस्यते दण्डाभारगतिर्भवति तदा भूमेरुदयं जानीयात् ।
देवे वायौ अधःस्युशि सति वारिणो जलस्य उदयं जानीयात् । ऊर्द्धं गते वायौ हुत-
वहस्याधेरुदयं जानीयात् । तिथ्येकं पार्श्वद्वयं संस्युशि वायोर्दयं जानीयात् ।
समन्तानसारम्भे व्यापके वायौ वहति सति मरुहर्त्सन आकाशस्य उदयं जानी-
यात् ॥ १० ॥

एतज्ज्ञानफलमाह वश्येति । भूमेरुदये वश्यजनकं स्तम्भजनकञ्च कर्म कुर्यात् ।
अलभतस्योदये सति शान्तिजनकं पृष्टिजनकञ्च कर्म कुर्यात् । भट्टिति स तु मार-
णादिजनके कर्मणि वज्रेरुदयः प्रशस्तः । शत्रोर्मोर्णालने नगरोच्छेदे च वायोर्दयः
प्रशस्तः । निर्विषोकरणसात्वते च आकाशस्योदयः प्रशस्तः ॥ ११ ॥

प्रशमाह धरणेरिति । पृथिव्या उदये सति नैरुज्यममुकस्य भविष्यति दूत
आगत्य पृच्छति तदा रोगजा पीडा सद्यः कृतप्रतिक्रियापि हटेन शान्तिं नयतीति

जलोदये व्याधिरूपेति शान्तिं मृत्युर्भवत्येव वसूदये च ।
तथोदये चापि समोरणस्य व्योम्नोऽचिरणैव रुजां विनाशः ॥१३॥
देवे दक्षिणभागगीऽथ पुरुषो रोगातुरो दक्षिणे
स्थित्वा पृच्छति पृच्छकः स पुरुषो जीवत्यरोगश्चिरम् ।
वामायां तु रुजाकुलोक्ततनौ वामाश्रिते चेश्वरे
वामा पृच्छति चेत् स्थिता गतगदा वामाचिरं जीवति ॥१४॥
देवे गते पृच्छति वामभागं स्थित्वा नरो दक्षिणतो यदीह ।
व्यत्यासतोऽस्मादापि कृच्छसाध्यं वदन्ति सन्तः खलु रोगजातम्
॥ १५ ॥

अन्तर्गते पृच्छति पृच्छकश्चेदेवे नरो जीवति वीतरोगः ।

तेनैव रोगिण वह्निर्गतेऽस्मिन् परितराजस्य पुरं प्रयाति ॥ १६ ॥

सर्वेषु कार्थेषु यदीश्वरेऽस्मिन् अन्तर्गते वाञ्छितसिद्धयः स्युः ।

वह्निर्गतेऽमङ्गलमौश्वरेऽपि शुभाशुभं कर्मफलं तु विद्यात् ॥१७॥

वक्तव्यमित्यर्थः । जलोदये सति यदि पृच्छति तदा व्याधिः शान्तिं याति ।
वसूदयेऽधेरुदये यदि पृच्छति तदा रोगान्तस्य मृत्युर्भवति । वसुधुताश्रममिति
विश्वः । वायोर्दये यदि पृच्छति तदा मृत्युर्भवत्यर्थः । आकाशोदये यदि आगत्य
पृच्छति तदा तत्रैव रोगाणां विनाशो भवति ॥ १२ । १३ । १४ ॥

प्रकारान्तरमाह । देवे वायौ दक्षिणां सङ्गते सति तत्रैव स्थित्वा दूतो यदि
पृच्छति तदा रोगान्तीं जनो नीरोगः सन् बहुशतवयं जीवति । स्त्रियां रोगगतायां
वामभागगती वायुर्भवति तत्राश्रितो दूतः पृच्छति तदानीं रोगान् सा चिरं जीवति
इति ॥ १५ ॥

देव इति । वामप्रदेशं गते वायौ दक्षिणां गत्वा दूतो यदि पृच्छति तदा कष्ट-
साध्यं नैरुज्यं वक्तव्यम् । दक्षिणगे वायौ वामभागगः पृच्छति तदा कष्टसाध्यं नैरुज्यं
वदेत् । अन्तर्गते इति । अन्तर्गतं गते वायौ यदि पृच्छकः पृच्छति तदा नीरोगी जीवति ।
आपावद्भिर्दग्धाङ्गलावद्भिर्गते वायौ यदि पृच्छति तदा तेनैव रोगिण यमालयं

आरभ्य दर्शप्रथमासुदेति वामे पुटे त्रौणि दिनानि देवः ।
वामेतरं त्रौणि ततो दिनानि पूर्णा तिथि र्यावदथैवमेव ॥ १८ ॥

अथारभ्य शुक्लान्यपक्षादिभूताम्
तिथिं त्रौणि देवो दिनान्यभ्युदेति ।

पुटे दक्षिणे त्रौणि वामे तु यावत्
कुहरेवमेवं समालक्षयेत् ॥ १९ ॥

एकस्य पक्षस्य विपर्ययेण
रोगाभिभूतिर्भवतोह पुंसाम् ।

तयोर्वयोर्वभ्युसुहृद्विपत्तिः

पक्षत्रये व्यत्ययो मृतिः स्यात् ॥ २० ॥

रोगी यातीति । कार्यान्तरं तत् प्रयोजनं कथयति । यदीश्वरे वायौ अन्तर्गते अतः
कार्यं आकाङ्क्षितसिद्धिर्भवति वह्निर्गते वादशाङ्गुलादधिकं गते सर्वकार्याणि नश्य-
न्तीति । कति दिनानि कुत्र तिष्ठतीति कथयति ॥ १६ । १७ ॥

आरभ्येति । दर्श एव प्रथमा तिथिर्यस्याः प्रतिपदः सा दर्शप्रथमा प्रतिपत् तेन
शुक्लप्रतिपदादिविधिवये वामे चतुर्थ्यादि दक्षिणे सप्तम्यादि वामे दशम्यादि दक्षिणे
त्रयोदश्यादि वामे कृष्णप्रतिपदादि दक्षिणे चतुर्थ्यादि वामे सप्तम्यादि दक्षिणे दश-
म्यादि वामे त्रयोदश्यादि दक्षिणे । अथेत्यन्तरं शुक्लान्यपक्षादिभूतं कृष्णप्रतिपत्ति-
धिसुपक्रम्य त्रौणि दिनानि दक्षिणभागे वायुरुदेतीत्यादिसंख्या उक्ता एव ना
पुरुष उदरं लक्षयेत् ॥ १८ । १९ ॥

एकमेति । यद्येकं पक्षे वायौवैपरीत्यं भवति तदा तस्य पुरुषस्य रोग-
जनितोऽभिभवो भवति । शुक्लप्रतिपदादिदिनवयं यावद्वायुर्वांस्पुटे सञ्चरति तत्
यदि दक्षिणपुटे भवति एवं पञ्चदशदिनपर्यन्तं यदि व्यत्ययो भवति तदा रोगाभि-
भूतिर्भवति मासमात्रं वैपरीत्येन सहृदां विपत्तिः पञ्चचत्वारिंशद्दिनानि यावद्वात्ययो
तस्य पुरुषस्य मरणं भवतीति । वायौवैपरीत्ये रोगादिकं भवतीति स्वाभाविकी
मृतिः ॥ २० ॥

यदात्मनः कालवशात् समीरणो

विपर्युदेति प्रकृतिं विहाय सः ।

तदा निरुध्य श्वसनं निषेधयेद्

अथा स्थितं पक्षमुपैति चात्मनः ॥ २१ ॥

हावेव धत्तः सकलञ्च कालं दिवाकरः कौरवबान्धवश्च ।

भोक्ता सुषुप्ता सकलस्य चास्य कालस्य दोषादिवसात्मकस्य ॥ २२ ॥

ततः क्रमेणैव विशुद्धनाडीपथान्तरः प्राणसमीरणस्य ।

शनैः शनैः संयमने प्रयत्नं यथाविधानं विदधीत धीरः ॥ २३ ॥

शीतांशुमार्गेण शनैः समीरमापूरयेत् स्त्रीदरमादरेण ।

विकारमात्राभिरपेततन्द्रः कालाग्निमूलापितचित्तवृत्तिः ॥ २४ ॥

ततो धारयेन्मातुं शुद्धचेताश्चतुःषष्टिमात्राः समापूरितं तम् ।

वह्निर्भास्वता रेचयेन्मन्दमेनं तदर्द्धाभिरन्तर्निरुद्धं तु ताभिः ॥ २५ ॥

विपरीतोदये शुभीदयः कथं स्वादित्याङ्गं यदेति । स्वकीयादृष्टवशादायुर्वैप-
रीत्ये उदेति तदादिबीधं कृत्वा आसं पीडयेत् यथा पुटान्तरं गच्छति ॥ २१ ॥

हावेवेति । कुसुदबन्धुचन्द्रः सूर्यशासौ सकलं कालं धत्तः दिवारात्रि-
रसात्मकस्य रात्रिस्त्रिविधचित्तस्य कालस्य भोक्ता भक्षिका सुषुप्ता परं नान्धा नाडी-
भोक्तृत्वं नाम चित्तलासमवेतस्य तस्मीपाधितया रूपलमापाय सर्वस्वाभिभावकल-
मित्यर्थः ॥ २२ ॥

तत् इति । सुषुप्तेव भोक्ता तदा क्रमेण विशोधितनाडीमार्गान्तरः सन् प्राण-
वायोः शनैः शनैः संयमने नियमे प्रयत्नं यथा कथितप्रकारेण कुर्वीत ॥ २३ ॥

तमेव प्रकारं कथयति शीतांशुमार्ग इति । शीतांशुचन्द्रस्य वर्त्मना वाम-
नाड्या वायुभिः स्वकीयमुदरं विकारमावया षोडशमात्राया पूरयेत् । अपेता तन्द्रा
निद्रा यस्य सः कालाग्निमूलाग्निमूलापितचित्तवृत्तिः । कालाग्निमूले मूलाधारे-
ऽपिता चित्तवृत्तिर्व्यापारो येन ॥ २४ ॥

तत् इति । पूरितं वायुं चतुःषष्टिमात्रापर्यन्तं धारयेत् तस्य गतागतं विरोध-
येत् भास्वता सूर्यमार्गेण दक्षिणया शनैस्तदर्द्धाभिर्वात्रिंशन्मात्राभिरभ्यन्तरे निरुद्धं
तं वायुं रेचयेत् त्यजेत् ॥ २५ ॥

विपरीतमतो विदधीत बुधः पुनरप्यथ तद्विपरीतमिति ।
 असुना विधिना सुमनाः सततं मरुतो विदधीत सुसंयमनम् ॥ २६ ॥
 प्रखेदं जनयति यः प्राणायामेषु सोऽधमः प्रोक्तः ।
 कल्पोमध्यः पुंसां भूमित्यागं तनोस्तनोति परः ॥ २७ ॥
 तावद्विदधीत बुधः प्राणायामं समाहितो विधिवत् ।
 यावत् सम्भवति भुवि प्राणायामस्योत्तमस्य गुणः ॥ २८ ॥
 अयं प्राणायामः सकलदुरितध्वंसनकरो
 विगर्भः प्रोक्तोऽसौ शतगुणफलो गर्भकलितः ।
 जपध्यानापेतः स तु निगदितो गर्भरहितः
 स गर्भसूक्तो मुनिपरिवृतैर्योगनिरतैः ॥ २९ ॥
 शुचिः प्राणायामान् प्रणवसहितान् षोडश वशी
 प्रभाते सायञ्च प्रतिदिवसमेव वितनुते ।
 द्विजो यस्तं श्रूणप्रहरणकृतांघोऽभिकलितम्
 पुनन्ये ते माजादिह दुरिततूलीषदहनाः ॥ ३० ॥
 त्रायन्त्यमौ षड्भिरपीह मासैर्जन्मान्तरोपार्जितपापपुञ्जात् ।
 संवत्सराद्वापदं तदेकं प्रकाशयन्त्येव यदच्युताख्यम् ॥ ३१ ॥
 इह रेचकपूरकौ विहाय स्थिरधीः कुम्भकमेव केवलं यः ।
 सततं कुरुते मनोजवत्त्वं लभते वीतजरामयः स सत्यः ॥ ३२ ॥

विपरीतमिति । अतः प्रकृताविपरीतं विदधीत कुर्यात् । पुनरपि तद्विपरीतं
 प्रकृतकमेणादिकं पुनरपि तद्विपरीतम् एवमभ्यसेत् असुना प्रकाशेन मरुतो वायो-
 न्निर्गमं न कुर्यात् ॥ २६ ॥
 प्रखेदमिति । अयं सुगमः ॥ २७ ॥ २८ ॥
 अयमिति । गर्भो गर्भशून्यः प्राणायाम उक्तः सन् सकलदुरितानि विनाशयति
 गर्भेण सहितोऽयं शतगुणफलसहितः कथितः विगर्भापेक्षया को विगर्भः कः सगर्भः
 इत्याकाङ्क्षायाभाह जपेति । जपध्यानैश्च शून्यो यः गर्भरहितः ताभ्यां युक्तो यः
 सगर्भः कथितः ॥ २९ ॥

न हि तस्य सुदुर्लभं त्रिलोक्या-
 मिह यः केवलं कुम्भके निषण्णः ।
 अणिमादिगुणाष्टकं करंश्चम्
 ननु तस्यैव निरस्तमृत्युभीतेः ॥ ३३ ॥
 राजदन्त्युगलादिमसृशन् सन्निधाप्य रसनां तदन्तिके ।
 काकचक्षुपुटमारुतं पिवेत् प्राणसंयमनमेतदुत्तमम् ॥ ३४ ॥
 द्विकचक्षुसमीरणं शनैर्धयतः सत्परिक्लृप्त सन्ध्ययोः ।
 अमदाहगरोदरामयज्वरगुल्माः प्रशमं प्रयान्ति च ॥ ३५ ॥
 उभयोरपि सन्ध्यौ मुहूर्त्ते पिकृधातु धयतस्त्रिमासमात्रम् ।
 सरसं द्विकचक्षुगन्धवाहं भुवि सारस्वतसिद्धिरुत्तमा स्यात् ॥ ३६ ॥
 विषमुग्रमुदप्रवीर्यभाजां प्रविनाशं समुपैति पत्रगानाम् ।
 किमु वृश्चिककीटलूतकानामिह काकोलमुखानिलस्य पानात्
 ॥ ३७ ॥
 द्विकचक्षुसमीरणं नरः सरसं यः परिक्लृप्त सन्ध्ययोः ।
 कुरुते निजकुण्डलीमुखे क्षयरोगं स विमुच्य जीवति ॥ ३८ ॥
 द्विकचक्षुसमीरणं नरो यः पिवतीहानिशमेव वीततन्त्रः ।

शुचिरित्यादि । चतुष्टयं सुगमम् ॥ ३०—३३ ॥

राजदन्तेति । राजदन्त्युगलद्वयस्यादिमसृशन् तेषाम् अन्तिके समीपे जिह्वा
 सन्निधाप्य काकचक्षुपुटेन वायुं पिवेत् । काकचक्षुपुटवन्मुखं कृत्वा पिवेदि-
 क्षयः । सन्ध्यभूतदन्तचतुष्टयं राजदन्ताः एतदुत्तमम् वायोनियमनमिति ॥ ३४ ॥
 द्विकेति । द्विकचक्षुभ्यां समीरणं वायुं धयतः पिवतः षेड् पा पाने । ताभ्यां
 वकाराभ्यां लक्षितो द्विकः काकः अमदाहं गरीविषम् उदरामयम् उदररोगः ज्वरः
 गुल्म इत्याद्याः प्रशमं प्रयान्ति ॥ ३५ ॥
 उभयोरिति । उभयोः प्रातः सायं सन्ध्यौ मुहूर्त्ते दण्डद्वयं यावत् प्रहरवय-
 मात्रं वा न शस्यं तस्य घातुः धनुः पुंसः काकचक्षुपुटमारुतं पिवतः सारस्वत-
 सिद्धिरुत्तमा स्यात् ॥ ३६ ॥
 विषमुग्रमुदप्रवीर्यभाजां प्रविनाशं समुपैति पत्रगानाम् ।
 विद्विभंति सन्ध्यामुहूर्त्तमानं प्रहरवयं वेति व्यवस्थितविकल्पार्थः ॥ ३७ ॥

भवति भ्रुवमेव तस्य वर्षाच्छवणं दर्शनमप्यतीव दूरात् ॥३८॥
बहुधा कथितैर्मुहुः किमेभिर्विकचञ्चा तु समीरणस्य पानात् ।
जरसा सह नाशमाश्रु याति प्रबलं मृत्युकृतं भयं नराणाम् ॥४०॥
जिह्वां कृत्वाऽनाकुलस्तालुमूले दन्तैर्दन्तान् गाढमापीडयित्वा ।
मन्दं मन्दं यः पिवेद्गन्धवाहं सौधैः पूरैः साकमन्तः स्पृशद्भिः ॥४१॥
षण्मासाभ्यासेन रोगैरशेषैः पापेभ्योऽसौ मुच्यते साधकेन्द्रः ।
अन्दादेकाद्विश्रसां मृत्युदूतीं जित्वा भूमौ दीर्घकालं स जीवेत् ॥४२॥

वर्षत्रयाभ्यासवशादतीतमनागतं वेत्यलिनीलकेशः ।
विषं न देहे क्रमते तदीये दष्टे सुधोरैरपि घनगेन्द्रे ॥ ४३ ॥
न कृत्रिमं स्थावरजङ्गमं वा विषं किमन्यैरपि कालकूटैः ।
गुणाष्टकं कालवशादुपेत्य महीतले क्रीडति भैरवो वा ॥ ४४ ॥
या मुण्डाधारदण्डान्तरविवरगताहारनीहारगौरी
सौधीं धारां नभोऽभोरुहकुहरविधोः संभवन्तीं वहन्ती ।
तस्या वज्राख्यनाद्याः खगमुदरदरीमध्यगं यो विदध्यात्
तस्या ब्रह्माण्डभाण्डप्रलयमपघनं स्यादुघनं मृत्युमृत्योः ॥४५॥

विषमिति । काकीलः वयं सुगमम् ॥ ३९—४० ॥

जिह्वामिति । तालुप्रदेशे जिह्वां बीजयित्वा उपरिस्थदन्तपङ्क्त्याऽधीदन्तावलिं
आपीड्य सौधैः पूर्वमुखावस्थितैः सह गन्धवाहं वायुं पिवेत् अन्तः सुगमम् । प्रका-
रान्तरमाह जिह्वामिति । सौधैर्मुखागतैरशेषैः विषसां जरां कृत्रिमविषं नारि-
केलमिश्रितकपूर्वं स्थावरं हिमशैलजादिकं जङ्गमं पार्वतीयं व्याघ्रनाभिजन्मं गुणा-
ष्टकम् अष्टसिद्धिभैरवावतारार्थं वाशब्दः ॥ ४१—४४ ॥

या मुण्डेति । सुषुक्ताङ्गताया वज्राख्यनाद्या उदरमेव दरी कन्दरा तन्मध्य-
वर्त्तिनं खगं वायुं यो विधानं करोति तस्य पवनं शरीरं मृत्युमृत्योर्घनं मुहुरं
भवति । मृत्युर्घनः तस्य मृत्युर्नाशकः तस्य लोहमुहुरो भवति । घनः स्थाकोह-

मूर्च्छां गतो हरति रोगसमूहमध्या-
रुहः करोति गगने गमनं नराणाम् ।
वातो मृतो वितनुतेऽमरतां समस्त-
मभ्यासतः सुलभमेव समीरणस्य ॥ ४६ ॥

अथ पार्श्वनिरुद्धकम्बुर्ना ध्वजमूलस्थितसव्यपादपार्श्वः ।
ऋजुकायशिरोधरो यतात्मा विषयेभ्यो विनिवर्त्तितेन्द्रियाश्च ॥४७॥
काकीचञ्चुयहष्टैर्मुहुदरदरीं पूरयित्वा समीरै-
रस्तुष्टाभ्यासुभाभ्यां नररिपुविवरे तर्जनीभ्यां च नेत्रे ।
नासारन्ध्रं निरुध्य स्थिरविमलमतिर्मध्यमाभ्यामध्यास्य-
मन्याभिर्नातिगाढं कमलजनिलये स्थापयेन्मानसं खम् ॥४८॥

मुहुर इत्यमरः । सा का मुण्डाधारदण्डान्तरविवरगता मुण्डाध्याधारभूतो दण्डः
पृष्ठवंशात्मकः तदलङ्घितसुषुक्ता तन्मध्यवर्त्तिनमित्यर्थः । कीटशाहवे हिमवच्छुभा-
मृतधारां वहन्ती धारयन्ती आकाशदेशावस्थितपद्माभ्यन्तरवर्त्तिनीविधोऽन्यस्य
चरन्तीम् तथाच यः सुषुक्ताङ्गतायायुं निरोधयति तस्य मरणं न भवतीत्यर्थः ॥४५॥

मूर्च्छामिति । मूर्च्छां निरोद्धेति सति इति यावत् । अज्ञातत्वेन रोगसङ्घातं
निवारयति । बहः सन् नाद्यान्तरे निरुद्धः आयत्तः सन् मनुष्याणाम् आकाशगमनं
निराधारसञ्चारं करोति मृतः मनसा सह याति स्वाभीष्टदेशं तथा
विलीनः अमरताम् अमरणं नयति । तथाच मूर्च्छितो हरति व्याधिं निहन्त्यामरणं
मृतः । बहः खिचरतां कुर्यात् वशी वायुश्च भैरविः ॥ ४६ ॥

प्रकारान्तरमाह तथेति । ना पुरुषः स्वीयमानसं कमलजन्मनी ब्रह्मणी निलये
आधारकमलेऽवस्थापयेत् । कीटकपार्श्विना एकपादगुल्फेन निरुद्धः कम्बुनिरुद्ध-
गुदमार्गे धेनुः सः ध्वजमूले लिङ्गमूलेऽवस्थापिता अपरपादपार्श्वेन सः । ऋजु-
कायः अवक्रशरीरः यतात्मा इन्द्रियमेव दुर्हरत्वादस्य इत्याशयः ॥ ४७ ॥

काकीति । काकवपुःसुखेनाकूटैर्वायुभिर्दरदरीं पूरयित्वा करद्वयस्याङ्गु-
ष्ठाभ्यां नररिपुविवरे वल्यमाणं नरो अर्जुनः तस्य रिपुः कर्णः कर्णविवर इत्यर्थः ।
तर्जनीद्वयेन नेत्रद्वयं मध्यमाभ्याम् अङ्गुलीभ्यां नासापुटं निरुध्य मन्याभिस्तुभिर्मुखं
निरुध्य ॥ ४८ ॥

यथाशक्त्याभ्यासं प्रतिदिवस मेवं विदधतः

सुषुम्नान्तश्चायं प्रचरति शनैर्देहपवनः ।

तदा नादो नैजो भवति सहसानन्दजननः

क्रमाद्वीणावादिप्रहतसुदुर्वीणावशयः ॥ ४८ ॥

आदौ मत्तालिमालागलपथविमलत्तारभङ्गारहारी

नादोऽसौ वंशिकांस्थानिलभरितलसदंशनिस्रानतुल्यः ।

घण्टानादानुकारी तदनु जलनिधिध्वानधीरो गभीरो

गर्जं पथ्यं न्यघोषः पर इह कुहरे वर्तते ब्रह्मनाद्याः ॥ ५० ॥

विजिते भवतीह तेन वायुः सहजो यस्य समुत्थितप्रणादः ।

अणिमादिगुणा भवन्ति तस्यामितपुण्यस्य महासुखास्पदस्य ॥ ५१ ॥

सुरराजतनुजवेरिरन्ध्रे विनिरुध्य स्वकराङ्गुलीद्वयेन ।

जलधेरिव धीरनादमन्तः प्रसवन्तं सहसा शृणोति मर्त्यः ॥ ५२ ॥

परिभावयतोऽपि नादमेनं त्रिदशाधीशतनूजवैरिजातम् ।

सततं भवतीह तस्य जन्तोर्गुणसम्पत्तिरपेतकल्मषस्य ॥ ५३ ॥

शृङ्गाण्डुलिभिर्निरुध्य विधिवत् कीदण्डयोः पण्डितो

मध्ये बद्धमरुन्निरुध्य वृषभश्रेष्ठश्च पृष्ठेन्द्रियम् ।

यथेति । एवमनेन कथितप्रकारेण प्रतिदिनमभ्यसतः पुंसः सुषुम्नाभ्यन्तरे अयं वायुः सञ्चरति यदि तदा सततानन्दजनको ब्रह्मप्रदो नाद उत्पद्यते क्रमेण पुनर्वीणा-समरवो भवति वीणावादिप्रकृतत्वेनातिशयमधुरध्वनिरिति । इयं सुगमम् ॥ ४८—५१ ॥

सुरराजिति । सुरराज इन्द्रः तत्तनुजोऽर्जुनः तद्वैरी कथं तत् सहस्रदया-ङ्गुलिद्वयेन निरुध्य समुद्रखेव गभीरं शब्दमभ्यन्तरे प्रसरन्तं शृणोति मर्त्यः तस्या-भगतपाप्मनः गुणावाप्तिर्भवति मोक्षप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ ५२ । ५३ ॥

शृङ्गाणीति । शृङ्गाणीन्द्रियाणि तान्शृङ्गुलीभिः प्रतिरुध्य कीदण्डयोर्भुवोर्मध्ये निरुद्धपवनः वृषभश्रेष्ठः । वृषो विषयः तं भजत इति वृषभः वृषभाणीन्द्रियाणि तच्छ्रेष्ठं पृष्ठेन्द्रियं मनः तन्निरुध्य इत्यर्थः । त्र्यन्तर्गीतं वेदान्तवेद्यं अङ्गमुक्तशशभङ्ग

साक्षात्तत्क्षणमेव पश्यति शनैस्त्र्यन्तर्गीतं परम्

ज्योतिस्त्रैपुरमङ्गमुक्तशशभङ्गत्वाभलचप्रभम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये

तृतीयः पटलः ।

चतुर्थः पटलः ।

अथ पूरकयोगयोजितान्तः पृष्ठदशो निजमूलचक्रदेशे ।

विदधीत बुधः समाहितोऽजोपपदयन्त्रिविभेदने प्रयत्नम् ॥ १ ॥

शक्तत् समुत्सृज्य यथा शनैः स्वं सङ्कोचयेत् कम्बुनि मार्गमर्वा ।

बुधस्तथाधारनियोजितात्मा सङ्कोचयेत् कम्बुनि मार्गमुच्चैः ॥ २ ॥

चामलचप्रभम् एककालीदितनिष्कलङ्कानेकचन्द्रप्रभम् । अयमर्थः । इन्द्रियाणि स्वकराङ्गुलीभिर्निरुध्य भुवोर्मध्ये स्थानसन्निववायुं स्वभावक्रमेण यो नियमयति स शशिप्रभं वेदान्तवेद्यं परं ज्योतिःस्वरूपमात्मानम् अनुभवतीत्यर्थः ॥ ५४ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थादर्शे तृतीयः पटलः ।

एवं प्राणायामिन पवनजयश्रीगविशेषांशोक्ता जितामरतामविकाराणामभ्युदय-निःश्वसप्राप्तापायभूतं मन्त्राणां छिन्नादिदीपपरिहारार्थं योनिमुद्रावस्थानप्रकारं वक्तुमुपक्रमते अथ पूरकयोग इत्यादिना । आदौ पूरकादियोगाभ्यासेन निजमूल-चक्रदेशे मनः संकोच्य अजोपपदयन्त्रिविभेदने यत् प्रकुर्वीत अजो ब्रह्मा स एव उप-पत्तिर्ब्रह्म यन्निश्चयस्व तेन ब्रह्मयन्त्रिरित्यर्थः । समाहिताभ्यासध्यानः ॥ १ ॥

यन्त्रिभेदप्रकारमाह शक्तदिति । अर्वा अश्वः शक्तद्विडां समुत्सृज्य त्यक्त्वा येन प्रकारेण कम्बुनि मार्गं गुदमार्गं सङ्कोचयेत् तेन प्रकारेणाधारचक्रं संयुक्तात्मा पुरुषः । स्वीयं कम्बुनि मार्गं सङ्कोचं नयेत् ॥ २ ॥

विदधीत मुहुर्मुहुर्गुणैकक्रमतो हुङ्गतिमङ्गलनपाणिः ।
 दृढरुद्रगुदध्वजान्तरालस्थिततेजोमयपुष्कराग्रयोनिः ॥ ३ ॥
 अथ कम्बुनि मारुतं जितात्मा प्रतिलोमेन शनैः प्रवेशयेत् ।
 कमलासनपङ्कजस्य मूलं खगुरुप्रोक्तविधानतो दुरापम् ॥ ४ ॥
 अमुना विधिना मुहुः कृतेन क्रमशः कम्बुनि मारुतस्ततोऽसौ ।
 अजपङ्कजमूलदेशमार्गप्रणयो ग्रन्थिविभेदनं करोति ॥ ५ ॥
 परिहृत्य खगाधिपस्ततोऽसौ सरणिं चन्द्रमसो नभोमणैः ।
 कमलं कमलासनस्य पञ्चाद्विदधीतोऽङ्गमुखं प्रविश्य सम्यक् ॥ ६ ॥
 प्रतिभानमथाद्भुतं प्रविष्टे भवनान्तः परमेष्ठिनः खगेश ।
 लघुता वपुषो भवत्युदया जठरान्तर्ज्वलनस्य चापि दीप्तिः ॥ ७ ॥
 तड्ङ्कितोऽप्रस्थं सुरुचिजितकालानलरुचिम्
 सहस्रादित्यांशप्रकरसदृशोद्योतकलितम् ।

विदधीतेति । मुहुर्मुहुर्वारंवारं गुरुपदिष्टप्रकारेण करकमलद्वयं नाभेरधः-
 स्थिततेजोमयपद्माग्रस्य योनिश्च यत्नेन निरुध्य गुदलिङ्गमध्यतेजोमयपुष्कराग्रं योनि-
 र्येन निरुद्धमूलाधार इत्यर्थः । अयमर्थः गुदध्वजयोर्मध्ये स्थितं यच्चतुष्पदं पद्मं
 तन्मध्ये विकीर्णाकारा योनिरिति ॥ ३ ॥

अथेति । कम्बुनि मारुतमपानवायुं देशिकोक्तक्रमेणाकुक्ष्य शनैरुद्धं नीत्वा
 कमलासनपङ्कजाख्यं सुषुम्नामूलं प्रवेशयेत् ॥ ४ ॥

अमुना विधिनेति । एवं मुहुर्मुहुर्गुणैकक्रमेण निरुध्य तदन्तर्ब्रह्ममार्ग-
 स्थितग्रन्थिविभेदनं करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

परिहृत्येति । अपानस्य ऊर्ध्ववृत्तिलेन प्राणात्मकत्वात् खगाधिपस्याख्यं
 लभते । एवमुर्ध्वगमनाय प्रवृत्तीऽपानवायुः सीमसूर्यात्मकैर्वाहिङ्गलामार्गो परिहृत्य
 कमलमूलं सुषुम्नामूलम् उपविश्य ऊर्ध्वमुखं करोति ॥ ६ ॥

प्रतिभानमिति । खगेशेऽपानवायौ ब्रह्मणो भवनान्तरे प्रविष्टे सति अद्भु-
 तम् आश्चर्यजनकं प्रतिभानं भवति वपुषः उदया लघुता भवति ॥ ७ ॥

तड्ङ्कितोऽप्रस्थमिति । कामशरीराग्निं ध्यायित्वा कौटुम्बं विद्युदग्रतुल्यम् ।
 स्वतेजसा विनिता कालानलस्य रुचिर्येन तादृशं सहस्रसंख्यादित्येकः समूहस्तुल्येन

भ्रमन्तं योन्यन्तः स्वरदरुणबन्धूककुसुम-

प्रभं कामं ध्यायेज्जठरशशभृत्कोटिशिखरम् ॥ ८ ॥
 तस्योर्ध्वेऽग्निशिखा चिरद्युतिलतापुष्पप्रभाभस्वरा
 सूक्ष्मा ब्रह्मपथान्तरास्वरगता चैतन्यमात्रा कला ।
 एकोभूतमनन्तरं सह तया ध्यायेद्विया निश्चलम्
 आत्मानञ्च निवातदौपनिभया हंसस्वरूपं बुधः ॥ ९ ॥
 शक्तिः कुण्डलिनीति या निगदिता आईमसंज्ञा जग-
 त्निर्माणे सततोद्यता प्रविलसत्कौदामिनोसन्निभा ।
 शङ्खावर्त्तनिभां प्रसुप्तभुजगाकारां जगन्मोहिनीम्
 तन्मध्ये परिभावयेद्विषलतातन्तूपमेयाकृतिम् ॥ १० ॥
 हृद्गारेण गुरूपदिष्टविधिना प्रोत्थाप्य सुप्तां ततः
 कृत्वा तां कलया तथा परमया चिद्रूपाया सङ्गताम् ।
 मायां कुण्डलिनीं समाहितमनास्तामुच्चरेत् कौशिकीम्
 शक्तिं ब्रह्ममहापथेन सहितामाधारतः स्वात्मना ॥ ११ ॥

उद्योतेन कलितं सम्बद्धं योन्वन्तराधारचक्रस्थान्तरे भासमानं बन्धूकशब्देन रत्न-
 बन्धामं शशभृत्तचशिखरम् । एतेन साधकानामानन्दजनकत्वं बोध्यते । काममिव
 कामशब्दोदरस्यागमे शरीरवैशानरे रुद्धः । एवं तेजोमयं कामं स्वाधारगमनं भाव-
 येत् । तथाचोक्तं रुद्रयामले—भ्रमं योनिमतं ध्यायेत् कामं बन्धूकसन्निभम् ।
 ज्वलत्कालानलप्रस्थं तड्ङ्कितोऽसमप्रभम् इति ॥ ८ ॥

तसेवि । तस्य कामराजाख्यजातवेदस उपरि शिखारूपातिस्त्रया विद्युत्सहस्र-
 सन्निभा चिद्रूपा वा कला सा ब्रह्मेति । केचित्तु विद्युत्सहस्रसन्निभा चिद्रूपात्म-
 कला निष्कला ध्येया इत्युपपद्यते । परमहंसस्वरूपात्मानं तथा कलया एकीकृत्य
 चित्तवेदिभिः ॥ ९ ॥

शक्तिरिति । तथा कलया या चिद्रूपा कला कुण्डलिनीशक्तिरिति कथिता
 पूर्वोक्तशिखामध्यां परिभावयेत् । अन्तर्ध्याप्य स्थितां ध्यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

उक्तमर्थं संचिप्य दर्शयति हृद्गारेति । हृद्गारेण मन्त्रसहितेन गुरुकृत्तका-

भित्त्वा लिङ्गत्रयमयं बधो ब्रह्मनाद्येह चोद्धमं
गच्छन्तीं तां कमलजपदात् प्रापयेदात्मशक्तिम् ।
व्योमाभोजप्रणयिपरमानन्दकन्दं विसर्ग-
स्थानं चन्द्रोपरि परिगलद्रक्तपीयूषधारम् ॥ १२ ॥

पौत्वा कुलान्तरसं पुनरेव दिव्यम्
मध्यं विशेदपघनस्य समाहितात्मा ।

यायात् कुलादकुलमेव पुनश्च मात्रा-
योगेन देशिकवरप्रतिपादितेन ॥ १३ ॥

सा शक्तिः सकलशरीरजीवभूतां
प्राणोऽसाविति गदितात्र तन्निमुख्यैः ।

उवातः स तु परिपठ्यते मुनीन्द्रे
प्राणोऽन्तः स्पृशति यदा क्रमेण नीतः ॥ १४ ॥

अमुं स्वाधारस्थं प्रतिदिवसमभ्यासनिरतः
करोति अद्वावान् सततमवधूताखिलमलः ।

स मुक्तो दुःखीधेरपगतजराक्लेशमरणो
गुणग्रामोपेतः सुर इव चिरं जीवति भुवि ॥ १५ ॥

रेण तां कुण्डलिनीं आधारकमले सुप्तमुत्थाप्य प्रवीच्य अनन्तरं तया परमया
क्षैत्यरूपया मिलितां कुण्डलिनीं मायां कुलं मूलाधारः तवस्थां शरीरस्य देवतां
चिन्तयेत् । अकुलं शिव द्रव्यतः कुलं शक्तिः प्रकीर्तिता । मौलं तेजो विकारः
स्यादिति त्रितयनिर्णय इति ॥ ११ ॥

मिलेति । अयं कथितं लिङ्गत्रयं विविधं ब्रह्मनाद्यां सुषुप्तया ब्रह्मणः स्थाना-
दूद्धं तां कुण्डलिनीं शक्तिम् आकाशाभोरुद्रप्रणयिलम् आकाशाभोजस्थपरमा-
नन्दस्थविसर्गस्थानं प्रापयेत् ध्यायेत् ॥ १२ ॥

पौत्वा कुलान्तरसमिति । एवं तां सहस्रारपथ्यस्तं मौलां तवस्थं दिव्यं सुधारयं
पौत्वा तेनैव भार्गवेण विरीहक्रमेण अपघनस्य मध्यं कुलाख्यं योग्याधारं प्रापयेत्
शरीरमध्यं मूलाधारमित्यर्थः । कथं ग्राहयेदित्याह मावायोगेन गुरुत्वाभावायोग-

चतुर्विधा या कथितेह सृष्टिः प्रवर्तते सा सकलापि यस्याम् ।
प्रलीयते चापि जगत् समस्तं कालाग्निरुद्रादिशिवान्तमेतत्
॥ १६ ॥

सयं मयोक्ता खलु योनिमुद्रा बन्धस्तु देवैरपि दुर्लभः स्यात् ।
अनेन बन्धेन न साध्यते यन्नास्त्येव तत् साधकपुङ्गवस्य ॥ १७ ॥

क्षित्वा रुद्राः स्तम्भिताः कीलिता ये
सुप्ता मत्ता मूर्च्छिता हीनवीर्याः ।

द्रग्धाः अस्ताः शत्रुपक्षस्थिता ये
काला वृद्धा गर्विता यूवनेन ॥ १८ ॥

ये निर्जीवा ये च सत्त्वेन हीनाः षण्ण्डीभूताश्चाङ्गमल्लैर्विहीनाः ।
एते मुद्राबन्धनेनापि येऽन्ये मन्वाः सर्वे वीर्यवन्तो भवन्ति ॥ १९ ॥

क्रमेण गतागतं विदधीत । माता तु—विन्दुनादक्षया शक्तिर्मावातयमुद्राहृतमिति ।
तथा हि मावापदेन पीठवयं विधीयते । आज्ञास्थानगती विन्दुः तत्त्वाज्ञा प्रका-
शकस्वरूपं पूर्णाख्यं पीठं तदुपरि कुलाटमर्थं विन्दात्मकप्रकाशरूपस्य शिवात्मक-
स्फुरद्रूपगदात्मकस्य नादाख्यं द्वितीयं पीठं तदुपरि शिखा विद्यात्मिका शक्तिरूपं
मवा उक्ता खलु निश्चये अस्या मुद्राया बन्धनं देवैरपि दुर्लभम् । योनिमुद्राया
अनेन बन्धनप्रकारेण यत्र साध्यते तदा स्मरणम् तथा सर्वमेवावया मुद्रया साध्यत
इत्यर्थः । इयं का इह जगति या चतुःप्रकारा सृष्टिरुक्ता यस्यां प्रवर्तते यतो भवती-
त्यर्थः । सृष्टिदक्षरगुणाद्याः खेदजाः कृमिदंशाद्याः जरायुजाः सन्तुष्याद्याः अण्डजाः
पचिसर्पादयः । केचित्तु शब्दसृष्टिः शब्दार्थसृष्टिः प्रकृतिपुरुषसृष्टिरिति मन्यन्ते ।
अथवा नैयायिकमते पुरुषसृष्टिः सांख्यमते प्रकृतिपुरुषयोगात् पातञ्जलमते केवल-
प्रकृतेः मौमांसकमतेऽहदादिति । चतुर्विधा सृष्टिः समस्तं जगदपि यस्यां कालाग्नि-
रुद्रादिरूपां यस्यामेव कथं याति पूर्वोक्तध्यानविशेष एव मुद्रा ॥ १६—१७ ॥

क्षित्तेति । युष्मकम् । एते सर्वे मन्वा योनिमुद्राया ध्यानविशेषेण वीर्ययुक्ता
भवन्ति । एतैरुच्छिन्ना मनोर्वंस्थादिमध्यान्ते स्वामिनं बीजमुच्यते । संयुक्तं वारियुक्तं
वायुनाकालं विधा पुनः । चतुर्धा पञ्चधा वायु स मन्त्रविक्रमसंज्ञकः । आदिमध्याव-
सानेषु भूबीजइत्युल्लिखितः । रुद्रमन्त्रः स विज्ञेयो मुक्तिमुक्तिविवर्जितः । ये च

गुरुतत्पनिषेवणञ्च पानं द्विजहत्या मधुनः सुवर्णचौर्यम् ।
 अमुना विलयं प्रयान्ति सस्यक् सकृदप्याचरितेन बन्धनेन ॥२०॥
 स तु मन्त्रिवरः स एव योगी गुणसिद्धेः पदमास्थितः स एव ।
 अमुना चरतीह बन्धनं यः सततं स्वीचितधर्मकर्मनिष्ठः ॥ २१ ॥
 अमुना भवतीह देहभाजां सतताभ्यासकृतेन बन्धनेन ।
 न जरा पिटराजवैजयन्ती न च मृत्युप्रतिपादिता च भीतिः ॥२॥

कौलितः-आदिसध्यावसानेषु हंसः प्रासदवाग्भवौ । हकारी विन्दुवन् जीवी
 वाग्भवश्च चतुष्कलः । माया नमामि च पदं नास्ति यस्य स कौलितः । ये क्षमिताः ।
 एकं मन्त्रे स्वयं मूर्ध्नि यस्मिन्निन्दपुरन्दरी । न विद्यते स मन्त्रः स्यात् क्षमिताः ।
 सिद्धिवोधनः । ये च सुप्ताः । विवर्णो हंसहीनो यः स सुप्तश्च उदाहृतः । ये च
 मत्ताः । मन्त्रे वाप्यथवा विद्या सप्ताधिकदशचरः । फट्कारः प्रश्नकादियो
 मद्रोभूत उदीरितः । ये च मूर्च्छिताः । पञ्चधास्त्रं स्थितां मन्त्रे यस्य मन्त्रः स
 मूर्च्छितः । ये हीनवीर्याः । विरामस्थानगं यस्य हीनवीर्यः स कथ्यते । ये च
 दग्धाः । वज्रिवायुसमायुक्तो यस्य मन्त्रस्य मूर्ध्नि । सप्रधा दृश्यते तन्तु दग्धं मन्त्री
 तमन्त्रवित् । ये च अस्ताः । अस्त्रं द्वाभ्यां विभिः षड्भिरष्टाभिर्दृश्यतेऽचरैः । सन्धः
 सोऽभिहितो मन्त्रः । ये च शत्रुपक्षे स्थिताः । तारादिभिरननुकूलाः । ये च बालाः ।
 सप्तार्णमनुबालः । ये च वृद्धाः । विशद्वर्णश्चतुःषष्टिवर्णो मन्त्रः शताचरः । चतुः
 शताचरश्चापि वृद्ध इत्यभिधीयते ॥ ये च युवानः । षोडशवर्णी युवा प्रोक्तः । ये च
 जीवहीनाः । षष्ठाचरो जीवहीनः । ये च सत्त्वहीनाः । द्विवर्णः सत्त्वहीनः स्यात् ।
 ये अज्ञहीनाः । षड्विंशत्यचरो मन्त्रः षट्त्रिंशद्वर्णकस्तथा । एकोनविंशद्वर्णी
 त्रायस्त्रहीन उदाहृतः । इत्यादिदोषदृष्टा अपि मन्त्रा अनेन ध्यानेन विद्यया भवन्ती
 त्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥

गुरुतत्पनिषेवणमिति । सकृदाचरितेनापि योनिमुद्राबन्धनेन पुरुषो मद्भापात
 कान्मुक्ती भवतीत्यर्थः । अमुना इति । देहिनाम् अमुना योनिमुद्राबन्धनेन सर्वदा
 कृतेन ध्रुवा भवति । कीदृशी पिटराजस्य यमस्य सन्धनस्य सतताभ्यासात् मनुष्यो
 ऽणिमाद्यष्टविधगुणान् प्राप्नोति उत्तमां प्रतिपत्तिं ज्ञानञ्च प्राप्नोति । योगाभ्यासश्च

एतस्मैव हि बन्धनस्य मनुजः प्राप्नोति शश्वत् कृता-
 दभ्यासादणिमादिसिद्धिमनुलां संवित्तिमप्यूर्जिताम् ।
 योगश्चाप्रतिमं जयञ्च मरुतः कालस्य वा वञ्चनम्
 तद्विष्णोः परमं पदन्तु सततं पश्यन्ति यत् सूरयः ॥ २३ ॥
 इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये
 चतुर्थः पटलः ॥

पञ्चमः पटलः ।

अथाधारपङ्केरुहाण्यत्र वक्ष्ये सुषुम्नान्तरस्थानि संक्षेपतोऽहम् ।
 तदभोजपत्रस्थितांश्चापि देवांस्तदभोजवर्णान् षडाधारदेवीः ॥१॥
 अजयन्तिपद्मं पुरा यन्मयोक्तं तदाधारमाद्यं वदन्तीह शम्भुः ।
 सुवर्णाभवर्णैश्चतुर्भिः समेतं दलैर्योगिगम्यं महाशर्यभूतम् ॥२॥

योगाभ्यासञ्च प्राप्नोति वायो विजयमाप्नोति कालस्य वा वञ्चनं सकलस्य च प्रेरणम् ।
 वा स्यात् विकल्पोपमयोरेवार्थे च समुच्चये । विष्णोश्च तत्पदं स्थानं पश्यन्ति
 सूरयः ॥ २०—२३ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदार्थदर्शने चतुर्थः पटलः ।

एवमधिकारिणामभ्युदयनिःश्रेयसप्राप्त्युपायभूतां योनिमुद्रासुक्ता अनन्तरं षडा-
 धारेषु योगविशेषान् वक्तुमुपक्रमते अथाधारपङ्केरुहाणीत्यादि । सुषुम्नान्तरस्थानीति
 या पूर्वोक्ता सुषुम्नान्तरस्थितायां चित्वा नाडी तदनमूर्लाधारादिषट्पक्षाणि सन्ति
 ताभ्येव षडाधाराणीत्यर्थः । तेषामभोजानां पदावस्थितान् देवान् ब्रह्मादीन् अश्वी-
 जालीवर्णान् युक्तादीन् अचराणि च आधारभूतान् षड्देवान् वक्ष्ये इति सम्बन्धः ॥१॥

अभोजानि कथयति अजिति । योनिमुद्रारक्षणप्रकारेण यदुक्तं चतुर्दलात्मकं
 पद्मं तदेवाधारमाद्यं ते योगिनः । देवीनिरुद्धान् जलाद्यश्विवर्णान् वक्ष्यमान् पूर्वा-
 दिक्करीण न्यसेत् । जलेन्द्राग्निवायूनिति पाठे जलं वकारः इन्द्राग्निरिन्द्रवितीयं

चतुर्वर्णपत्रेषु देवीनिरुद्धान्
जलाद्यधिवर्णान् न्यसेत् केवलान् वा ।
सविन्दूनमन्दप्रभावान् समिद्ध-
स्फुरज्ज्योतिषो डाकिनी देवतात्र ॥ ३ ॥
मूलाधारे सततं ध्यानयोगात्
स्तम्भचोभावुत्सृजति दादुरीव ।
भूमित्यागः खेचरत्वं क्रमेण
नृणामिते षड्गुणाः सम्भवन्ति ॥ ४ ॥
कान्तिप्रकर्षो वपुषोऽपि नादव्यक्तिः प्रदीप्तिर्जठरानलस्य ।
लघुत्वमङ्गस्य निजेन्द्रियाणां पटुत्वमारोग्यमदीनता च ॥ ५ ॥
कृत्वा मनोनिश्चलमूलचक्रमध्ये नराः केवलमादरेण ।
भूतं भवच्चापि भविष्यदर्थं वदन्ति शास्त्राण्यपि चाश्रुतानि ॥ ६ ॥

शकारः । एवमग्रे सूतीयं प्रकारः मध्यवर्णं उक्तः । एवं वायीर्षकारस्य चतुर्थो दन्त्य-
सकारः । तेन वं शं षं स इति वर्णान् प्रथमाद्यं वीजं ततो व्रकारः तव आद्यं वीजं
एवं क्रमेण चतुर्दलेषु चलारी वर्णा न्यस्तव्या इत्यर्थः । केवलान् वा केवलं विन्दु-
युक्तं न्यसेत् । तव चतुर्दले डाकिनोरूपा देवी एतत्सकलप्रपञ्चमूलभूतत्वात् मूला-
धारमिति योगिनी वदन्ति । अस्मिन् मूलाधारे ध्यानाचरणात् पुंसः स्तम्भचोभौ
भवतः । निष्क्रियत्वं भवति । उत्सृजतिः उत्पतनं दादुरी ददुरी मखूकस्तम्ब-
स्थिनौ प्रीतिरिति यावत् । भूमित्यागश्च भवति तदनु खेचरत्वं भवति । आकाशेऽपि
सर्वं स्थाविहारित्वं भवति क्रमेण एते षड्गुणा भवन्ति ॥ २-४ ॥

अन्यान् गुणान् दर्शयति कान्तीति । शरीरस्य कान्तेरुत्कर्षो भवति । नाद-
व्यक्तिः नादो ध्वनिविशेषः । जठरानलस्य उद्दीपनः इन्द्रियाणां चक्षुरादीनामक-
पटुत्वं भवति । योगिनी हि इन्द्रियासन्निकृष्टमर्थं पश्यन्ति । नैरुच्यश्च भवति
दुःखराहित्यश्च भवति एतत् सर्वं वायीर्धारणाद् भवति ॥ ५ ॥

अदपि प्रयोजनं दर्शयति कालेति । अतः मूलचक्रमध्ये आधारकमले आद-
रणं मनः स्थिरं कृत्वा भूतं वर्णमानं भविष्यदपि वदन्ति । अतीतानागतान् वदन्ति ।
अभूतान्यनधीतान्यपि शास्त्राणि वदन्ति व्याख्यानं ॥ ६ ॥

विहाय सद्यः कमलासनस्य वक्त्रास्त्रुजं प्रीतितरङ्गसङ्गात् ।
तदीयवक्त्रास्त्रु रूहीदरान्तः सरस्वती नृत्यति दिव्यरूपिणी ॥ ७ ॥
अधिगम्य रसेन्द्रमन्त्रसिद्धौ अपि कालञ्च विजित्य दुर्निवारम् ।
अजरामरतामवाप्य चान्ते परमानन्दपदे सुदा रमन्ते ॥ ८ ॥
एकौभूतार्णवाभ्यः प्रुतमखिलजगत् पूर्वमासीदपूर्व-
ज्योतिर्मूर्त्तिस्तदन्तर्महितमहिमभूर्लिङ्गरूपी बभूव ।
षट्सिद्धाधिष्ठितात्मा सकलसुरनुतः षड्भिरास्यैरुपेतः
षड्भिः कोपैश्च देवो भवभयतिमिरध्वंसहंसी महेशः ॥ ९ ॥
आद्यं लिङ्गवपुर्भूतो भगवतो देवोद्विरण्डोऽभव-
द्वाली पूर्वमुखं शिवस्य तु महाकालस्तदूर्ध्वाननम् ।
वक्त्रं दक्षिणमाशुशुक्ष्णिरसौ देवः पिनाकी पुनः
पाश्चात्यं कृगलण्ड एष भगवान् वामास्यमस्याभवत् ॥ १० ॥

प्रयोजनान्तरमाह विहायेति । कमलासनस्य वक्त्रास्त्रुजं प्रीतिरेव
तरङ्गस्तम्बत्वात् त्यक्त्वा तदीयवक्त्रास्त्रु रूहीदरान्तरे वायुधारणात् कर्तुं सुखासीरुद्धान-
भ्यन्तरे दिव्यरूपा सरस्वती नृत्यति अभिरमति ॥ ७ ॥

प्रयोजनान्तरमाह अधिगम्येति । रसेन्द्रमन्त्रसिद्धौ अधिगम्य दुर्निवारञ्च कालं
जिता अजरामरतामवाप्य अवसानकाले परमानन्दपदे मोक्षपदे रमन्ते । तस्यात्
स्थानयोगात् जीवन्मुक्ती भवति । अवसाने परमात्मनि लीनो भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

एकौभूतेति । पूर्वमखिलं जगत् एकौभूतं समुद्राभ्यः प्रुतमासीत् । तस्या-
भ्यन्तरे महेशो देवो लिङ्गरूपी बभूव कीदृशः अपूर्वज्योतिःस्वरूपः अपूर्वतेजः एव
लिङ्गरूपेण परिणाममगमदित्यर्थः । कीदृशः षड्भिः सिद्धैर्द्विरण्डादिभिरधिष्-
तात्मा तस्य लिङ्गवपुर्भूतो भगवतः आद्यम् ऊर्ध्वं मुखं द्विरण्डनामा सिद्धपुरुषः
आसीत् । पूर्वमुखं वाली नामा ऊर्ध्वाननम् अधश्चाननमित्यर्थः । दक्षिणं वायुः
पिनाकी पश्चिमास्यं उत्तरं कृगलण्डः तथा आधारात्मा द्विरण्डः स्वाधिष्ठानात्मा
वाली मणिपूरात्मा महाकालः अनाहतात्मा वक्त्रिः विशङ्गात्मा पिनाकी आशात्मा
कृगलण्डः । तल्लिङ्गम् एषु स्थानेषु चित्तनीयम् ॥ ९-१० ॥

स्वाधिष्ठानसमाह्वयं रसदलैर्मूले ध्वजस्याम्बुजम्
 बालादित्यनिभं दलोपरिगतैः पृष्ठादितर्काक्षरैः ।
 विन्दूद्भासितमस्तकैर्भगवतो लिङ्गात्मनः शूलिनः
 स्थानं योगिवरेण्यगोचरमिदं चास्याधिपा राकिणी ॥११॥
 इह स्वाधिष्ठाने निहितनिजचेतो लयवशा-
 दमन्दानन्दौघस्तिमितहृदयः साधकवरः ।
 समेताङ्गोऽनङ्गः चितितलगतो वा नृगदृशाम्
 स्मरस्मेरापाङ्गं रमयति गणं कान्तिकलितम् ॥१२॥
 इह वेत्ति निधाय मानसं स्वं विविधं चाश्रुतशास्त्रजालमुच्चैः ।
 अवधूतजरामयः स मर्त्यः सुचिरं जीवति वीतमृत्युभीतिः ॥१३॥
 वपुषोऽशुचिता जनस्य शश्वत् परमां शुद्धिमिहातनोति पुंसाम् ।
 शरदम्बुजपेलवस्य देहे दृढरुद्धो घनताञ्च शीतरश्मिः ॥१४॥
 चलितं सहसा महारसेन्द्रं कमलालोकनतो वियत्सरोजात् ।
 इह ये विनिधारयन्ति सन्तो ननु धीराः पुरुषोत्तमास्त एव ॥१५॥

स्वाधिष्ठानमिति । तद्द्वयं रसदलैः खकुलैः पृष्ठादितर्काक्षरैः पृष्ठं वकारः
 तदादितः मयवः एभिर्विन्दुभूषितमस्तकैः सविन्दुकैर्युक्ता बालादित्यनिभं प्रातः-
 कालो नम्रवर्णतुल्यम् अस्य चक्रस्याधिपा राकिणी ॥११॥

इह किल समलत्याणां नियमितमरुतां योगिनीकलातिशयं दर्शयति इह
 स्वाधिष्ठान इति । लयवशात् पद्मोदरनिवेशवशात् समेताङ्गोऽनङ्गः नृगदृशीगणं
 रमयति । तथा स्मरस्मेरापाङ्गं स्मरेण स्मरमल्पप्रकाशम् अपाङ्गं नेत्रयोरनं यस्य
 गणस्य तम् । तथा कान्त्या लावण्येन कलितं संरञ्जम् ॥१२॥

विशेषफलमाह इहेति । विगतजरामयः स मर्त्यः इह पद्मे स्वं मानसं निधाय
 अपर्पयित्वा अश्रुतशास्त्रसमूहं विविधं नानाप्रकारं वेति वीतमृत्युभीतिः त्यक्तयम-
 भयः । अन्यपक्षस्य दर्शनात् अशुचिता जनस्य शरीरस्य नित्यं शुद्धिं तनोति पुंसः
 शीतरश्मिः शुक्रः दृढबन्धः सन् घनतां निविडतां यातीति शरदम्बुजवत् पेलवः
 सुन्दरः ॥१३॥ १४॥

मदधौतकटो महागजेन्द्रो वशतामिति यथा शनैरुपायात् ।
 वलवानिह वै सुधाकरोऽसौ क्रमरुद्धः स्ववशो भवत्यवश्यम् ॥१६॥
 एतस्मिन् कुलिशाजयोगनिरतादादौ लयो जायते
 रागादिन्द्रियदन्तिनां लयवशात् संवित्तिरप्यूर्जिता ।
 अन्तर्नीलमहारसद्रवजुषां नृणान्तु चेतो यदा
 आविर्भावमुपैत्यमन्दसहजानन्दच्छलेन्दूदयः ॥१७॥
 नाभिस्थं मणिपूरकं दशदलैर्नीलाञ्जनाभैर्युतम्
 तड्ढाद्यैश्च दशाक्षरेर्दलगतैर्विन्दूत्तसम्पत्कैः ।
 लाकिन्या समधिष्ठितञ्च सततं ध्यानेर्नराः केवलम्
 वश्याकर्षणनिर्विषोकरणपूःक्षोभादिकं कुर्वते ॥१८॥
 स्थानेऽस्मिन्निहितात्मनः सुकृतिनः पातालसिद्धिं पराम्
 खड्गस्याप्रतिमस्य साधनमपि स्यादोप्पितञ्च चित्तौ ।
 रूपं भूमिविसर्जनं परपुरे शक्तः प्रवेष्टुं जरा-
 हानिश्चाखिलदुःखरोगशमनं कालस्य वा वञ्चनम् ॥१९॥

चलितमिति । सहस्रदलाचलितं रसेन्द्रं शुक्रम् एतत्कमलालोकनतो ये
 विनिधारयन्ति ते पुरुषोत्तमाः । एतत्पद्मभावनयोगशक्ताः ॥१५॥ १६॥

एतस्मिन् कुलिशाजंति । तदेव योगः तस्मिन् रतात् रागादिन्द्रियदन्तिनां
 लयो भवति अतएव कुलिशत्वेन निरूपितम् । संवित्तिः ऊर्जिता । अन्तर्नीलमिति ।
 अन्तर्नीलं बसन्हावलं शुक्रं तदेव रसं तत्संवितानां नृणां चेतो यदा आविर्भावं
 प्राप्नोति तदा अमन्दं महत् यत् सहजानन्दं तच्छलेन अविविधसंसाधनमुदयात्
 इन्दुत्वेन निरूपितम् ॥१७॥

मणिपूरकमाह नाभिस्थमिति । नीलाञ्जनतुल्यैर्दशदलैर्युतम् इष्टैर्दं ढ य त
 ष द ध न प फ एतैर्दलगतैः विन्दूत्तसम्पत्कैः सविन्दुकैर्युक्तं लाकिन्या समधिष्ठि-
 तञ्च एतद्विज्ञानात् वश्याकर्षणनिर्विषोकरणं परपुरलीभकरणं परपुरप्रवेशं तिरस्करणी
 सुकोविद्या इति यस्य प्रसिद्धिः । ननु रत्नात् मणिपूरकमिति वचनात् कथं नील-
 रत्नमिति चेत् नीलरवस्यापि रत्नत्वात् दीपः । पातालसिद्धिः अधो विषयकरणं

हृदये रसेन्द्रगोपसन्ध्याधनसिन्दूरसुवर्णमञ्जम् ।

यदनाहतमित्युशन्ति सन्तो रविसङ्घैरुपशोभितं दलैः ॥२०॥

क्रीडीशद्यैर्भैरवैर्भानुसंख्येदण्डोपेतं मण्डितं चण्डवीर्यैः ।

तत् काकिन्याधिष्ठितं दिव्यशक्त्या देव्या हंसेनापि देवेन शश्वत्

॥ २१ ॥

एतस्मिन् सततं निविष्टमनसः स्थाने विमानस्थिताः

क्षुब्धन्यद्रुतरूपकान्तिकलिता दिव्यस्त्रियो योगिनः ।

ज्ञानञ्चाप्रतिमं त्रिकालविषयं क्षोभः पुरस्य श्रुति-

दूरादेव च दर्शनञ्च खगतिः स्यादयोगिनां मेलनम् ॥२२॥

विशुद्धाख्यं कण्ठे नलिनमथ धूम्रानलरुचि-

युतं श्रीकण्ठादिस्वरपरिगतैः षोडशदलैः ।

इह स्थाने शाकिन्यतुलनिजशक्तिर्भगवती

स्थिता नित्यं देवी शरणगमनार्त्तिप्रशमनी ॥ २३ ॥

अभ्यासयोगादिह सन्निविष्टस्वान्तस्य शश्वन्नरपुङ्गवस्य ।

समर्थता स्यादनधीतशास्त्रसद्भावभावे वसुधातलेऽस्मिन् ॥ २४ ॥

मूकजरादिना खड्गसाधनमपि तान् ईप्सितसाधनं रूपञ्च केचित् परपुरे मृतशरीरे
प्रवेष्टुं शक्तिमिति वदन्ति ॥ १८ ॥ १९ ॥

अनाहतवक्रमाह हृदय इति । इन्द्रगीपी रक्तवर्णकौटविशेषः क्रीडीशद्यैः
ककाराद्यैः ठकारान्तैः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ इति क्रीडीशब्दादश-
भैरवसहितैर्द्वादशाक्षरैर्युक्तं द्वादशदलात्मकं कार्त्तिकान्तर्गतं मूलमन्त्रशक्त्या काकिन्या
चाधिष्ठितं हंसेन चात्मना च दण्डोपेतैः सविन्दुभिर्मण्डितम् ॥ २० ॥ २१ ॥

एतस्मिन्निवि । एतस्मिन् स्थाने निविष्टमनसो योगिनः । कर्तृभूताः
विमानस्थिताः दिव्यस्त्रियः कर्मभूताः अद्रुतरूपकान्त्या कलितम् । अन्यच्च त्रिकाल-
विषयज्ञानञ्च अतुल्यं दूरात् श्रवणं दर्शनञ्च योगिनां सम्मेलनञ्च ॥ २२ ॥

विशुद्धचक्रमाह विशुद्धेति । श्रीकण्ठादिस्वरपरिगतैः अकारादिस्वरै-
र्दलपरिगतैर्युतं तदयथा—अं आ ई ईं उं ऊं ऋं ॠं एं ऐं ओं औं

स्थानेऽत्र संसक्तमना मनुष्यस्त्रिकालदर्शी विगताधिरोगः ।

जित्वा जरामञ्जननीलकेशः क्षितौ चिरं जीवति वीतमृत्युः ॥२५॥

इह स्थाने चित्तं सततमवधायात्तपवनी

यदि क्रुद्धो योगी चलयति समस्तं त्रिभुवनम् ।

न च ब्रह्मा विष्णुर्न च हरिहरो नैव स्वमणि-

स्तदीयं सामर्थ्यं शमयितुमलं नापि गणपः ॥ २६ ॥

आज्ञानां भ्रूयुगमध्ये दलयुग्मो-

पेतं पद्मं शारदचन्द्रमयूखाभम् ।

हाकिन्युक्तात्रापि च देवी दलयुग्मे

वर्णावन्त्यो विन्दुयुतौ संस्मरणीयौ ॥ २७ ॥

ध्यानयोगनिरतस्य जायते पूर्वजन्मकृतकर्मणां स्मृतिः ।

क्षेत्रविन्दुनिलये च दूरतो दर्शनश्रवणयोः समर्थता ॥ २८ ॥

इह सन्निहितस्वचित्तवृत्तिः प्रतिमायाः प्रतिजल्पनं करोति ।

गमनञ्च पुरे परिषां पुनरुत्थानमप्यहो मृतस्य ॥ २९ ॥

निरालम्बां मुद्रां निजगुरुमुखेनैव विदिता-

मिह स्थाने कृत्वा स्थिरनिशितधीः साधकवरः ।

सदाभ्यासोऽपश्यत्यमरनिलयानन्तरखिला-

तुडुश्रेणीं विष्णोरपि पदमुडूनामपि पतिम् ॥ ३० ॥

अं अं इति षोडशस्वरैर्युक्तं धूमसमानवर्णं शाकिनीदेवताधिष्ठितं विशुद्धाख्यं पद्मं
शरणगमनार्त्तिप्रशमनी जन्ममरणदुःखप्रशमनी अनधीतशास्त्रसद्भावे सद्भावले
इह स्थाने चित्तमेवावधाय अवधानं कृत्वा आत्तपवनी गृहीतपवनी योगी ॥२६—२६॥

आज्ञाचक्रमाह आज्ञानामेति । दलयुग्मोपेतं विदलयुक्तं अन्त्यो वर्णो हकार-
चकारौ एतदुक्तं भवति भुवोमध्ये सविन्दुकाभ्यां हकारचकाराभ्यां युक्तं विदलात्मकं
शरदनुजसङ्काशं हाकिनीदेवताधिष्ठितं आज्ञाचक्रमलं मृतस्य पुनरावृत्तिर्न विद्यते
जन्माभावात् ॥ २७—२९ ॥

ब्रह्माणं सुरवृन्दवन्दितपदवृन्दं मुकुन्दं तथा
देवं देवनिकायनायकमपि प्रेताधिपं वारिपम् ।
अङ्गां वक्रिमपि प्रभुञ्च पवनं तार्क्ष्यञ्च यक्षेश्वरम्
गन्धर्वानपि किन्नरानपि गुणैः सिद्धान् प्रसिद्धानपि ॥ ३१ ॥
यच्चान् राक्षसपुङ्गवानपि मुनीन् दिव्यांश्च भव्याकृतौ-
नन्तःक्रान्तिकलाकलापकलितान् विद्याधरान् मातृकाम् ।
रक्षोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजलां खलीककलोलिनीम्
योगी पश्यति शब्ददञ्चितरुचिं तच्चापि हेमाचलम् ॥ ३२ ॥

उत्तुङ्गपीवरपयोधरभारनम्-

कम्पाङ्गमङ्गजमतङ्गजमन्द्यातम् ।

उल्लासिचिह्नियुगलं चकितैणशाव-

लोलैश्चणं विसरमप्सरसां तथैव ॥ ३३ ॥

समुत्तुङ्गैः शृङ्गैः स्थगितगगनाभोगककुभो

लसन्नानारत्नाकलितकटकान् भूधरवरान् ।

कुरङ्गैः सारङ्गैरपि च रमणीयां वनभुवम्

तथा गुर्वीमुखीं महितविविधचेचसहिताम् ॥ ३४ ॥

तरङ्गैरुत्तुङ्गैरहिमकरमातङ्गनिकरैः

करालानाभीरैरपि जलधरैर्भूधरवरैः ।

तथा पारावारानमलसरितो वारिभरिताः

सहस्रालीमालीमपि च सरसां सारसजुषाम् ॥ ३५ ॥

निरालम्बासिति । इह विन्दुनिलये आज्ञास्थाने निरालम्बां खिचरीं मुद्रां
बद्धा अमरनिलयः खर्गः तदूर्ध्वम् अखिलान् उडुयेणीं नक्षत्रयेणीं पश्यति विष्णोः
पदम् आकाशम् । अङ्गां प्रभुं सूर्यम् उल्लासिचिह्नियुगलं भूयुगलम् । अप्सरसः
विसरं समूहं पश्यति भूधरानपि पश्यति तान् कौटुम्भान् बृहच्छृङ्गैः स्थगितं गगन-
मण्डलं दिक् च यैतान् । कुरङ्गादिभीरमणीयां वनभुवञ्च पश्यति । मतङ्गोऽथ

लसन्नारालं वक्कोटिमालं तडित्करालान्तरवारिलीनम् ।

कलापिकान्तं सधवानुकूलं प्रवासिकालं नवमेघजालम् ॥ ३६ ॥

एतस्मिन् परमाद्भुताव्ययमहानन्दैककन्दे परे

स्थाने मानसमात्मनः स्थिरमतिः संयोजयेन्मुद्रया ।

योगौ तन्मयतामुपैति शनकैश्च तो निरालम्बया

पञ्चावैजमहासुखं लयवशादाविर्भवत्यन्तरम् ॥ ३७ ॥

लीने चेतसि तत्र विन्दुनिलये वक्त्रे रिवादौ कला

दृश्यन्ते तदनन्तरञ्च विलसद्रूपाः प्रदीपाङ्कुराः ।

बालस्येव दिवाकरस्य बहलद्योतिस्ततो द्योतते

यद्वा भूगगनान्तरालविलसंज्योत्स्नासपन्नं महः ॥ ३८ ॥

नित्यानन्द इति श्रियः पतिरिति श्रीवासुदेवः पुमान्

आत्मेत्येच्युत इत्यचिन्त्यमहिमा यो गौयते योगिभिः ।

जलहन्ती सरसां आलीं समूहं मरालं राजहंसम् । वक्कोटिः वक् इति मयूर-
प्रियकालं प्रीतिजनकत्वात् । सधवाः पतिसहिताः तासाम् अनुकूलं प्रवासिकालं
प्रवासिनीनां कालं यमस्वरूपं नवमेघजालं नूतनमेघसमूहो यत्र तं कौटुम्भम् इति
तडित्करालान्तरवारिलीनं तडिता सौदामिन्या करालं भयानकं यदन्तर्वारि तत्र
लीनं निमग्नम् ॥ ३०—३६ ॥

एतस्मिन्निति । परमम् अद्भुतम् अव्ययं यन्महानन्दं तस्यैककन्दे मूलस्वरूपे परे
स्थाने आत्मनो मानसं मुद्रया निरालम्बया स्थापयेत् । तदा योगौ तन्मयतां ब्रह्म-
मयताम् उपैति । वाकारः समुच्चये । इति निरालम्बया मुद्रया निजं महासुखं ब्रह्मा-
नन्दसुखम् अन्तरं अन्तर्गतं लयवशादाविर्भवति प्रकाशते । अस्मिन् चेतसि लीने
सति आदौ वक्त्रेः किरणस्था लिङ्गा दृश्यन्ते । तदनन्तरञ्च प्रदीपाङ्कुराः अपरञ्च बालस्य
सूर्यस्य उद्योतः प्रकाशः ततो द्योतते प्रकाशते । यद्वा तन्महसेजः प्रकाशते आवि-
र्भवति कौटुम्भम् आकाशमध्ये विलसत् यत् ज्योत्स्नारश्मयलतुल्यम् । अस्मिन्
स्थाने अव्ययः परमेश्वरः साक्षाद्भक्तः साक्षिस्वरूपी भवति ॥ ३७ । ३८ ॥

स एव क इत्याह नित्यानन्द इत्यादि । यथा अन्तरालरगती राहुयन्दाकांयो-

स्थानेऽस्मिन् परमेश एष भगवान् व्यक्तो भवत्यव्ययः

साक्षी राहुरिवाश्वरान्तरगतश्चन्द्रार्कयोर्मण्डले ॥ ३९ ॥

विश्वस्यायतनं महद्भगवतः स्थानं तदेतत्परम्

यत्पारोप्य समीरणं सुकृतिनः प्राणप्रयाणे नराः ।

दीव्यन्तं परमं पुराणपुरुषं वेदान्तवेद्यं कविम्

विश्वाद्यं प्रविशन्ति सन्ततमहानन्दैककन्दं विभुम् ॥ ४० ॥

सहस्रारपद्मं विसर्गादधस्तादधो वक्त्रमारक्तकिञ्चलपुञ्जम् ।

कुरङ्गेण हीनस्त्रिगुणस्तदन्तःस्फुरद्रश्मिजालः सुधांशुः समास्ते ।

तदन्तर्गतं ब्रह्मरन्ध्रं सुसूक्ष्मं यदाधारभूतं सुषुम्नाख्यनाद्याः ।

तदेतत् पदं दिव्यमत्यन्तगुह्यं सुरैरप्यगम्यं सुगोप्यं सुयत्नात् ॥ ४१ ॥

एतत् कैलाससंज्ञं परमकुलपदं विन्दुरूपी स्वरूपी

यत्नास्ते देवदेवो भवभयतिमिरध्वंसहंसो महेशः ।

भूतानामादिदेवो रसविसरसितां सन्ततामन्तरङ्गे

सौधौ धारां विमुञ्चन्नभिमतफलदो योगिनां योगगम्यः ॥ ४२ ॥

मण्डले इति दृष्टान्तच्छलेन पिङ्गलावायन्दसूर्यात्मकत्वात् । ईडापिङ्गलयोर्मध्ये सुषुम्नाया भोक्तृत्वात् सुषुम्ना राहुरिति प्रतिपादिता ॥ ३९ ॥

विश्वेति । विश्वस्य प्रपञ्चस्वरूपस्यायतनं तदेव भगवतः स्थानं यत्र स्थाने आत्मास्थाने समीरणमारोप्य प्रापय्य सुकृतिनो नराः दीव्यन्तं क्रीडन्तं पुरुषं प्रविशन्ति इति । अतएव पुरा अत्रारामं जराशुलु बिहीनं वेदान्तेन वेद्यं विश्वाद्यं विश्वादी भवं जन्म यस्य तं प्रविशन्ति । महानन्दस्यैकमूलप्रभवं विभुम् ॥ ४० ॥

सहस्रदलपद्ममाह सहस्रारपद्ममिति । आवरणदलं सहस्रदलपद्मजमित्यर्थः । विसर्गस्य रूपातीतस्य कुलादिपदखावाग्भया इत्यर्थः । अधोमुखे आरक्तकिञ्चलपुञ्जं यत्र रक्तकेशरमित्यर्थः । कुरङ्गेण हीनः विनाशितकलङ्कः विभ्रङ्गेण युक्तः त्रिकोणाकारः स्फुरद्रश्मिजालः स्फुरत्प्रभाससूक्ष्मः सुधांशुरस्यतकरः समास्ते ॥ ४१ ॥

तदन्तर्गतमिति । तन्मध्ये ब्रह्मरन्ध्रं सूक्ष्माकारं सुषुम्नाख्यनाद्या आधारभूतायाः सुषुम्नेन निष्कलवैतन्यात्मकपरमेश्वरसोपाधिभूतचित्कजा इन्दुमण्डलमध्यवर्तिनी ब्रह्मरन्ध्रमाधारीकृत्य देहमनुगता इत्यर्थः । तथाचीकं योगार्णवे-शक्तिर्णव इति

स्थानस्यास्य ज्ञानमात्रेण पुंसां संसारेऽस्मिन् सम्भवी नेव भूयः ।

भूतग्रामं सन्ततन्यासयोगात् कर्तुं हर्तुं स्याच्च शक्तिः समग्रा ४३

स्थाने परे हंसनिवासभूते कैलासनाम्नीह विधाय चेतः ।

योगी गतव्याधिरधःकृताधिबाधधिरं जीवति सत्यमुक्तः ॥ ४५ ॥

स्थानेऽस्मिन् क्षयवृद्धिभावरहिता नित्योदिताधोमुखी

बालादित्यनिभप्रभा शशभृतः सास्ते कला षोडशी ।

बालाग्रस्य विखण्डितस्य शतधा चैकेन भागेन या

सूक्ष्मत्वात् सदृशी निरन्तरगलत्पीयूषधाराधरा ॥ ४६ ॥

एतस्याः परतः स्थिता भगवंती भूताधिदेवाधिपा

निर्वाणायकलार्धचन्द्रकुटिला सा षोडशान्तर्गता ।

बालाग्रस्य सहस्रधा विगलितस्यैकेन भागेन या

सूक्ष्मत्वात् सदृशी त्रिलोकजननी या हादशार्कप्रभा ॥ ४७ ॥

याति तदेवाधारमण्डलमिति । यदेतद्विसर्गस्त्रिमूलपदं तदेव कैलासाख्यविन्दुरूपी पुष्पकलात्मकः विसर्गः । प्रकृतिर्मात्रा विन्दुसर्गात्मिका हंसः । तदात्मकमिदं जगदिति । कीदृक् भूतानामादिभूतः आदिस्वरूपः । सौधौ धारां अन्तरङ्गे अभ्यन्तरे मुञ्चन् । धारां कीदृशीं रसविसरसितां रसो द्रव्यविशेषः । तत्र सितान् शुक्लां योगगम्यो भगवान् योगिनामभिमतफलप्रदः । अत्र कैलासस्थाने नियमितमयता इत्युपरतः ॥ ४२ । ४३ ॥

अतिशयं दर्शयति स्थानस्यासेवि । इत्यादि सुगमम् ॥ ४४ ॥

स्थाने परे इति । स्वस्य परमहंसस्य निवासभूते गता व्याधयो यस्य सः । अधःकृता आधयोव्याधयश्च येन सः । बालादित्यसमप्रभा शशभृतश्चन्द्रस्य षोडशी कला अति-सूक्ष्मा । शशभृतः कीदृशस्य बालाग्रस्य शतशी विखण्डितस्य एकैकभागेन सूक्ष्मत्वात् । कीदृशी निरन्तरगलत्पीयूषधाराधरेव भाति पीयूषधारा पीयूषवर्षमेघतुल्या ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

एतस्या इति । एतस्याः षोडशकलायाः परतः परस्मिन् भूतानामधिपो महेश्वरस्यैव प्रभा भवन्ती स्थिता निर्वाणसंज्ञाकला निर्वाणषोडशीकला ता गता । कीदृशी बालाग्रस्य सहस्रधा विभक्तस्य दलितस्य एकेन भागेन सूक्ष्मत्वात् सदृशी हादशार्कतुल्या प्रभा कान्तिर्यस्याः ॥ ४७ ॥

निर्वाणायकलापदोपरिगता निर्वाणशक्तिः परा
कोट्यादित्यसमप्रभातिगहना बालाग्रभागस्य या ।
कोट्यंशेन समा समस्तजननी नित्योदिता निर्मला
नित्यानन्दपदस्थलोरुविगलद्वारा निरालम्बना ॥ ४८ ॥

एतस्याः परतः परात्परतरं निर्वाणशक्तेः पदम्
शैवं शाश्वतमप्रमेयममलं नित्योदितं निष्क्रियम् ।
तद्विष्णोः पदमित्युशन्ति सुधियः केचित् पदं ब्रह्मणः
केचिद्वसपदं निरञ्जनपदं केचिन्निरालम्बनम् ॥ ४९ ॥
आरोप्यारोप्य शक्तिं कमलजनिलयादात्मना साकमेषु
स्थानेष्वान्नावसानेष्ववहितहृदयश्चिन्तयित्वा क्रमेण ।
नीत्वा नादावसानं खगतकुलमहापद्मसद्धान्तरस्थाम्
ध्यायेच्चैतन्यरूपामभिमतफलसम्प्राप्तये शक्तिमाद्याम् ॥ ५० ॥

साक्षात्तात्तारसामं गगनगतमहापद्मसद्ग्रन्थहंसाम्
पीत्वा दिव्यामृतौघं पुनरपि च विशेन्मध्यदेशं कुलस्य ।
चक्रे चक्रे क्रमेणासृतरसविसरैस्तर्पयेद्देवतास्ता
हाकिन्याद्याः समस्ताः कमलजपदगां तर्पयेत् कुण्डलीं ताम् ॥ ५१ ॥
इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये पञ्चमः पटलः ।

निर्वाणेति । निर्वाणायकलापदं स्थानं तस्योपरि अधोगता निर्वाणशक्तिः
स्थिता । कोट्यादित्यसमा प्रभा यस्याः सा अतएवातिगहना कीदृशी बालाग्रभागस्य
ग्रशभतः कोट्यंशेन समा नित्यानन्दपदस्थानं शैवपदम् । अत्र उरुमहती विगल-
द्वारा यस्याः निरालम्बना अवलम्बनरहिता ॥ ४८ । ४९ ॥

आरोप्येति । कमलजनिलयात् मूलाधारात् शक्तिम् आरोप्य आत्मना साकम्
एषु स्थानेषु शक्तिं चिन्तयित्वा क्रमेण नादावसानं नीत्वा आकाशगतबुद्धा महापद्म-
मेव सद्ग्रहं तस्यान्तरस्थां चैतन्यरूपां ध्यायेत् ॥ ५० ॥

साक्षादिति । दिव्यामृतौघं पीत्वा गगनगतमहापद्मस्थितहंसं कुलस्य शरीरस्य

स्वयम्भुलिङ्गं निजयोनिमध्यवक्त्रान्तरे हृत्सरसीरुहान्तः ।
बालाग्र्यं चेतनमन्तराले वदन्ति सन्तो गगनाम्बुजेऽन्ये ॥ १ ॥
यद्बीजं वाग्भवाख्यं द्रुतकनकनिभं तत् स्वयम्भूतलिङ्गम्
स्थाने ध्यात्वा हृदश्चोरुहकुहरगते वाणलिङ्गे द्वितीयम् ।
कामाख्यं बभ्रुजैवप्रसरसमरुचिं शारदेन्दुप्रभावम्
तार्तीयकान्तु वीजं त्वितरपदगतं चिन्तयेच्छान्तरूपः ॥ २ ॥
प्राणान् योनिगतान् विधाय मनसा ध्यायन्ति तां भारतीम्
बीजाख्यां निजयोनिरम्बुनिलयादानाभिरम्बुलिङ्गिताम् ।

मध्यदेशं मूलाधारं विशेत् । ततः प्रतिचक्रे स्थिता हाकिन्याद्याः यदि समन्तादेव
ततोऽसृतरसमूहैस्तर्पयेत् । ततः कमलजपदगां मूलाधारस्यां कुण्डलिनीं च
तर्पयेत् ॥ ५१ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदायां दशं पञ्चमः पटलः ॥

एवञ्चाधारेषु योगविशेषानुक्ता मूलाधाराद्याधारेषु स्वयम्भुलिङ्गवाणादिविशेषान्
वक्तुमुपक्रमते स्वयम्भुलिङ्गमिति । योनिब्रह्मरन्ध्रान्तरानिति शङ्काकारे प्रागुक्तं-
स्थाने स्वयम्भुलिङ्गं याति लयं यत्र जपेदिति तल्लिङ्गं लिङ्गं चराचरमिति हृत्-
सरोजवान् लिङ्गमिति । इतरं लिङ्गं परलिङ्गमित्यर्थः । अन्तरालम्बुबीजं ध्ये
इति । अन्ये तु इतरपदम् एवं वक्ष्यन्ति । अन्तराले विन्दौ स्थितं तदितरं लिङ्गम्
अन्ये तु गगनाम्बुजे विसर्गाख्ये परविन्दुनिर्मलपदे इत्यर्थः ॥ १ ॥

श्रीमूलविद्यायास्त्रयाणां बीजानां स्वयम्भुवाणलिङ्गयोर्ध्यानमाह । 'यद्बीज-
मिति । यद्वाग्भवाख्यं प्रथमबीजं निर्मलकाञ्चनसङ्काशं मूलाधारे स्वयम्भु-
लिङ्गात्मकं ध्यायेत् । 'यत्कामाख्यं मध्यवीजं कुसुमसङ्काशं हृदयकमल-
कर्णिकासम्यङ् वाणलिङ्गं तृतीयबीजं शारदेन्दुसङ्काशम् आत्रास्थाने परलिङ्गात्मकं
ध्यायेदित्यर्थः ॥ २ ॥

बालार्कारुणतेजसीं भगवतीं ये सिद्धलिङ्गाकृतिम्
 तेषामेव कवित्वसम्पदतुला पीयूषनिःस्यन्दिनौ ॥ ३ ॥
 सिन्दूरारुणसुन्दरीभिरखिलं प्रोज्झासयन्तीं कुलम्
 हृत्पद्मान्तरगां प्रभाभिरनिशं ये वाणलिङ्गाकृतिम् ।
 आविन्दोरुदितामनन्यमनसो ध्यायन्ति दिव्याङ्गनाः
 कामार्ता विलपन्ति लोलमनसस्तेषां पदान्ते भुवि ॥ ४ ॥
 ये गौरीमितराभिधां निजरुचा ध्यायन्ति लिङ्गाकृतिम्
 विन्दुस्थानगतां सुधाकरकरश्रीहारिणोज्झाविताम् ।
 अर्द्धेन्दुप्रतिमां विसर्गगमहापद्मश्रुतां विभ्रतौम्
 धारां विद्रुमपाटलासृतमयीं ते सम्पदामास्यदम् ॥ ५ ॥
 त्रयाणां लिङ्गानामतिबहलतेजःश्रुतिजुषाम्
 त्रिषु स्थानेष्वेष्टु स्थिरनिहितधीः साधकवरः ।
 जपेन्मन्त्रं लक्षं सरसकुसुमैर्ब्रह्मतरुजै-
 स्त्रिमध्वक्तैर्होमं तदनु निशि चारेण जुहुयात् ॥ ६ ॥
 निःशङ्कं हरिणाङ्गमम्बरतलात् पातालमूलं गतम्
 तत्रस्थेन दिवाकरेण पुटितं कृत्वा समादाय च ।

* एतेषां वीजवयाणां जपध्यानफलविशेषफलञ्चाह प्राणान् योनिगतानित्यादि ।
 सिन्दूरारुणसुन्दरीभिः प्रभाभिः अखिलं कुलं मूलाधारादिचक्रमित्यर्थः । आवि-
 न्दोरुदितां विन्दुस्थानपथ्यन्तं सुधाकरश्रीहारिणा महेशेन ज्झाविता । एवमश्रुतां
 लिङ्गाकृतिं ये ध्यायन्ति ते सम्पदां पदं स्थानमिति । श्लोकवयेण साकल्येन जपतां
 ध्यानविशेषञ्चाह त्रयाणां लिङ्गानामिति । जपेन्नक्षमिति । यत्किञ्च यदौजस्यानं
 तत्र तस्य लक्षजपः । तेन त्रिवीजेन लक्षं समुदायजपस्तु विलक्षमिति नियमः ।
 ब्रह्मतरुजैः पलाशकुसुमैः । निशि चारेण ईडायां वायौ गते सति ॥ ३-६ ॥
 काव्यविशेषानाह निःशङ्कमिति । हरिणाङ्कः इन्द्राणाङ्गीस्थितवायुः काव्ये
 कारणीयधारः । मम्बरतलात् नासास्थानात् पातालमूलं मूलाधारं ब्रह्मरन्ध्रगतं
 तत्रस्थेन दिवाकरेण पिङ्गलावायुना पुटितम् उभयवायोरैक्यं कृत्वा तं वायु-

राहोरास्यगतं कपालिकरणप्रस्तावनापण्डितः
 कुण्डं हस्तकरणकेन जुहुयाद्वोमोऽयमत्यद्भुतः ॥ ७ ॥
 एकं वत्सरमेवमेव शिवधी र्मर्त्यो जुहोतीह यः
 सद्यो मृत्युमसौ विजित्य वपुषः पुष्टिं विशिष्टां दधत् ।
 दर्पं दर्पकसन्निभो मृगदृशां भञ्जन् सुभङ्गाङ्गना-
 श्रेणीश्रीमदरालकुन्तलचयो जीवेदनेकाः समाः ॥ ८ ॥

मादाय राहोरास्यगते कुण्डलीमुखे हस्तकरणकेन हस्तरूपेण मनसा जुहुयात् ।
 कपालिकरणप्रस्तावनापण्डितः कपालिकरणाख्याप्रक्रियायां प्राज्ञः जह्वाषःकरणं
 विदुरित्यत्र पण्डित इत्यर्थः । गुप्तार्थस्तु किञ्चित् प्रकाशयते । हरिणाङ्कद्रव्य-
 विशेषः स्थानविशेषः स्थानविशेषगतं स्थानविशेषस्थदिवाकरेण द्रव्यविशेषेण पुटितं
 मिश्रितं इत्या राहोरास्यगते कुण्डे स्थानविशेषे हस्तकरणकेन हस्तरूपश्रुवेण
 जुहुयादिति । द्रव्यसंज्ञा अप्रकाशा एतदर्थकथने शिष्टोपहास इति तन्मच्छा-
 मन्विष्य राहुः शिरः शिरो वा गृहीत्वा चाङ्गेन विशेत् । सूर्यात्मकं समादाय
 यदा तस्यां तिथी युते । पातालगम्या देवेश ओमस्थानाद्दिवाकरम् । पतितं
 राहुचक्रे तु बुद्धैक्यं प्रापयेत्ततः । राहुवक्त्रेण तत्कुण्डं हीनं कुर्यात्तु तद्दिने ।
 तत्र यच्चायते द्रव्यं तदेव कुण्डगीलकम् । कुण्डं शिवसहायेन गीलकं शिवहंसतः ।
 एतत्त्रयाणां मध्ये तु स्वयम्भुक्तुसुमं महत् । कचिद्गन्धर्वराजेन लभ्यते वा न वा
 विभी । यदि तत्लभ्यते देवि ! लाचारससमन्वितम् । कसूरीकुङ्कुमात्ताञ्च वटौ
 कृत्वा तु गोपयेत् । मन्तराजं समालिख्य प्रथोमं तेन निर्वपेत् । तत्तिथिं समनु-
 प्राप्य स्वयमुत्तिष्ठते कुलम् । अमृतञ्चोभयोर्देव । भीक्तुं देवी न संशयः । सुमादि-
 दीपदुष्टा ये मन्त्रा विद्याश्च कौलिताः । प्रबुद्धास्तत्प्रयोगेण यावत् सा पुनरागता ।
 द्वितीयायां गते देवि ! दृष्ट्वा या सा कलावती । तिथिक्रमेण सा देवी पौर्णमास्याः
 फलप्रदा इति । एतदर्थप्रकाशेन देवताशापी जायते इति । तत् कथं बहु-
 सूचितमिति ॥ ७ ॥

कीर्णनियमं फलञ्चाह एकमिति । दर्पः कन्दर्पः तत्तुल्यः सन् मृगदृशां दर्पे
 भञ्जन् पनेकाः समा जीवेत् चिरजीवी भवेदित्यर्थः । कीटक् अरालः कुटिलाकारः
 कुन्तलचयः केशसमूहो यस्य सः । भङ्गाङ्गनाश्रेणीनां श्रीर्विद्यते यस्य पश्चात् भङ्गा-
 ङ्गनाश्रेणीशीमांशसौ अरालकुन्तलश्चेति कर्मधारयः ॥ ८ ॥

ततो देवीं ध्यायेत् परिणतशरच्चन्द्रसदृश-
 प्रसन्नस्मेरास्यामलिकलभसङ्गाशकवरीम् ।
 विराजन्तीं नेत्रैर्विकचनवनीलोत्पलनिभै-
 स्त्रिभिर्दन्तश्रेणीरुचिविजितहारावलि रुचिम् ॥ ९ ॥
 बन्धूकसान्ध्यघनबन्धुरकान्तिकान्तम्
 मन्दस्मितांशुविशदीकृतमुद्वहन्तीम् ।
 दन्तच्छदं रुचिरकुण्डलमण्डलञ्च
 गण्डस्थलीयुगलखण्डसुधांशुपाण्डु ॥ १० ॥
 उत्तुङ्गसङ्गतपयोधरभारनम-
 कम्पा वनम्रविलसत्त्रिवलीतरङ्गाम् ।
 गम्भीरनाभिविवरां वररामरम्भा-
 स्तम्भोपमोरुयुगलामरुणाङ्घ्रिपद्माम् ॥ ११ ॥
 कलां मौलाविन्दोर्गलदमलपीयूषविसराम्
 वहन्तीं सन्तानप्रसवरचितं शेखरमपि ।
 वसानां सदासोहिमकिरणनिर्मोकविशदम्
 महाविन्दारुढां जठरशशभृशक्तीटिधवलाम् ॥ १२ ॥
 हस्ताभ्यामक्षमालां स्फटिकमणिमयीं ज्ञानमुद्राञ्च भद्राम्
 विभ्राणां दक्षिणाभ्यां मणिमयमुकुटां पुस्तकञ्चाभयञ्च ।
 वामाभ्यां रत्नकाञ्चीपरिवृतजघनां रत्नकेयूरहाराम्
 दिव्यालङ्कारयुक्तां त्रिभुवनजननीं दिव्यगन्धानुलिप्ताम् ॥ १३ ॥

ततो देवीं ध्यायेदिति सुगमम् ॥ ९ ॥

कौटशीं देवीं दन्तच्छदं वहन्तीं कौटशीं बन्धूकपुष्पं सन्ध्यासम्बन्धि यदृष्यं तेषां
 यन्मनीहरकानि तद्वत् कानां कमनीयम् । मन्दस्मितांशुना विशदीकृतम् । पुनः
 कौटशीं उत्तुङ्गपयोधरभारनमकसावनमविलसत्त्रिवलीतरङ्गाम् उत्तुङ्गी यः पयो-
 धरभारलेन नमः कम्पं भगवत्सत्वं कमनीयमुदरं तव त्रिवल्याकारस्तरङ्गी यस्याः

समुत्तिरन्तीमपि शास्त्रजालं निरन्तरं कान्तिकलासमग्राम् ।
 विनम्रदेवासुरवृन्दमौलिमालारजोराजितपादपद्माम् ॥ १४ ॥
 ध्यात्वा वागीश्वरीं तां गगनगतमहाविन्दुपीठादतीत-
 स्थानं चानीय तस्मादपि तदनु नयेदागतस्थानमेनाम् ।
 शान्तातीतन्तु तस्मादनुपममहिमा सूर्यचक्रन्तु तस्मा-
 द्दोमाभोजं ततश्चाखिलभुवननुतामानयेत् प्रेतभूमिम् ॥ १५ ॥
 प्रेतस्थानादर्द्धचन्द्रं ततस्तामारम्भं तु प्रापयेत् सेतुबन्धम् ।
 तस्माच्चैवं व्योम तस्मादमेयस्थानप्राप्तां चिन्तयेदौश्वरस्य ॥ १६ ॥
 तस्माद्गुद्रस्थालयं रुद्रगेहादिष्णुस्थानं प्रापयेद्देवदेवीम् ।
 विष्णुस्थानाद्ब्रह्मणः स्थानमेनां ब्रह्मस्थानात् कुण्डलीगेहमध्यम् १७
 सहस्रदलशोभिते रुचिरकर्णिकाकेशरे
 लसन्महसि कुण्डलीभवनपङ्कजे तां स्थिताम् ।
 विसर्गगखगाख्यविन्दुविलसत्सुधाधारया
 ततः समभिषेचयेद्भगवतीमविच्छिन्नया ॥ १८ ॥

ताम् । उरुमंहान् यो रामकदलीस्तम्भः स एव उपमा यथोः ऊर्वोः ताम् अरुणमङ्गि-
 पद्मं यस्याः ताम् । तथा इन्दोः कलां मौलीं वहन्तीं कौटशीं कलां गलपीयूषसमू-
 हाम् । तदुत्प्रेचते सन्तानकप्रसवरचितं शेखरमिव कल्पवृक्षपुष्परचितं शेखर-
 मिव किरीटमिव । हिमकरश्चन्द्रः निर्मोको सुक्तकञ्चुकः तद्विशदं निर्मलं तथा
 सदासो वसानां तथा महाविन्दारुढां गगनीपरि विन्दुस्थानमारुढां तथा जठर-
 शशभृत्कौटिधवलां परिपूर्णकौटिचन्द्रतुलाम् ॥ १०—१४ ॥

एवं वागीश्वरीं ध्यात्वा विन्दुपीठात् विन्दुपीठेऽर्द्धे अतीते स्थाने आगतेत् ।
 तस्मादतीतस्थानात् आतपस्थानं तत आतपस्थानात् शान्तातीतं तस्माच्छान्तातीतात्
 सूर्यचक्रं ततो व्योमाभोजं ततः प्रेतस्थानं शिवस्थानं प्रेतस्थानादर्द्धचन्द्रं तस्मादारम्भं
 ततः सेतुबन्धं ततः पुनर्व्योमं तत आगम्यम् ईश्वरस्य ततो रुद्रालयः रुद्रगेहाच्छक्ति-
 स्थानम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

तस्मात् कुण्डलिनीभवनं किमित्याह सहस्रेति । सहस्रदलशोभिते विसर्गगती

अनेन शश्वद्विहितेन देवी-
 ध्यानेन नाशं समुपैति मृत्युः ।
 याः सिद्धयो दिव्यगणाधिपस्य
 भवन्ति ता अप्यचिरेण पुंसाम् ॥ १८ ॥
 आधारादुल्लसन्तीमकुलगतमहापद्मपथ्यन्तमन्त-
 ध्यायन्तीं ब्रह्मनाद्या स्फुरदमलरुचिप्रख्यरूपां भवानीम् ।
 ये देवीं लिङ्गरूपां भुवि विमलधियो भावनामात्रगम्याम्
 निर्दूताशेषपापा निखिलगुणयुता ज्ञानिनस्ते भवन्ति ॥ २० ॥
 ये गोक्षीरतुषारहारधवलप्रोद्दामतेजस्कृटा-
 च्छायोज्जासितरोमकूपविवराशेषाङ्गलिङ्गाकृतिम् ।
 वागीशीं धवलाम्बुजान्तरगलत्पीयूषधाराद्रवै-
 रासिञ्चन्ति समन्ततोऽखिलवपुर्मृत्योश्च ते मृत्यवः ॥ २१ ॥
 लिङ्गाकारधरां सुरासुरयुतां सौषुम्ननाड्यन्तरे
 देवीमञ्जनपुञ्जमेचकरुचिं सिञ्चन्ति शश्वद्भुवि ।
 ये दिव्यामृतधारया प्रचुरया कालाग्रदूती नृणाम्
 रूपोन्मूलनदृष्टिपाटवधरा तेषां कुतो विस्मया ॥ २२ ॥
 लाङ्घारसम्पितभग्नशृणालनाल-
 तन्तूपमां स्मरति यस्त्रिपुरां कुलान्तः ।
 तं विस्मरन्ति मितचारुदृशः स्मरार्त्ता
 वामम्बुवो रतिपतिप्रतिमं स्मरन्ति ॥ २३ ॥
 सिन्दूरपूरपरिपिञ्जस्तितामिव द्याम्
 लाङ्घारसार्द्रितमिव क्षितिमण्डलञ्च ।

यत्स्वगाव्यविन्दुः तत्र विलसन्ती या सुधाधारा तथा देवीं समभिषेचयेत् । ननु
 अङ्गलिनीर्गङ्गा मूलाधारं तत् कथमुक्तमिदं सत्यं मूलादिब्रह्मरन्त्या तं कुण्डली

ध्यायन्ति ये रुचिचयेर्हरवत्प्रभाया

लज्जां विहाय भुवि तानुपयान्ति कान्ताः ॥ २४ ॥
 शक्तिं हंसेन युक्तां कमलजनिलयाद् ब्रह्मनाड्यन्तराले
 निथन्दच्चन्द्रविम्बान्तरगलितसुधाविन्दुसन्दोहपद्मम् ।
 नीत्वा तत्रैव नित्यं स्मरति खगगतांमात्मना शक्तिमाद्याम्
 यस्तस्याजाण्डखण्डप्रलयमपघनं स्याद् घनं मृत्युमृत्योः ॥ २५ ॥
 पीताभां स्तम्भनादौ शशधरधवलां शान्तिकादौ सुधूम्ना-
 मुच्चाटादौ जवाभां त्रिभुवनजनताकर्षणे कार्मणे च ।
 नित्यां नित्यं विशुद्धस्फटिकभणिनिभां खेचरत्वादिसिद्धौ
 मोक्षे साक्षादपेताम्बुदगगननिभां भावयेद्भक्तिगम्याम् ॥ २६ ॥
 मार्गेऽस्मिन्नवलक्ष्यमक्षयपदप्राप्तौ ततो लक्ष्ये-
 नन्वाणामिह येन सिद्धिरतुला पञ्चप्रकारापि च ।
 आधारध्वजनाभिदेशहृदये कण्ठे तथा लम्बिके
 भूमध्येऽपि च भूतनाथनिलये स्थाने नवान्तेऽपि च ॥ २७ ॥
 आधारे कनकप्रभां परिलसद्दीपाकृतिं षण्णुख-
 स्थाने नूतनभानुकान्तिसदृशां नाभौ हृदभोरुहे ।

भवनं विदुः । आद्यमाश्चाद्य भवने ज्ञानगीपत्नी विराजते । भाग्यादिषुपदं मत्वा
 राजते निजमन्दिरे । ज्ञानदा तत्र सा देवी कुण्डली परदेवता । अविद्याविवर्धनी-
 दीनादुभयव प्रकाशिता । कीडीकृत्य जगत् सर्वं कारागारमिव स्थितेति । शक्ति-
 मिति शक्तिं कुण्डलिनीं हंसेन युक्ताम् आत्मना सह हंसमन्त्रेण मूलादिस्थानात्
 सहस्रदलपद्मं नीत्वा यः स्मरति तस्यापदघनं निवीतं भवति ॥ १७—२५ ॥

कर्मविशेषे ध्यानसाह पीताभासिति । काश्यपसमाह मार्गेऽस्मिन्निति । अस्मिन्
 मार्गे सुषुप्तावलम्बि वक्ष्यमाणस्थानेषु अक्षयफलप्राप्तौ मोक्षफलप्राप्तौ लक्षयेत्
 ध्यायेत् । सिद्धिरतुला पञ्चप्रकारा चेति सिद्धयः । पातालगुटिकाञ्जनखड्गसुद्राद्या
 अधिका मन्त्रयोगात्मज्ञानाख्या चेति ॥ २६ ॥ २७ ॥

कव किं रूपेण ध्यात्वा जन्ममृत्याह आधार इति । षण्णुखस्थाने षड्घनीपस्थाने

दीपाकारनिभां तथा खरकरोद्गीतप्रभां भावयेत्
कण्ठे दीपशिखाकृतिं सणिगणोद्योतां भ्रुवोरन्तरे ॥२८॥
नवान्ते च ज्योतिर्भवभयतमोर्ध्वसकुशलम्
तदेतद्विन्दाख्यं निरतिशयशर्मोर्मिजनकम् ।
दुरापं पापैर्यत् त्रिभुवनधरं त्रैपुरमिति
प्रतीतं तत्त्वानां यदुपरिगतं यच्च परमम् ॥ २९ ॥
इति त्रिपुरासारसमुच्चये षष्ठः पटलः ।

सप्तमः पटलः ।

अथामरेन्द्रैरपि दानवेन्द्रैर्धृतं प्रसिद्धैरपि सिद्धवर्गैः ।
सौभाग्यसम्पत्तिगुणैकहेतुं यच्चैपुरं तत् कथयामि मन्त्रम् ॥१॥
कर्पूरचोददिग्धाखिलतनुरमलः स्नानपूतो वसानः
क्षीमं श्रीखण्डपङ्कस्फुटरचितलसच्चित्रको नेत्रयुग्मम् ।
मन्त्री कृत्वाञ्जनाक्तं मधुरसविरसप्राप्तहर्षप्रकर्ष-
स्ताम्बूलग्रासपूर्णारुणमुखकुहरश्चालिखेन्मन्त्रराजम् ॥२॥

स्वाधिष्ठाने इत्यर्थः । नूतनं प्रातःकालीनसूर्यवर्णसदृशम् । खरकरोद्गीतः खरस्त्रीमूल-
द्योतनं यस्य तत्प्रभां ध्यायेत् । नादान्ते नादान्तपथ्यन्तम् ऊर्ध्वं गच्छति यत् ज्योतिस्त-
देव विन्दाख्यम् अतिशयानन्दजनकं पापात्मभिर्न रागं यत्रैश्वरं परमं महः । प्रतीतं
ज्ञातव्यं चतुर्विंशतितत्त्वानामुपरिगतञ्च ॥ २८ ॥ २ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चयेटीकायां पदार्थादर्शे षष्ठः पटलः ।

एवं मूलाधारस्थानेषु वाग्भवादिबीजानां स्वयम्भुवाणलिङ्गात्मकले ध्यानविशेषा-
न्नीक्ता अनन्तरं सौभाग्यलक्षणादि सर्वैश्वर्यपदं यन्महाह अथामरेन्द्रैरित्यादिना ॥१॥

कर्पूरचोददिग्धाखिलतनुरः कर्पूरचोदेन भग्नकर्पूरेण दिग्धा लिप्ता अखिल-
तनुर्येन सः । अयमिन्द्रियमनोवृत्तिरित्यर्थः । क्षीमं पटवस्त्रं वसानः श्रीखण्ड-

कस्तूरिकागुरुसुधाकरखण्डकुण्डे
गोलोत्थजाङ्गलगुडैः सपटीरपङ्कैः ।
युक्तैः स्वयम्भु कुसुमेन विशालभूज-
पत्रे लिखेदविवरे तपनीयसूच्या ॥ ३ ॥
लिखेद्भूपपत्राणि वृत्तं तदन्त-
र्वहिर्मासपत्राणि तद्वाह्यदेशे ।
पुनर्भूपत्राणि तेषां दलानाम्
वहिर्दन्तपत्राणि चारूणि धीरः ॥ ४ ॥
ततः कर्णिकायां महायोनिमध्ये
लिखेद्वाग्भवं कामबीजञ्च शक्तिम् ।
तयोरूर्ध्वतः कारयेद्दंसदेवो-
परिष्ठाज्जगन्नायिकां षोडशारे ॥ ५ ॥
ततः षोडशेशस्वरान् द्वादशारे
पुनः कामबीजं लिखेत्तत्र बीजम् ।
लिखेद्वासरेशस्वरैर्भिन्नमेवम्
विधायान्यबीजं परे षोडशारे ॥ ६ ॥

पङ्केन स्फुटरचितं लसत्तिलकं पुण्ड्राकारं येन स तथा । नेत्रयुग्मम् अञ्जनाक्तं
कृत्वा मधुरसविरसपलीयाती यो हर्षः तेन प्रकर्षः प्रकटः तथा ताम्बूलग्रासपूर्णा-
रुणमुखकुहरः समुदितान्तवृत्तिः खरः स्वरूपवेशोऽम्बिकायाः पादान्बुलभङ्गाय-
मानमानसः । खगुरचरणप्रणामपुरःसरं यन्त्राणि विलिखित् इत्याह कर्पूरचोद-
दिग्धाङ्ग इत्यादिना ॥ २ ॥

यन्त्रलिखनद्रव्याण्याह कस्तूरिकेत्यादि । सुधाकरखण्डं कर्पूरखण्डं पटीरं
रक्तचन्दनं कुण्डगोलादिद्रव्यं गुरुवक्त्रगम्यं देवतानामपि दुर्लभत्वात् न प्रकाशितम् ।
वृद्धं गुणं अविबरे अस्त्रिदे तपनीयसूच्या सुवर्णशलाकया ॥ ३ ॥

यन्त्रलिखनप्रकारमाह लिखेद्भूपपत्राणीत्यादिना । भूपाः षोडशसंख्यका
राजानः । तथाहि मायः अन्तरीशः शशविन्दुः षष्ठः प्रधुः अमरलान् खरतः काह्लाहः

कलाविन्दुनादैः शिरोदेशलग्नैः ।

परिभ्राजमानान् ककारादिवर्णान् ।

लिखेदन्तपत्रेषु सर्वं तदेतद्

भुवो मन्दिरस्योदरस्थं विदध्यात् ॥ ७ ॥

शुषिरेण वेष्टयेत् समन्तादथ मन्त्री महनीयमन्तराजम् ।

सुविशुद्धसुवर्णपट्टवच्च विदधीतात्मकतादिसिद्धमेनम् ॥ ८ ॥

इयं रक्षा साक्षात्त्रिपुरमथनेनापि विभुना

श्रियः कान्ते नापि त्रिदशगुरुणा चापि हरिणा ।

धृता कन्दर्पेणाप्यमृतकिरणेनापि विनता

तनूजेनाप्येषा सततमपि शीतेतरुचा ॥ ९ ॥

गन्धर्वैरपि किन्नरैरपि धृता यक्षैः सदा राक्षसैः

सिद्धैः साध्यगणैश्च पन्नगवरैर्विद्याधरैर्गुह्यकैः ।

सौभाग्यार्थिभिरिव शुद्धहृदयैरभ्यैर्जगन्मङ्गलै-

र्मङ्गल्या मनुजोत्तमैरपि नृपैर्वैश्वार्थिभिः कामिभिः ॥ १० ॥

वायी दिलीपः गिरिः रत्नदेवः ययातिः आत्मभूः रघुः भगौरथः एते भूपचन्द्राः
षोडशकलात्मकाः षोडश पत्राणीत्यर्थः । तद्विर्मासपत्राणि हाः शपत्राणि तद्वि-
षोडशपत्राणि तद्वाच्ये पुनर्दन्तपत्राणि हाविंशत्यत्राणि । ततः कर्णिकायां महायोगि-
मध्ये षट्कोणैर्वाग्भवं कामराजशक्तिकूट्रमाविस्थयाद्वीजपत्रम् । एतयोर्वाग्भवं
कामराजयोरुपरि हंसमन्त्रं तस्योपरि मूलविद्यां लिखित् । षोडशदले षोडशस्वरा-
एकारान् षोडश स्वरानिति पाठः । षोडशस्वरलिखनं द्वादशारे पुनः कामवीज-
बालाया द्वितीयवीजं ततः परे षोडशारे वासरस्वरैर्द्वादशस्वरैरेकारैः सम्भिन्नम्
औकारस्थाने आदेशीकृतं रजोवीजं लिखित् ॥ ४-६ ॥

ततः कलाविन्दुनादैः कलास्वरूपैर्विन्दुनादैः शिरोदेशे लयैः ककारादि-
हाविंशद्वर्णैः हाविंशत्यवेषु लिखनम् । अन्ये तु अन्यथा वर्णयन्ति । कलावाग्भ-
विन्दुः सनादी इकारः एकारसकारहकारभिन्नैः ककारादिवर्णैरित्यर्थः । विन्दु-
नादकलात्मिका इति । भुवो मन्दिरं चतुरस्रं भुवो मन्दिरमिति पाठे मन्द-

इह बन्धुरगन्धसिन्धुरैर्मदधाराविनिलिप्तगण्डपिण्डैः ।

तुमुले युधि यन्त्रराजशक्त्या समवाप्नोति जयश्रियं नरेन्द्रः ॥ ११ ॥

नरपालगृहे दुरोदरे व्यवहारेऽपि च धारणादमुष्य ।

मनुजोऽपि च वादिभिर्विवादे जयमाप्नोति यन्त्रसत्तमस्य ॥ १२ ॥

विपिनेषु लुलापचित्कायद्विपभङ्गुकुलकुलेषु पुंसाम् ।

चरतां न चिराय विद्यते भीष्मपुरायन्त्रवरस्य धारणेन ॥ १३ ॥

नरनाथवरा भवन्ति वश्यास्तदधीनाः सचिवाश्च तत्तनूजाः ।

प्रमदाः समदाश्च यौवनाढ्याः स्तनभारनमिताः सलीलयाताः ॥ १४ ॥

विषमुग्रमपीह कालकूटप्रतिमं संहृतिकर्म कर्मठश्च यत् ।

अमृतं भवति ध्रुवं तदेतद्दधतस्त्रैपुरयन्त्रराजमेनम् ॥ १५ ॥

दहनस्तुहिनत्यसौ दवान्तर्विततोर्जीकृतभूरिलोलकीलः ।

धृतयन्त्रवरस्य देहभाजः पयसाञ्चापि निधिः स्थलायतेऽयम् ॥ १६ ॥

हृत्पङ्के रुहकर्णिकोपरिदले मन्त्री तु यन्त्राधिपम्

ध्यात्वा शक्तिगमागमं प्रकुरुते धीरः सुषुम्नान्तरे ।

यस्तं शश्वदखण्डपुण्यनिलयं वाक् कामिनी गोमिनी

सामानाधिकरण्यसम्पदतुला नोमुञ्चति क्षमातले ॥ १७ ॥

कारः तन्मध्ये इत्यर्थः । तथाच—चकारो मन्दरः प्रोक्तः चकारो मेरुसंज्ञक-
ति । शिवेन इकारेण वेष्टयेत् । आत्मकतादिसिद्धिप्राप्तप्रतिष्ठादिसम्पादि-
कामम् । विभुना ब्रह्मणा स्त्रियः कान्तेन विभुना प्रसन्नगुरुणा तद्व्यसतिना इयं
धृता ॥ ७-१० ॥

बन्धुरः अमनोरथः गन्धः येषां इक्षिणां महाक्षिभिरित्यर्थः । तुमुले रणे दुरोदरे
व्यवहारे लीकव्यवहारे लुलापो महिषः चित्कायो व्याघ्रविशेषः द्विपो इक्षो-
की जन्तुविशेषः प्रसिद्धः । एतत् कुलाकुलेषु बलेषु सलीलयाता सलीलं गमनं
ताः संहृतिकर्म संहृतिकर्मणि मारणकर्मणि कर्मनिपुणं दहनोऽग्निः तुहिनति
स्तुहिनं हिमं हिमवदाचरति । कौटुशी दहनः दवान्तर्विततोर्जीकृतपरिबीज-
तः । दवीवनाग्निः तदन्तर्मध्ये वितता विलीणा ऊर्ध्वं कृता च भूरिलीला

आदौ मन्मथकोष्ठकोदरगतं कामाधिराजं लिखेत्
 कन्दर्पद्वितयेन चाथ पुटितं कुर्यात्तदेतद्वयम् ।
 धीरोद्यो मकरध्वजं परिलिखेत् कोणेषु षट् खादरा-
 मध्ये नाम मनोभवस्य सकुलं कुक्षौ तदेतत् क्षिपेत् ॥१८॥
 यन्त्रं पूर्वोक्तयन्त्राधिपसदृशमिदं चापि मौलौ गले वा
 बाहौ वा यो विभर्त्ति त्रिभुवनमखिलं तद्वशे वर्त्तते च ।
 कान्ताः कान्तालकान्ताः पृथुकठिनकुचा नस्तकम्बाङ्गयध्यः
 कामेनोपद्रवन्त्याकुलितनिजधियस्तं सदोक्षासिचित्तः ॥१९॥
 ध्यात्वैवं मूलचक्रान्तरकमलकुटीकोटरे यन्त्रराजम्
 साध्यं सानन्दमन्दं तरुणतरुणिभाभास्वराङ्गञ्च तच्च ।
 यन्त्रान्तः सुखसाध्यामलरुचिविलसच्चेतनामात्ररूपम्
 हृष्टोऽवष्टभ्य मन्त्री मथनमथशरैराचरेदात्मशक्त्या ॥२०॥
 भवत्यवश्यं मथनेन वश्यः साध्यः सदा साधकपुङ्गवस्य ।
 त्रिःसप्तरात्रेण महानुभावो देवोऽपि मर्त्यः किमु मन्दवीर्यः ॥२॥

चक्षला कौला ज्वाला येन सः । वज्रेद्योज्ज्वलकौला वर्चिर्हेतिः शिखास्त्रियामिल-
 मरः । हृत्पादौ भूकर्णिकोपरि हृदयकमलकर्णिकामध्ये यन्त्रराजं ध्यात्वा मूल-
 विद्यां जपन् मूलाधारात् कुण्डलिनीं चिण्मयीं शक्तिमुत्पाप्य ब्रह्मनाद्या हादशान-
 नीत्वा तदन्तर्गतया सूत्रधारया अभिविच्यमानं मूलाधारं नयेत् एवं पुनः पुनरभ्यासा-
 वाक्कामिनी सरस्वती गीमिनी लक्ष्मीः एकाधिकारणे सम्पत् यस्याः सा एवभू-
 तं पुरुषं न सुचति ॥ ११—१३ ॥

यन्त्रान्तरमाह आदाविति । आदौ कामवीजस्यादौ त्रिकोणमध्ये कामवी-
 जौदारं लिखेत् । तत्रिकोणं कन्दर्पान्वितेन षट्कोणाकारेण वेष्टयेत् । षट्को-
 णकरध्वजाय वृद्धारं लिखेत् । एतत् सर्वं मनोभवाद्येन स्त्रीकारेण वेष्टयेत्
 मनोभवस्य कुक्षौ मनोभववीजमध्ये साध्यसाधकनाम लिखेत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

साध्यस्य मूलाधारे कमलकर्णिकामध्ये इदं कामवीजयन्त्रं ध्यात्वा सा-
 ध्यात्वा वासुदेवाकरसङ्काशम् आनन्दमन्दं चेतनामात्ररूपं ध्यात्वा देशिकोपदे-

कलापत्रोपेतं कमलमभिसंलिख्य सुमना-
 स्तदन्तः शृङ्गाटद्वितयमपि चान्योन्यपुटितम् ।
 लिखेन्मध्ये देवीहृदयमथ कोणेषु मदनान्
 तदन्तः षट्खाख्यां समभिमतसाध्यस्य मतिमान् ॥२२॥
 स्वरान् पत्रेष्वे तच्छुषिरजठरान्तः परिलिखे-
 ज्जगत्स्थिन् यन्त्रं प्रथितमिह यन्त्रासृतमिति ।
 जनस्यैतद्यन्त्रं वरकमलपट्टेषु विहितम्
 जगत् सर्वं शङ्ख भवति वश्यवर्त्तीह वहतः ॥ २३ ॥

इति त्रिपुरासारसमुच्चये सप्तमः पटलः ।

अष्टमः पटलः ।

अथ त्रिलोकार्चितशासनाया वक्ष्यामि वाह्यार्चनसम्बिकायाः ।
 यदर्चनीयत्वमुपैति कुर्वन्नुर्वीतले सर्वजनैर्मनुष्यः ॥ १ ॥

क्रमेण स्वशक्त्या मथनं कुर्यादित्याह ध्यात्वैवमित्यादि । आत्मशक्त्या कुण्डलिन्या
 मथनवायुसञ्चारयोगादस्तीति प्रावणम् आचरेत् । दक्षिणवर्त्तना इति केचित् ।
 तच्चिन्त्यम् ॥ २० ॥ २१ ॥

यन्त्रान्तरमाह । कलापत्रं षोडशदलात्मकं पद्मं विलिख्य तत्कर्णिकायां शृङ्गाट-
 द्वितीयाख्यां षट्कोणं विलिख्य तन्मध्ये देवीहृदयं श्रीं क्लीं नमः इति यन्त्रं लिखेत् ।
 षट्कोणेषु पञ्चसु कामञ्च क्लीं क्लीं ऐं वूं स्त्रीं इति विलिख्य अन्तिमकोणे आख्याम्
 अभिमतसाध्यनाम लिखेत् । षोडशदलेषु स्वरूपान् षोडशस्वरान् सविन्दुकान्
 लिखेत् । शुषिरजठरान्तः प्रविलिखेत् । शुषिरजठरे वृक्षोदरे क्षिपेत् । एतद्यन्त्रं
 वहतो जनस्य जगद्वश्यवर्त्ती भवति इह संसारः ॥ २२ ॥ २३ ॥

इति त्रिपुरासारटीकायां पदाष्टादशे सप्तमः पटलः ।

एवं यन्त्ररचनाकथनानन्तरं वाह्यपूजाविधानं वक्तुमुपक्रमते अथेति । यदिनि

शुद्धे मनोज्ञे पशुदृष्टिपातविवर्जिते भूमिगृहे गृहे वा ।
 पूर्वोक्तमार्गेण कृतात्मशुद्धिः स्थानस्य शुद्धिं विदधीत पश्चात् ॥२॥
 भगतः परमास्यपूर्वयुक्तं गगनं सानलवामदृक् तथैव ।
 कुशतोयसमुच्चणात् क्षमेयं मनुनानेन विशुध्यते समन्तात् ॥३॥
 अकुलं सकुलादितर्कवीजं शिवपूर्वेण युतं सहेन्दुखण्डम् ।
 अमुना मनुना समाहितात्मा तनुयाद् द्रव्यसमुच्चणं कुशाग्निः ॥४॥
 पुष्करं शिवमुखादिसंयुतं पात्रशुद्धिमनुरेष कीर्तितः ।
 चालयेदमलवारिभिस्ततः पात्रजालममुनैव मानवः ॥ ५ ॥
 विलिम्बे ततः पीठमश्वविधीतं स्वयम्भूतपुष्पेन्दुकस्तूरिकाभिः ।
 सकाश्मोरगोरोचनाभिः समन्तास्त्रिखेदत्र यन्त्रं ततो वक्ष्यमाणम् ॥ ६ ॥

त्रिकोणं विलिख्यानुवृत्तं दलानाम्
 ततः पञ्चकं तद्विह्वलापि वृत्तम् ।

यत् कुर्वन्नरः सर्वजनैरर्चनं यन्त्रमुपैति प्रथमं स्नानादिनात्मशुद्धिं विधाय भूमिगृहे
 पातालगृहे गौरन्ध्रे गृहे वा यथा उद्दयीविक्रया केनापि लक्ष्यते ॥ १ ॥
 एतादृशे गृहे यागमण्डलं परिकल्प्यानन्तरं कल्मीकयाथा श्रीधयेदित्याह शुद्ध
 इत्यादिना ॥ २ ॥

भगतः भग एकारः । तत्पर एकारः आस्यं विसर्जनीयः । तत्पूर्वयुक्तम् अनुसार-
 युक्तम् । गगनं हकारः अनली रेफः वामदृक् ककारः तथैव पूर्वोक्तविन्दुरनुवृत्तः । तेन
 ऐं क्लीं इति मन्त्रेण कुशतोयसमुच्चणादियं युग्मा पृथिवी अनेन मनुना शुध्यते ॥३॥
 द्रव्यशुद्धिमाह । अकुलं हकारः कुलं सकारः । तस्मादितर्काच्चरं तत्प्राति-
 लीत्येन षष्ठाच्चरं रेफः शिव उकारः तत्पूर्वं ईकारः इन्दुखण्डोविन्दुः तेन क्लीं इति
 मन्त्रेण द्रव्यशुद्धिं कुर्यात् ॥ ४ ॥

पात्रशुद्धिमाह पुष्करमित्यादिना । पुष्करमाकाशं तदीजं हकारः शिव उकारः सुखं
 विसर्जनीयः । तदादिः विन्दुः । तेन कृमिति मनुना पात्रशुद्धिं कुर्यात् ॥ ५ ॥

स्वयम्भूतादिद्रव्यैर्लिप्ते पीठे यन्त्रं लिखितं । स्वयम्भूतमित्याद्यनुपादेयत्वाद्
 लिखितं गुरुमुखादेव ज्ञातव्यम् । त्रिकोणं विलिख्य तद्वाह्ये वृत्तं पञ्चदशानि तद्विह्व-

पुनः षड्दलं बाह्यतश्चापि वृत्तम्
 लिखेदष्टपत्राणि तद्वाह्यदेशे ॥ ७ ॥
 पीठस्योत्तरभागे गुरुपंक्तीः पूजयेद्विधिवत् ।
 वायव्यदिग्भागादारभ्येशानपर्यन्तम् ॥ ८ ॥
 आधारशक्तिमासनमूलेऽनन्तश्च सम्पूज्य कूर्मम् ।
 तदुपरि पृथिवीमपि गन्धाद्यैः समर्चयेन्मन्त्रैः ॥९॥
 पीठस्याग्नेयादिषु चतुर्षु कोणेषु पूजयेत् क्रमशः ।
 धर्मादीन् गन्धाद्यैश्चतुरोऽधर्मादिकांस्ततोदिक्षु ॥ १० ॥
 पीठस्योपरि सत्त्वरजस्तमसां त्रितयश्च सम्पूज्य ।
 तदुपरि पद्मं पद्मे वसुरविशशिमण्डलानि यजेत् ॥११॥
 प्रेतं त्रिकोणमध्यगं शशिमण्डलमध्यमे यजेत्तदनु ।
 तदुपरि शङ्करदयितां हृदयाम्बुजगह्वरात् समावाह्य ॥१२॥
 संस्थाप्य सन्निरुध्य सन्निधाप्य च सम्पन्निरुध्य प्रदर्शयेन्मुद्राम् ।

वृत्तं तद्विह्वलं षड्दलं तद्विह्वलं तद्वाह्येऽष्टदलं चतुर्वारीपेतं च कार्यमिति
 श्रवः ॥ ६ । ७ ॥

अर्घ्यस्थापनादिप्रसिद्धत्वात् लिखितं पीठस्योत्तरभागे गुरुपंक्तीः स्वनामभिः पूज-
 येत् । वायव्यादीशानपर्यन्तं प्रह्लादानन्दनाथ-सकलानन्दनाथ-कुमारानन्दनाथ-
 विशानन्दनाथ-शकानन्दनाथ-विमलानन्दनाथ-व्यालानन्दनाथ-श्रीपादुकां पूजया-
 मोति सर्वत्र योज्यम् ॥ ८ ॥

आसनमूले आधारशक्तिं पूजयेत् । पीठस्य चतुष्कोणेषु अग्नीशाननिर्गति-
 वायुषु धर्मादीन् धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणि दिक्षु पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरेषु अधर्मादीन्
 अधर्माज्ञानावैराग्यान् सत्त्वादितयम् आदिवीजसहितमित्यर्थः । तदु-
 परि पद्मं पद्मे वसुरविशशिमण्डलानि प्रणवत्रितयवीजयुक्तानीति अकारोकार-
 मकारवीजानीत्यर्थः । तदुपरि प्रेतं परमसदाशिवं मन्त्रस्तु हेसौः सदाशिवमहा-
 प्रेतपञ्चासनाय नमः । तदुपरि हृदयानन्दशिवं शङ्करदयितां करस्यपुष्पाञ्जली
 विरेचान्तः संस्थापनमुद्रया संस्थाप्य सन्निधारिण्या सुद्रया सन्निधाप्य सन्निरीधन-

गुह्याख्यामनुपूजामर्घ्यादि समाचरेद्विधिवत् ॥ १३ ॥
 वामे त्रिकोणकोणे पाशाङ्कुशकरां तप्तहंससङ्काशाम् ।
 रतिमर्चयेन्ननोहरवेशां पश्चात् स्ववीजेन ॥ १४ ॥
 प्रीतिं दक्षिणकोणे निजवीजेनार्चयेच्च शङ्खनिभाम् ।
 अङ्कुशहस्तां सुमुखीमुज्ज्वलवेशां सुगन्धाद्यैः ॥ १५ ॥
 आसीनं कुसुमायुधमग्रे देव्याः समर्चयेन्नन्वी ।
 बन्धूककुसुमवर्णं करधृतकोदण्डशरम् ॥ १६ ॥
 कामस्य कामबीजं वाग्भवं समुद्दिष्टं रतिबीजम् ।
 सम्मोहनाख्यमन्यं प्रीते बीजं तथा प्रोक्तम् ।
 शरपञ्चकदेवताः स्वमन्त्रैरनुपूज्या दलपञ्चकेषु तेषु ॥ १७ ॥
 शशिकाञ्चनसाम्यमेघनीलोत्पलमञ्जिष्ठनिभप्रभास्तरुण्यः ।
 द्राविण्याद्याः क्रमशः सर्वाभरणशोभिताः समदाः ।
 सव्यकरकलितवाणाः शेषकरैः कृतनमस्काराः ॥ १८ ॥

मुद्रया सन्निरुध्य अवगुह्य नमुद्रयावगुह्य शङ्खाख्यां मुद्रां प्रदर्शयेत् । ततो जीव-
 न्यासः । ततः सकलीकरणम् अग्रीशासुर-वायुकीर्णेषु पुरतो नेत्रं दिक्षु चास्त्रञ्च
 पूर्वोक्तपङ्क्तमन्त्रैः क्रमेणाभ्यर्च्य षोडशीपचारैः सम्पूज्य आवरणदेवताः सम्पूज-
 येत् ॥ ८—१३ ॥

तदेवाह वाम इति । देवीवामे प्रकृतवामभाग इत्यर्थः । तप्तहंसप्रभाम् अति-
 रमणीयवेशां पाशाङ्कुशकरां रतिं वाग्भववीजेनाभ्यर्चयेत् ॥ १४ ॥

दक्षिणायणे शङ्खनिभामतिसुन्दरवेशां सुमुखीम् अङ्कुशकरां प्रीतिं तृतीय-
 बीजेनाभ्यर्च्य देव्या अयेयकीणाग्रे बन्धूककुसुमसङ्काशम् इषुचापधरं कामबीज-
 नाभ्यर्चयेत् ॥ १५ । १६ ॥

एतेषां बीजमाह । कामस्य कामबीजं वाग्भवं सम्मोहनावीजम् अन्यं द्रावण-
 वाणादिपञ्चकान्यं स इति ॥ दलपञ्चकेषु शरान् पूर्वादिक्रमेण पूजयेत् ॥ १७ ॥

द्रां द्राविण्यै नमः । क्लीं लोभियै नमः । क्लीं वशीकरिण्यै नमः । वूं प्रका-
 शिन्यै नमः । कपूर् रकनकसास्यमेघेन्द्रनीलमञ्जिष्ठाः तत्प्रभाः सव्यकरकलित-
 वाणाः शेषकरकृतनमस्काराः प्रमदाः क्रमेणाभ्यर्च्याः ॥ १८ ॥

ततो भगाख्यां भगजिह्विकाञ्च देवीं भगास्यां भगमालिनीञ्च ।
 यजेद् भगाक्षीञ्च दलेषु षट्सु तथा भगाह्लादिनिकां क्रमेण ॥ १९ ॥
 शरदम्बुदधूम्नसाम्यमेघफलिनीरात्रिसुवर्णवर्णतुल्याः ।
 रुचिराभरणोज्ज्वलास्तरुण्यो मदिरानन्दितमानसा मनोज्ञाः ॥ २० ॥
 करैः खड्गशूलाहिवेतालदण्डान्
 सकुन्तान् निजैर्विभ्रतीं खेटकञ्च ।
 परैर्विस्मयं नुः कपालस्य खण्डम्
 तनुं दुन्दुभिं नादविन्दाख्यमुद्रे ॥ २१ ॥
 कथयामि भगादिदेवतानामिह बीजान्यपि वाग्भवं सदण्डम् ।
 वसुवामदृगिन्दुखण्डयुक्ते कुलपूर्वानलगाम्बरे क्रमेण ॥ २२ ॥
 ब्रह्माणीं हंसयानां द्रुतकनकनिभामश्विक्तान् त्रिनेत्राम्
 हस्ताजैर्ब्रह्मकूर्चं कमलमपि लसत्कुण्डमजाक्षमालाम् ।
 विभ्राणां चारुवेशामथ हरिहयदिक्पत्रमूले यजेत्ताम्
 गन्धाद्यैर्वन्धुराङ्गीं वहति वरजटाजूटभारं सदा या ॥ २३ ॥

ततो भगादिदेवताः पूजयेत् । ऐं श्रीं क्लीं भगायै नमः । ऐं श्रीं क्लीं भग-
 जिह्विकायै नमः । ऐं श्रीं क्लीं भगाह्लादिन्यै नमः । यथोपदिष्टः सायुधकरा
 भवनधराः पूर्वैर्नैर्कृतवायव्याग्नेयपश्चपतिवारुणेषु क्रमेणाभ्यर्च्याः ॥ १९ ॥

फलिनी प्रियङ्गुः रात्रिर्हरिद्रा क्रमेण क्रमेण वे वे अस्त्रे दधती प्रथमायाः शल-
 खङ्गी द्वितीयाया अहिवेतालदण्डौ कुलखेटके तीमरविस्मयमुद्रे नरखण्डकपाल-
 तनुदुन्दुभिनादविन्दुमुद्रे ॥ २० । २१ ॥

एतासां बीजमाह । वाग्भव ऐकारमात्रं सदण्डं कुलपूर्वानलगाः कुलं दकारः
 तत्प्रातिलोभ्येन अनलगां तृतीयमक्षरं शकारः । अम्बरं हकारः शकारहकारौ
 रेफकारविन्दुयुक्तौ तेन ऐं श्रीं क्लीं बीजत्रयात्मकेन मन्त्रेण भगादिदेवताः
 पूजयेत् ॥ २२ ॥

ततो देवीपूर्वादिदलेषु ब्रह्माख्याद्यष्टशक्तयः पूज्या इत्याह ब्रह्माणीमित्यादि
 ब्रह्मकूर्चम् । कुशमयब्राह्मणः हरिहयदिक्पत्रमूले पूर्वदले ॥ २३ ॥

माहेशीं तां कपालोज्ज्वलडमरुवराभीतिशूलोरुटङ्गान्
 विभ्राणां बाहुदण्डैर्निविडहिमनिभामग्निदिक्पत्रमूले ।
 नेत्रैरुद्भासमानां त्रिभिररुणजटाकोटिवहेन्दुखण्डाम्
 गन्धाद्यैः पूजयेत्तां वृषभमुडुनिभं या समारुह्य याति ॥ २४ ॥
 कौमारीं यौवनाब्द्यां सुरुचिरवदनां कुङ्कुमाभां सुशोभाम्
 शक्तिं पाशाङ्कुशौ या वहति निजकरैर्दक्षिणे चामयच्च ।
 हालालोलां विशालामलनयनयुगामर्चयेद् गन्धपुष्पैः
 सर्वालङ्कारयुक्तां शिखिनि यमदिशां पत्रमूले निषण्णाम् ॥ २५ ॥
 रत्नोदिकपत्रमूले सजलजलधरश्यामलाङ्गीं सुकेशीम्
 वण्टां कम्बुं कपालं रघचरणमथो विभ्रतीं बाहुदण्डैः ।
 आसीनां वैजतेये मणिमयमुकुटोद्भासितां वैष्णवीं ताम्
 गन्धाद्यैरर्चयेत्तां मधुमदमुदितां नित्यमालोलटाष्टम् ॥ २६ ॥
 वाराहीं खेटकास्युद्गटहलमुषलान् विभ्रतीं पौत्रिवक्त्राम्
 पाश्चात्ये पत्रमूले मणिमयविलसत्कुण्डलोद्घुष्टगण्डाम् ।
 या शश्वद्विश्वपूज्या गिरिशिखरखरा (धरा) भीमकोले निषण्णा
 गन्धाद्यैरर्चयेत्तां सुरुचिरवदनां धूमधूमाङ्गकान्तिम् ॥ २७ ॥
 इन्द्राणीं चन्द्रविम्बप्रतिमनिजमुखीमिन्द्रनीलाभवर्णाम्
 कर्णान्ताक्रान्तनेत्रां मणिमयमुकुटां वायुदिक्पत्रमूले ।

अग्निदले माहेशीं पूजयेत् । कीटशी कपाली तमडमरुवराभीमशूलोरुटङ्गान्
 कपालं नरशिरःखर्परम् उत्तमम् उदभटं सडमरुवरं डमरुश्रेष्ठम् आभीमं भया-
 नकं शूलम् उरु महत् टङ्कः पाषाणदारणः । एतान् विभ्राणां धारयन्तीम् ॥ २४ ॥

वाय्ये कौमारीं शिखिनि मयूरे निषण्णाम् ॥ २५ ॥

नेत्रैर्दक्षे वैष्णवीम् ॥ २६ ॥

पश्चिमे वाराहीं कीटशीं गिरिशिखर इव शिखरः स चासी खरः प्रखरः
 आभीमी भयानकश्च कीलः शूकरसन्निविष्टां धूम्रैति अतिशयधूमवर्णाम् ॥ २७ ॥

चापं कम्बुञ्च वज्रं शरमपि दधतीं हस्तपद्मैश्चतुर्भिः
 स्वर्मातङ्गे निषण्णां सुरवरविनुतामर्चयेन्नित्यमत्ताम् ॥ २८ ॥
 चामुण्डां चण्डहासोद्गटविकटरदां भीमवक्त्रां त्रिनेत्राम्
 खड्गं शूलं कपालं निजकरकमलेर्बिभ्रतीं खेटकञ्च ।
 निमांसां रक्तनेत्रां त्रिभुवनभयदां सौम्यदिक्पत्रमूले
 कालीं कङ्कालभूषां पितृवननिलयामर्चयेद्दूर्ध्वकेशाम् ॥ २९ ॥
 पश्चादाश्चर्यरूपां सुरुचिरवदनां शुद्धजाम्बूनदाभाम्
 हस्ताङ्गेरखसूत्राभयकमललसन्मातुलुङ्गीफलानि ।
 विभ्राणामर्चयेत्तां त्रिभुवनजनताभ्यर्चितां लक्ष्णाब्ध्याम्
 लक्ष्मीमुत्तुङ्गपीनस्तनभरनमितामौशदिक्पत्रमूले ॥ ३० ॥
 वीजान्यभूषामथ वच्स्यन्तो दीर्घं नभोऽन्तं नयनान्तमिन्द्रः ।
 प्रांशुर्हृगन्तान्तपरं कुलान्तमनन्तरुद्रेण ततः समेतम् ॥ ३१ ॥
 त्रिथोशः सानन्तो भृगुरथ हरोऽनन्तसहितो
 वक्रान्तो भौतीशस्तदनु च वक्रोऽनन्तसहितः ।

वायौ इन्द्राणीं स्वर्मातङ्गे ऐरावते च युक्ताम् ॥ २८ ॥

कौबेरे चामुण्डां कीटशीं चण्डहासीदभटविकटरदां चण्डहासेन उदभटा
 उद्या विकटा भयङ्करा रदा दत्ता यस्याः तां पितृवनं स्मृशानम् ॥ २९ ॥

इशाने लक्ष्मीं पूजयेत् । जाम्बूनदाभां सुवर्णवर्णाभामित्यर्थः ॥ ३० ॥

आसां वीजान्याह । अनन्तः आकारः गभी हकारः अन्तः लकारः सदीर्घम्
 आकारेण युक्तं तेन हां चां इति त्रिज्वाणीवीजवयम् । मयमान्तमीकारः इन्द्रो
 लकारः प्रांशुः आकारः तदयुक्तं तेन के लां माहेशीमनुः । टक् उकारः तत्परम्
 ङकारः तत्परं मकारः । कुलं सकारः तदन्तो हकारः अनन्तेन आकारेण रुद्रेण
 रेफेण च समेतः तेन जं ङां कौभारीवीजवयम् ॥ ३१ ॥

त्रिथोशः षट्कारः सानन्तः साकारः भृगुः उकारः तेन षट्सां वैष्णवीमन्तः । हरो
 हकारः वक्रः शकारः तदन्तः षः तेषां हां वाराहीमन्तः । भौतीशः ऐकारः वक्रः
 शकारः अनन्तः आकारः तत्पश्चिमे तेषां चासीमन्तः । की विन्दुः तत्पूर्व

कपूर्वं सूक्ष्मान्तान्वितमथ वनं चानु वदनम्
 शचीनाथोपेतं गगनमपि कान्तान्वितमथ ॥ ३२ ॥
 अथासिताङ्गं रुरुचण्डसंज्ञी क्रोधीशमुन्मत्तकपालिनी च ।
 पलाशमध्येऽपि भीषणाख्यं संहारसंज्ञं यजेत् क्रमेण ॥ ३३ ॥
 दधतोऽञ्जनमेघपुञ्जवर्णानुरवेतालकपालशूलदण्डान् ।
 लघुदुन्दुभिसंयुतांस्त्रिनेत्रान् करदण्डैः करिहस्तदण्डचण्डैः ॥ ३४ ॥
 गजकृत्तिनिवर्त्तितोत्तरीयान् भुकुटीसङ्घटितैर्ललाटपट्टैः ।
 कुटिलालिकुलाभकुन्तलाग्रान् मुदितान्तःकरणान् सुयीवनाढ्यान्
 ॥ ३५ ॥

हरातृतीयं भगभूतसंयुतं कुलान्तमप्यित्तविलोचनान्तयुक् ।
 निशाकरार्द्धाङ्कितमस्तकञ्च मयेह तेषामपि बीजमौरितम् ॥ ३६ ॥
 यो हेतुको यस्त्रिपुरान्तकाख्यो यो वज्रिवेतालहुताशजिह्वी ।
 कालः करालश्च तथैकपादो भीमाकृतिर्यः खलु भीमसंज्ञः ॥ ३७ ॥
 ततो नीलजीमूतसङ्काशवर्णान्
 दलाग्रेषु गन्धादिभिस्तान् क्रमेण ।

औकारः जलं वकारः सूक्ष्मा इकारः स एवास्ती यस्य आकारस्य तेन औं वां बीजं
 चामुण्डामन्त्रः । वदनं विसर्जनीयम् । अः अनुवदनम् आकारः शचीनाथोपेतं गगनम्
 इकारः कान्तान्वितम् अनुसारेण युतम् अः क्रीं महालक्ष्मीमन्त्रः ॥ ३२ ॥

पवमध्ये अष्टौ भैरवाः सम्पूज्या इत्याह अथेति । असिताङ्गी रुरुचण्डः क्रोधीश
 उन्मत्तकपालिभीषणसंहाराः वेतालदण्डकपालशूललघुदमरुदुन्दुभिहस्तान् चतु-
 र्भुजान् ॥ ३३—३५ ॥

बीजमाह । हरात् तृतीयं ऐं भग एकारं तत् भूतावरं पञ्चावरम् अनुस्वारं तेन
 संयुतं तेन ऐं कुली सकारसदस्ती हकारः अप्यित्तः औं अग्निः रेफः । विलोचनम्
 ईकारः तदन्त जकारः निशाकरार्द्धौ विन्दु सदङ्कितमस्तकं तेन ऐं क्रीं एतेन बीज-
 वयेनासिताङ्गान् भैरवान् पूजयेत् । ऐं क्रीं असिताङ्गाय भैरवाय नम इत्यादि ॥ ३६ ॥

ततोऽन्तकादीन् पूजयेदित्याह इति । ऐं हेतुकाय नम इत्यादिप्रयोगः । हेतु-

विशूलं कपालं स्फुरन्नागपाशम्
 तनुं दुन्दुभिं विभ्रती बाहुदण्डैः ॥ ३८ ॥
 दंष्ट्राभौमविशालवक्त्रकुहरान् नेत्रैस्त्रिभिः प्रस्फुर-
 इत्तैश्च भुकुटीकरालवदनान् कादम्बरीलालसान् ।
 ऊर्ध्वीभूतशिरोरुहान् नववयोर्युक्तांश्च भीमाकृतीन्
 भौतीशेन निशाकरार्द्धसहितेनाभ्यर्चयेत् साधकः ॥ ३९ ॥
 प्रियङ्गुश्यामाङ्गं परिकलितपाणिं मणिमयो-
 ल्लसच्चूडापीडं द्विरदनवराधिष्ठिततनुम् ।
 सहस्रं विभ्राणं नयनकमलानां हरिहयम्
 यजेत् पूर्वस्यां दिशि कुसुमगन्धादिभिरथ ॥ ४० ॥
 अथ विकसितकिंशुकाभमग्निं छगलपतं शितशक्तियुक्तहस्तम् ।
 मणिमयसुकुटं यजेत् सुगन्धैः कुसुमवरैर्धृततरुलकुण्डलञ्च ॥ ४१ ॥
 अर्चयेत्तदनु दक्षिणभागे नीलनीरदनभिं पिष्टनाथम् ।
 दण्डहस्तमरुणायतनेत्रं सैरिभाङ्गगतमुज्ज्वलवेशम् ॥ ४२ ॥
 नरारूढां रत्नोदिशि विकटदंष्ट्रं सुनियतम्
 कृपाणं विभ्राणं सजलजलदश्यामलतनुम् ।
 यजेद्दालालोलं पलचपलमारक्तनयनम्
 विचित्रालङ्कारं तदनु विधिवद्राक्षसपतिम् ॥ ४३ ॥
 शरदभ्रशशाङ्कनिभं वरुणं मकरस्थितमुज्ज्वलवेशधरम् ।
 मणिकुण्डलमण्डितगण्डतलम् वरपाशकरञ्च यजेत् स्वदिशि ॥ ४४ ॥
 वरसंवरसंशृणिशक्तिकरं शुचिकेतनधूमनिभाङ्गरुचिम् ।

कादिविपुरान्तः वज्रिवेतालः हुताशजिह्वः कालः एकपादः भीमः इत्यष्टौ एतान्
 चतुर्भुजान् कादम्बरीलालसान् मदिरालालसान् तेषां मन्त्रमाहं भौतीशेनेति ।

भौतीश एकारः निशाकरार्द्धसहितेन सार्धचन्द्रेण तेन ऐं ॥ ३७—३९ ॥

तवाह्ये इन्द्रादयः पूज्या इत्याह प्रियङ्गुश्यामिति । द्विरदनवराधिष्ठिततनुं

निजदिश्यनिलं विधिनाथ यजेत् कुसुमप्रमुखेर्मणिहारधरम् ४५

अथोर्णायौ देवं कनकसमवर्णं धनपतिम्

समासीनं यज्ञैः परिवृतमशेषैश्च निधिभिः ।

गदाहस्तं पिङ्गाक्षकमलयुगं तं सुकुसुमै-

र्यजेद् गन्धैर्धूपैः स्वदिशि लसदाकल्पमपि च ॥ ४६ ॥

ऐशान्यां शशिखण्डमण्डितजटाजूटं त्रिनेत्रं हरम्

सिन्दूरारुणविग्रहं दिशि यजेच्छूलं कपालं सदा ।

विभ्राणं सुभुजैश्चतुर्भिरपरां योगाख्यमुद्रां तथा

भस्मोद्भूतलविग्रहं वृषगतिं गन्धादिभिः साधकः ॥ ४७ ॥

मस्तकादिजलराशिं सकं मस्तकादनलगां वकान्तयुक् ।

सूक्ष्मपूर्वमुखपूर्वसंयुतं लोकपालमनुरेष कौर्त्तितः ॥ ४८ ॥

वटुकगणपदुर्गाक्षेत्रपालान् स्ववोजे-

रपि तदनु नमोऽन्तैः साधकेन्द्रः क्रमेण ।

मलयजकुसुमाद्यैरर्चयेद् भक्तियुक्तो

हुतवहपिशिताशाधीशवायुशेदिक्षु ॥ ४९ ॥

द्विरदनवरोहस्तिवरः तमधिष्ठिता तनुर्येन तं पिहनाथं यमं संवरणं स्रगं शुचिकेत-
नीधूमः तद्वात्रभाङ्गरुचयो यस्य तम् ऊर्णायु मेषः तस्मिन् समासीनं पिङ्गक्ष तत्
अक्षकमलयुग्मञ्च ॥ ४०—४७ ॥

लोकपालानां मन्त्रमाह मस्तकादीति । मस्तकं विन्दुः अं तत्प्रातिलीयेन
चतुर्थमक्षरम् ऐकारं सकं सविन्दुकं मस्तकं विन्दुः तस्मादनलगं ततोयमक्षरं ककारः
वकः शकारः तदन्तः पकारः तदयुक्तः ककारः सूच्चा इकारः तत्पूर्वमाकारं सुखं
विसर्जनीयं तत्पूर्वं विन्दुः संयुतं सविन्दु कमित्यर्थः । तेन लक्षां समुदायेन ऐं चां
इति मन्त्रेण इन्द्रादिलोकपालाः पूज्याः ॥ ४८ ॥

ततो वटुकगणपतिदुर्गाक्षेत्रपालान् स्वस्ववोजैः अग्निनैवर्त्तवयाधीशानदिक्षु
पूजयेत् । वं वटुगणेश्यो नमः गं गणपतये नमः दुं दुर्गायै नमः इति सम्पूजयेत् ।
सत ऐन्द्रवारुणयाम्यसौम्यदिक्षु अष्टवसुभ्यो नमः । एकादशरुद्रभ्यो नमः

वसुभ्यो रुद्रभ्यो दिनपरिवृद्धेभ्योऽपि च वलिम्

सभूतेभ्यो दद्याद् यजनविधिरित्यं निगदितः ।

अमुं कुर्वन्नुर्वीतलमधि बुधो नित्यमपि यः

स सम्पूर्णान् कामान् गिरिश इव सम्प्राप्य रमते ॥ ५० ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चये सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे अष्टमः पटलः ।

नवमः पटलः ।

अथाग्निकाव्यं कथयामि पूजागृहस्य कुर्याद्दिशि वासवस्य ।

ईशस्य यद्वा दिशि वित्तपस्य विभावसोर्मण्डपमश्विकोणम् ॥ १ ॥

नवहस्तमात्रमथ शैलदोर्मितं यदि वा हृषीककरसन्मितं मतम् ।

रुचिरैश्चतुर्भिरपरम्भ्रमुन्नतं कुशतोरणैः सितवितानशोभितम् ॥ २ ॥

वादशादित्यभ्यो नमः इति क्रमेणाभ्यर्च्य ततः परमानन्दास्तसन्दीहस्यन्दनादखण्ड-
संविन्स्वरूपिणीं भजमानपारिजातलतिकां परमेश्वरीं गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यान्नैरुप-
चारैरभ्यर्च्य सकलभुवनोत्पत्तिविभूतिपरिभूतिमूलोभूतां संहारमुद्रया मण्डलकुसु-
मेनाग्राय हृदयारविन्दमरविन्दं नीत्वा तन्मयमात्मानं परिभाष्य तदनुगृहीतप्रसादः
खयममृतानन्दमयो भूत्वा वीजसुक्तो यथासुखं विहरेदिति शुभः ॥ ४९ ५० ॥

इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां पदार्थादर्शेऽष्टमः पटलः ।

एवमिहलीकसुखसाधनभूतपरदेवतासमवधानकथनानन्तरं ह्रीमविधानं वक्तु-
मुपक्रमते अथाग्निकाव्यमिति । नियमञ्चाह पूजागृहस्येत्यादि । अयमर्थः वक्ष्य-
माणदीक्षामण्डपमध्यस्थवेदिकायाः पूर्वस्यान्दिशि ईशकोणे चासनमपि अग्नौ ईशे
अचिरकोणं चतुरस्रात्मकं मण्डलं कुर्यात् ॥ १ ॥

अथ दीक्षामण्डपलक्षणमाह नवहस्तमात्रमित्यादि । इन्द्रवारुणयाम्यसौम्यश्च नव-
हस्तपरिमितदंढावरणम् । चतुर्द्वारि तीरणोपशोभितं मण्डपं कुर्यादिति । ततः
शैलदोर्मितमिति शैलाय सप्त समाख्याताः सत्यहस्तपरिमितं हृषीकाणि इन्द्रियाणि
ज्ञानि पञ्चहस्तपरिमितमित्यर्थः ॥ २ ॥

चतुर्द्वारयुक्तं ततस्तस्य मध्ये त्रिधा तद्विभागेन भागैकवेदीम् ।
अरन्निप्रमाणोन्नतां दर्पणान्तर्निभां तां मनोहारिणीं चापि कुर्यात्

॥ ३ ॥

वेदासं योनिमर्द्धोऽपनिभमनलासं च वृत्तं षडसम्
पद्माकारं गजासं हरिहयहरिदारभ्य तस्या विदध्यात् ।
मध्ये वृत्तञ्च गौरीपतिसुरपदिशोः पण्डिता केचिदाहु-
र्वायव्ये पञ्चकोणं दिशि मदनरिपोः सप्तकोणञ्च कुण्डम् ॥ ४ ॥
प्राक् सूत्रं प्रथमं निधाय विदधीताङ्गेन तस्याङ्कितम्
मध्ये मत्स्ययुगं दिशोरमलघ्नीः कौनाशवित्तेशयोः ।
ताभ्यां सूत्रमणिं प्रसार्य चतुरः कोणांस्ततो लाञ्छयेत्
चेत्रं स्याच्चतुरस्रमत्र रचयेदन्यानि कुण्डान्यपि ॥ ५ ॥
चेत्रे क्षिप्त्वा वहिरिह पुरोभूतभागेऽंशमेकम्
कोणाङ्गं सुनिश्चितमति भ्रामयेत् सम्प्रगृह्य ।

वेदिकानिमांशप्रकारमाह ततस्तस्य मध्य इत्यादिना तन्मण्डपविभागैकेन
भागेन वेदिकां कुर्यात् यथा प्राक् प्रत्ययसूत्रचतुष्टयेनासकान्या दक्षिणीत्तरा पञ्च
तथैव चानयेत् एवं कृते तन्मण्डपं नवपदात्मकं जायते तेषु मध्यपदे वेदिकामरवि-
मात्रीन्नतां दर्पणान्तर्निभां दर्पणमध्यवर्तिमलीकुर्यात् ॥ ३ ॥

अवशिष्टेषु पूर्वाष्टदिक्पत्रेषु क्रमेण वेदासमित्यादि वक्ष्यमाणेन कुर्यात् ।
वेदासं चतुरस्रं योनिम् अश्वत्थपत्राकारम् अर्द्धोऽपनिभम् अर्द्धचन्द्राकारम् अनलासं
विकोणं वृत्तं षडसं पद्माकारं गजासम् अष्टासं हरिहयहरिदारभ्य प्राचीं दिशमार-
भ्यत्यर्थः । शारदातिलके तु आचार्यकुण्डं मध्ये स्याद्गौरीपतिसमहेन्द्रयोरीत्या-
चार्यवृत्तं वर्तुलम् । अन्ये त्वेवसाहुः इन्द्रेशानयोर्मध्यावृत्तं वायव्ये पञ्चकोणम् ईश-
कोणे मण्डलकोणं कुर्यात् ॥ ४ ॥

कुण्डप्रसारमाह प्राक्सूत्रमित्यादिना । प्रथमं प्राक् प्राच्यगसूत्रमास्मात्प्रत्यय-
ङ्कितं धृत्वा तन्मानेन दिशोर्दक्षिणीत्तरदिक्षु सूत्रचतुष्टयम् आस्फालयेत् । एवं कृते
चतुर्हस्तप्रादीपेन समं चतुरस्रं मण्डलं जायते । एतत् कुण्डं पूर्वदिग्गतं भवति
एतदेव चतुरस्रम् ॥ ५ ॥

यावत् कोणं परमपि तथा सूत्रयुग्मस्य पातम्
मध्यात् कुर्याद् भवति तदिदं मन्त्रयावासकुण्डम् ॥ ६ ॥

परित्यज्य भागद्वयं पङ्क्तिभागे
कृतेऽत्रोपरिष्ठादधस्ताच्च विद्वान् ।

परिस्त्रामयेत्तेन मानेन सम्यग्
भवेदङ्गचन्द्राद्वयं कुण्डमेतत् ॥ ७ ॥

शर्वरीसार्द्धभागीकृतचेत्रतः पार्श्वयोन्यस्य भागद्वयं पण्डितः ।
तेन मानेन सूत्रद्वयं विन्यसेत् कुण्डमेतद्भवेद्दुद्रनेत्रासम् ॥ ८ ॥
दिग्गजादधिकपङ्क्तिभागतः चेत्रतो निश्चितधीर्वहिन्यसेत् ।
भागमेककमनेन सर्वतो भ्रामयेद् भवति वृत्तसुत्तमम् ॥ ९ ॥
भूपांशेऽंशद्वयमिह वहिः पार्श्वयोन्यस्य मध्यात्
चेत्रव्यासे सुविमलमतिस्तेन मानेन कृत्वा ।

चतुरस्रञ्च कृतान्यानि कुण्डान्यद्वरेदित्याहुः चेत्रे क्षिप्तेति । कृतचतुरस्रे
आग्नेयमारुतनेत्रेऽपि सूत्रद्वयम् आस्फाल्य पुनश्चतुरस्रं पञ्चावितथ एकम् अंशं
वहिः क्षिप्त्वा कोणाङ्गं प्रमाणेन सम्पूज्य भ्रामयेत् कोणशब्देन कोणसूत्रं गृह्यते ।
तस्यार्द्धं कोणसूत्रद्वयमध्यसम्पातस्थानं तदङ्गं पश्चिमकोष्ठयुगले द्वितीयकोणसूत्रस्थानं
तत्प्रमाणतः तत्स्थानात् कोणसंलग्नं भ्रामयेत् एतदधीनिकुण्डम् अग्निदिग्गतम् ॥ ६ ॥

अर्द्धचन्द्रकुण्डमाह परित्यज्येति । चतुरस्रं कृतं भूभागं दशधा विभज्य अध ऊर्ध्वं
भागद्वयम् ऊर्ध्वं एकम् अध एकं परित्यज्य अग्रे ज्यासूत्रं स्त्रे स्त्रे सप्रमाणं पातयित्वा
तेन सूत्रे व्यासप्रमाणेन भ्रामयेत् । सूत्रखण्डान्यन्यानि परिमार्जयेत् । एतदङ्ग-
चन्द्राद्वयं कुण्डं दक्षिणदिग्गतम् ॥ ७ ॥

असकुण्डमाह शर्वरीति । सार्द्धभागीकृत इति प्रकृतं चतुरस्रं चेत्रम् अष्टधा
विभज्य पार्श्वयोः तिर्यक् प्राचीसूत्रपार्श्वयोः प्रत्येकं भागद्वयं वर्धयेत् । सूत्रसकलानि
परिमार्जयेत् । ऐन्द्रकोणकुण्डं निर्वृत्तिदिग्गतम् ॥ ८ ॥

वृत्तकुण्डमाह दिगिति । चेत्रतोऽष्टाधिकदशभागे कृते एवं भागं चतुःपार्श्वं
वहिन्यस्य वृत्ताकारेण भ्रामयेत् । वृत्तखण्डान्यन्यानि परिवर्जयेत् । एतद्वृत्तकुण्डं
पश्चिमदिग्गतम् ॥ ९ ॥

पार्श्वद्वन्द्वे भप्रयुगयुगं सूत्रषट्कोणपातम्
कुर्यात् कुण्डं भवति तदिदं तर्ककोणं मनीषम् ॥ १० ॥

दशांशेऽत्र विन्यस्य वाह्येऽंशमेकम्

परिभ्राम्य तेनैव वृत्तं दलानाम् ।

वह्निर्मध्यमे कर्णिकाच्चापि कुर्याद्

भवेदष्टपलं बुधः पञ्चकुण्डम् ॥ ११ ॥

क्षेत्रे क्षिप्यात् वाह्ये दिशि दिशि मिहिरद्वन्द्वकांशेऽंशमेकम्
कृत्वानिनाब्धिकोणं पुनरपि मतिमान् कोणतोऽङ्गं गृहीत्वा ।
तत्कोणाभ्यां विदध्यादिह खलु परितस्तेन मानेन चिह्ना-
नष्टासं ख्यात् समन्तादपिच वितनुयादष्टसूत्रप्रयोगम् ॥ १२ ॥
हयांशेऽत्र भागं वह्निर्यस्य वृत्तं परिभ्राम्य भूयो युगांशौक्यतांशैः ।
त्रिभिः पट्टदोर्ध्वं भवेत् पञ्चसूत्रप्रयोगादिहानेन पञ्चासकुण्डम्
॥ १३ ॥

पञ्चकुण्डमाह भूपति । क्षेत्रं दशांशं भूपांशीकृत्य षोडशधा कृत्वा मध्यसूत्रात् ।
पार्श्वमेवैकमेकं विन्यस्य पार्श्वद्वन्द्वे मध्यचतुष्कं ततः षट्सूत्रं पातयेत् । तेन षट्-
कोणात्मकं कुण्डं भवेत् तद्वायव्यदिगत् ॥ १० ॥

पञ्चकुण्डमाह दशांशेति । चतुरस्रं क्षेत्रं दशांशीकृत्य वडैयिला वसुंलाकारेण
सामयिला पुनरपि तेन मानेन सामयिला कुण्डात्मकमध्यवृत्तेन कर्णिकाद्वितयवृत्ते-
नेशराणि तृतीये चाष्टदलानि पञ्चकुण्डं कौबेरदिगत् ॥ ११ ॥

अष्टास्रमाह क्षेत्र इति । चतुरस्रं क्षेत्रं मिहिरद्वन्द्वकांशं चतुर्विंशं विधाय
दिशि दिशि एकमेकम् अलं चिह्ना वडैयिला अम्बिकोणं कृत्वा ततः कोणतो-
ऽङ्गं गृहीत्वा अन्तश्चतुरस्रकोणाङ्गं गृहीत्वा कोणाभ्यां वाह्यचतुरस्रकोणाभ्यां
दिशि दिशि चिह्नानि कृत्वा अष्टद्वे पातेनाष्टास्रं कुण्डं ईशदिगत् ॥ १२ ॥

पञ्चासकुण्डमन्याचार्यमतमाह हयांशे इति चतुरस्रं सप्तभागं विधाय एकम्
अंशं वह्निर्वसुंललेन वडैयिला पुनरपि युगांशीकृत्य चतुर्धा विभज्य त्रिभिरंशैरायास-
दैर्घ्यं कृत्वा तच्च सूत्रप्रयोगं पञ्चकोणात्मकं कुण्डं वायुकोणगत् ॥ १३ ॥

क्षेत्रव्यासे दशांशैर्वहिरिह विनिधायैकमंशं सुवृत्तम्
मानेनानेन कृत्वा पुनरपिच चतुःषष्टिभागौक्यतेऽत्र ।
पट्टायामप्रमाणं दृढमतिरमुना सत्रिकैस्त्रिंशदंशैः
कुर्यात् सप्तासकुण्डं भवति हि तदिदं सप्तसूत्रप्रयोगात् ॥ १४ ॥
यावन्मानं कुण्डविस्तारकस्य तावत् खातस्यापि मानं प्रदिष्टम् ।
कुण्डाकारं पण्डितो यादृशं तत् तादृश्रूपं मेखलाया निदध्यात्
॥ १५ ॥

तिस्रः कुण्डे मेखलामेखले द्वे यद्वा चैकां मेखलां वापि कुर्यात् ।
कुर्याद्दूर्ध्वं मेखलाया गजौष्ठाकारं योनिं चापि होतुर्दिशीह ॥ १६ ॥
सुष्टिमात्रे तु ता मेखला द्वाङ्गुलैका-
ङ्गुलार्द्धाङ्गुलोत्सेधताराः क्रमात् स्युः ।
रत्निमात्रे तु तास्त्राङ्गुलद्वाङ्गुलैका-
ङ्गुलोत्सेधतारा भवेयुः पुनस्ताः ॥ १७ ॥

युगाप्यित्तेनद्वाङ्गुलोत्सेधताराः स्युरेताः क्रमाद्वस्तुमात्रेऽत्र कुण्डे ।
करद्वन्द्वमात्रे रसाभोधिवङ्गाङ्गुलोत्सेधतारा भवेयुः पुनस्ताः ॥ १८ ॥
वेदकरेऽस्मिन् सिन्धुरतर्काव्याङ्गुलतारोत्सेधयुताः स्युः ।
षट्करमात्रेऽस्मिन् दशवस्त्वङ्गुलतारोत्सेधसमेताः ॥ १९ ॥
भास्करपंक्तिगजाङ्गुलतारोत्सेधयुताः स्युरिमा वसुहस्ते ।
नाभिमिहाम्बुजवच्च विदध्यादष्टदलं सह कर्णिकयान्तः ॥ २० ॥

सप्तासकुण्डमाह क्षेत्रव्यास इति । अत्र व्यासप्रकृतं चतुरस्रं दशधा विभज्य
एकांशेन वह्निर्वडैयिला पुनस्तेनैव मानेन परितो वृत्तं सामयेत् । पुनरपि चतुरस्रं
चतुःषष्टिधा विभज्य तेष्वेकत्रिंशदंशं परित्यज्य अवशिष्टेन त्रयस्त्रिंशदंशेन वृत्तरेखां
सप्तधा प्रणीय सप्तचिह्नानि कृत्वा सप्तसूत्राख्यास्फालयेत् । एवं सप्तकोणम् असङ्ग-
चिताय कुर्यादिति ॥ १४ ॥

खातमानमाह यावदिति । युगं चत्वारि अर्पितं त्राङ्गुलं नैव द्वाङ्गुलं सिन्धु-
वाचौ तर्काः षट् अक्षयशतारः । नाभिप्रसरमाह नाभिमिति । अन्तः कुण्डमध्ये

मुष्टिमात्रे रसाभोधिनेत्राङ्गुलायामतारोन्नतिर्योनिरुक्ता बुधैः ।
 नेत्रवेदाङ्गुलीस्त्रे धतारान्विता नाभिरप्यत्र योन्यग्रमेकाङ्गुलम् २१
 योन्यामेतद्गदितं रत्निमात्रस्य कुण्डस्य ।
 यन्मयोक्तं तदेव खलु हस्तमात्रस्य ॥ २२ ॥
 एकैकेनाङ्गुलीनामलनिशितमतिर्वर्द्धयेदन्यकुण्डे-
 ष्वेनां योनिञ्च नाभिं खलु यवयुगलेनेह योन्यास्तथायम् ।
 कुर्यान्नाभिञ्च वृन्ताकृतिमपि यदि वा कुण्डरूपस्वरूपम्
 योन्याकारेऽत्र योनिं सरसिजसदृशे नो विदध्याच्च नाभिम् ॥ २३ ॥
 कुण्डस्यैके हस्तमात्रस्य योनिं प्राहुर्भूतान्यङ्गुलायामताराम् ।
 व्यासस्यैकांशकोत्सेधयुक्तां कुर्याद् बोधिह्माजपत्रानुरूपाम् ॥ २४ ॥
 नेत्रभूताङ्गुलीस्त्रे धतारान्वितां नाभिमंशद्वये तद्वलानि ।
 व्यासवक्त्रांशतोऽंशेन तत्कर्णिकां मध्यभागे विदध्यादुधः कुण्डतः २५
 कुण्डस्यैककरस्य चारु परितो नेमिर्भवेदङ्गुले-
 नैकेनैव ततो विलोचनकरादारभ्य संवर्द्धयेत् ।
 कुण्डे दिक्करकुण्डकावधि बुधः प्रत्येकमर्द्धाङ्गुलम्
 तद्वाह्ये खलु मेखलावितयकं कुर्याद्वयथोक्तक्रमात् ॥ २६ ॥

योनिप्रकारमाह मुष्टीति । दैर्घ्यरश्मिविस्तारः नेत्रः षट्चतुर्दशङ्गुलायामः यथा-
 संख्यम् । नाभिमानमाह नेत्रेति । योन्यग्रमाह योन्यग्रमिति योनिर्कुण्डे योनिं
 पञ्चकुण्डे नाभिश्चाविहिते इत्याह इत्येकाङ्गुल इत्यादि विदध्याच्च नाभिमित्यन्तेन
 च । कुण्डस्येति एके आगमविदः हस्तपरिमितकुण्डस्य योनिमानम् अन्यथा वर्ण-
 यन्ति भूत-अग्नि-अङ्गुलायामताराम् । व्यासः आयामः तस्मिन् आयामे तां षट्-
 संख्यां षडङ्गुलां बोधिह्माजपत्रानुरूपाम् अश्वत्थपत्राकाराम् एतदुक्तं भवति । एक-
 हस्तमात्रषडङ्गुलविस्तृतां द्वाङ्गुलीन्त्रतामश्वत्थपत्रवत् ॥ १५—२४ ॥

नेत्रेति । द्वाङ्गुलपञ्चाङ्गुलैस्तृसेधतारान्वितां कुर्यात् । भगवद्वेष्टदलानि च
 व्यासस्य विस्तारस्य वक्त्रांशभागेन तृतीयभागेन मध्यकुण्डे कर्णिकां कुर्यात् । एक-
 हस्तकुण्डस्य परितः सर्वत्र एकेन अंशेन अनेन नेमिः एवं विलोचनात् विकरादारभ्य

शतार्द्धहोमे खलु मुष्टिमात्रमरत्निमात्रं शतहोमकुण्डम् ।
 हस्तं सहस्रे त्वयुते द्विहस्तं लघे चतुर्हस्तमिदं प्रदिष्टम् ॥ २७ ॥
 दशलघे रसहस्तं वसुहस्तं कोटिहोमे स्यात् ।
 कोट्यर्द्धं चाष्टकरं होमेष्वगमविदो ब्रुवते ॥ २८ ॥
 केचिद्वस्तं लघुहोमे द्विहस्तं लघुद्वन्द्वे वज्रिलघे त्रिहस्तम् ।
 होमे कुण्डं वेदलघेऽग्निहस्तं प्राहुर्दीर्घां पञ्चकं पञ्चलघे ॥ २९ ॥
 वसुलघे वसुहस्तं सप्तकरं सप्तलघे स्यात् ।
 वसुहस्तं वसुलघे नवलघे नवहस्तम् ॥ ३० ॥
 दशहस्तं दशलघे दशकरमेवेह कोटिहोमेऽपि ।
 दशहस्तान्नहि कुण्डं परमस्ति महीतलेऽमुष्मिन् ॥ ३१ ॥
 सर्वसिद्धिकरमम्बु धिकोणं पुत्रदं मनसिजालयमथोक्तम् ।
 अर्द्धचन्द्रसदृशं शुभदं स्यादग्निकोणमरिमर्दनहेतुः ॥ ३२ ॥
 शान्तिकर्मणि भवेत् सुवर्तुलं छेदमारणकरं षडस्रकम् ।
 पञ्चकुण्डमिह व्युष्टिकारकं रोगशान्तिकरमष्टकोणकम् ॥ ३३ ॥
 चतुरस्रं विप्राणां राज्ञामिह वर्तुलं कुण्डम् ।
 वणिजामर्द्धशशाङ्काकारं चासं तु शूद्राणाम् ॥ ३४ ॥
 चतुरस्रं सर्वेषां प्रशस्तमिति केचिदाहुराचार्याः ।
 वाञ्छितफलदं यच्च कुण्डं हयमपि भुक्तिमुक्तिकरम् ॥ ३५ ॥
 षट्कोणमर्द्धचन्द्राकारञ्चापि प्रजाकरकुण्डम् ।

वर्द्धयेत् । एवं दिक्करकुण्डावधि दशहस्तकुण्डपर्यन्तं प्रत्येकम् अर्द्धाङ्गुलं न वर्द्धयेत् ।
 तद्वाह्ये खलु मेखलावितयं कुर्यात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

होमसंख्यानुरूपकुण्डमाह शतार्द्धेति । द्विहस्तमयुते द्विहस्तं हस्तकुण्डकोणसूत्र-
 परिमितं तथाच सूत्रप्रमाणेन द्विहस्तकुण्डमुद्धरेत् । एकहस्तस्य कुण्डस्य कर्णसूत्र-
 प्रमाणतः । द्विहस्तमुद्धरेत् कुण्डमेवं तन्मविदो विदुः ॥ २७—३१ ॥

मुक्तिकरं पञ्चासं हयकोणञ्चेह राज्यदा योनिः ॥ ३६ ॥
इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चये नवमः पटलः ।

दशमः पटलः ।

नित्ये नैमित्तिके च प्रविमलमतयः प्राहुरेकेऽब्धिकोणम्
कुण्डं हस्तप्रमाणं स्मरगृहसदृशं चाथ वृत्तं प्रशस्तम् ।
षट्कोणं चार्द्धदोषाकरसदृशमथ स्थण्डिलं रत्निमात्रा-
यामं चाङ्गुष्ठपूर्वोन्वतमपि सुषमं निर्मितं वालुकाभिः ॥ १ ॥
चतुष्कोणमभ्याङ्गुलोत्सेधमेके
बुधा हस्तविस्तारयुक्तं तदाहुः ।
ततः शोधनं चालनं न्यापि कुर्या-
त्तथा प्लावनं चापि कुण्डस्य विद्वान् ॥ २ ॥
तिस्रस्तत्र लिखेदुदगतशिखारिखाहृदा वर्हिषा
प्रागग्राश्च तथा चतुर्मुखमश्यामाकरा देवताः ।
तासां वृत्तरिपोर्हरिदुदगतशिखायामध्यस्योत्तराः ।

काव्यविशेषे कुण्डविशेषमाह सर्वसिद्धिकरमिति । मनसिजकरसंख्यातयोनि-
कुण्डं जातिविशेषे कुण्डविशेषमाह चतुरस्रमिति ॥ ३२—३६ ॥
इति श्रीत्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां पदार्थादर्शे नवमः पटलः ॥ २ ॥

एवं मण्डपकुण्डविधानानन्तरं स्थण्डिलविधानं हीमविधानञ्च वक्तुमुपक्रमते
नित्येत्यादिना । नित्ये नैमित्तिके हस्तप्रमाणं कुण्डमाचार्याः प्राहुः । वालुकानिर्मित-
स्थण्डिलप्रमाणमाह स्थण्डिलमिति ॥ १ ॥

कुण्डशोधनप्रकारमाह तत इति, कुण्डं स्थण्डिलं च कला नखकेशलोद्गात्रादीन्
संशोध्य गोमयाभसा कुण्डमुपलिप्य स्थण्डिलं चाभ्युक्ष्य वायुवीजेन संशोध्य
वरुणवीजेनाप्लावनं कला हृदा हृदयमन्त्रेण नम इति मन्त्रेण वर्हिषा विष्णु-
णितकुशेन दक्षिणाय पश्चिमादिपूर्वाग्रक्रमेण रेखावयं विलिख्य तासां दक्षिणा-

श्रीशार्दूलसुराधिपा इति तथा प्रागग्ररेखाधिपाः ॥ ३ ॥
अभ्युक्ष्य मूलेनाभोभिर्गन्धादैस्तस्य मध्यमभ्यर्च्य ।
इह नौलनौरदाभां ध्यायेद्वागीश्वरीमृतस्नाताम् ॥ ४ ॥
जातं मार्त्तण्डकान्ताद्भुतवह्नमरणेः श्रोत्रियागारतो वा
क्षेत्रान्निक्षिप्य पात्रे वरकनकमये ताम्रपात्रेऽथवापि ।
मृतपात्रे वा निधायामलविपुलमतिर्विज्ज्वोजेन मन्त्री
क्रव्यादांशं त्यजंस्तत्तदनु च मनुना शोधयेदस्त्रकेण ॥ ५ ॥
कवचेन ततोऽवगुण्ठा पश्चादुदयतात्मा परिदर्श्य धेनुमुद्राम् ।
अमृतोत्तरं ततो विदध्याज्जलवीजेन सविन्दुना लशानोः ॥ ६ ॥

प्रादक्षिण्यात्तिः परिभ्राम्य सस्यग्-
वागीश्वर्याः कुण्डमध्ये स्थितायाः ।
योनावेन विन्यसेत् स्वाभिवक्तम्
पश्चादग्निं मूलमन्त्रेण मन्त्री ॥ ७ ॥

उत्तराग्रेषु मध्यपश्चिमपूर्वभागगतानां क्रमेण ब्रह्मायमसीमाः पश्चिमादिपूर्वाग्रेषु मध्य-
दक्षिणोत्तराणां दिग्ः श्रीशुराधिपादेवताः कर्तुं ततो दक्षिणभागेन गन्धपुष्पा-
क्षतादीनि हीमद्रव्याणि संस्थाप्य वामभागे पूर्वाग्रान् दमांसास्तीर्थं तदुपरि यथाक-
निपातान् तीर्थजलेनापूर्य पूर्वोक्तद्रव्यजातम् । पात्राणि च पूर्वोक्तमन्त्रेण समीक्ष्य
कुण्डस्थण्डिलशरीरन्वतमे मध्ये गन्धादिभिरभ्यर्च्य ॥ २ ॥ ३ ॥
वागीश्वरीमृतस्नातां वागीश्वरेण संयुक्तां विभुजाम् उत्पलधारिणीमिति

ध्यात्वा ॥ ४ ॥
मूर्धकान्तसम्भवं अरणेः श्रोत्रियगेहादा एकमग्रिमानीय वज्रवीजेन पात्रे
निधाय क्रव्यादने किञ्चिद्धारुखण्डं परिलिख्य अस्त्रेण संस्थाप्य ॥ ५ ॥

कवचेनावगुण्ठा अमृतवीजेन धेनुमुद्रया अमृतोक्त्य उत्पल्य प्रादक्षिण्यक्रमेण
स्थण्डिलकुण्डं परिभ्राम्य स्वसम्मुखं कला । स्ववीजबुद्ध्या कुण्डमध्ये देव्या योनौ
तत् समर्पयेत् ॥ ६ ॥ ७ ॥

हृन्मन्त्रेण समाहितोऽथ जुहुयादाज्येन सप्ताहुती-
गर्भाधानमिदं सितेतरगतेः सम्यक् कृतं स्यादिह ।

एवं पुंसवनं ततो वितनुयामन्त्री तु सीमन्तकम्
तेनैवास्य तु जातकर्मविधिना वक्त्रेर्विदध्यादिह ॥ ८ ॥

ततः सप्तहस्तं त्रिपादं द्विशीर्षं चतुर्भिर्विधाणैस्त्रिधावडमिडम् ।
पिशङ्गैर्युतं लोचनैस्तर्कसंख्यैर्विनाशं रणन्तं चतुःश्रोत्रमग्निम् ॥ ९ ॥

रक्ताम्बुजास्यं परिसम्बितैकपादञ्च पृष्ठेन गतं वृषेन्द्रम् ।
स्वसम्मुखं दक्षिणैश्चतुर्भिर्वागैस्त्रिभिर्बाहुभिरप्युपेतम् ॥ १० ॥

शक्तिं रन्ध्रं सुक्कुसुवौ सव्यहस्तैर्वागैर्हस्तैस्तोमरं तालवृन्तम् ।
सर्पिः पूर्णं तप्तसौवर्णवर्णं पात्रं स्वाञ्च सप्तजिह्वां दधानम् ॥ ११ ॥

या सा हिरण्या कनका च रक्ता हृष्टा च सव्यान्तनगा रसज्ञा ।
या सुप्रभाख्या रसनातिरक्ता वामाननस्था बहुरूपिका च ॥ १२ ॥

तत्र योगपीठमर्थं च पञ्चादिवस्य देव्याश्च दद्यादाचमनादिकम् । ज्वालयेन्मनु-
नानेन वामाग्रिमथ देशिकः । ओं चित् पिङ्गल हन हन दह दह पच पच सर्वा-
ङ्गानि ज्ञापय स्वाहा । अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदी हुताशनम् । सुवर्णवर्ण-
ममलं समिद्धं सर्वतो मुखम् । उपविष्टेन विधिना मनुनानेन पावकम् । विन्ध्य-
सिदाकनो देहे मन्त्रैर्जिह्वाहविर्भुजः । लिङ्गपायुशिरीषवक्त्राणनेत्रेषु सर्वतः ।
वक्त्रिर्घोशसंयुक्ताः सादिवर्णाः सविन्दवः । तेन स्तूयं भूयं वृणु-मर्णानन्ताः ससु-
हृष्टा जिह्वाग्रेः सप्तदेशिकैः । पूर्वोक्तहन्मन्त्रेण गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजात-
कर्मणां अत्यं सप्ताहुतीः कृत्वा तमे गायत्र्यनुष्टुप्बृहतीपंक्तिविष्टवृजगतीच्छन्दीमय-
सप्तधातुम् ॥ ८ ॥

गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्रिमयं त्रिपादं यजमानं प्रत्यात्मकं द्विशीर्षं चतुःशङ्खम् ।
वेदचतुष्टयं चतुःस्तम्भं प्रातर्माध्याह्नसायमिति श्वलत्रयवज्रशरीरं वेदालोकाय पञ्च-
रात्रवौहार्ग्विडम् । हव्यस्यात्मकं विना पुंसवनवधेषु ऋग्यजुःसामाथर्वात्मकं चतुः-
श्रोत्रं जङ्गमदीप्यमानवपुषं वृषेन्द्रपृष्ठेन गतं वृषेन्द्रस्य पृष्ठगतं तथालम्बितकपालम्,
अथ दक्षिणभागेऽथतुर्भुजैः शक्तिं वीजं सुक्कुसुवौ । वामकारैस्त्रिभिर्लीनरतालवृन्तं
तदृणपुसौवर्णपात्रञ्च दधानमित्यादि ॥ ९-११ ॥

सुतप्रचामीकरचारुवर्णा स्थिता हिरण्या दिशि शूलपाणेः ।
वैदूर्यवर्णा कनकाभिधाना या सा निषणा दिशि वासवस्य ॥ १३ ॥

या रक्ता तरुणदिवाकराभवर्णा
सा जिह्वा हरिति सुसंस्थिता कृशानोः ।

या कृष्णा विकसितनीलनीरजाभा
सा रक्षःपरिवृद्धदिग्विभागलग्ना ॥ १४ ॥

पद्मरागसदृशप्रभोज्ज्वला सुप्रभा वरुणदिश्यवस्थिता ।

या महारजतपुष्पसन्निभा गन्धवाहदिशि सातिरक्तिका ॥ १५ ॥
यथार्थसंज्ञा बहुरूपिका या जिह्वोत्तरे दक्षिणतः स्थिता सा ।

कुण्डस्य मध्ये त्वय सा प्रशस्ता जिह्वा हिरण्या भुवि कार्म-
णादौ ॥ १६ ॥

स्तम्भनादिषु मता कनकाख्या द्वेषणादिषु मता खलु रक्ता ।
मारणे निगदिता भुवि कृष्णा सुप्रभा बधवरैरिह शान्त्याम् ॥ १७ ॥

उच्चाटनेऽतिरक्ता या बहुरूपोत्तरे सिद्धिम् ।

ऋद्धिं दक्षिणतः सा तनुते मध्ये शुभानि सदा ॥ १८ ॥

अन्ये त्वागमपारगामलधियः प्राहुर्वुधाः सुप्रभाम्
वृत्रारेः ककुभि स्थितां पितृपतेः कृष्णां हिरण्यां पुनः ।

वारुण्यां बहुरूपिकां पुरभिदो रक्तामुदौचां श्रिता-
माग्नेय्यामतिरक्तिकाञ्च कनकां कुण्डस्यमध्ये स्थिताम् ॥ १९ ॥

जिह्वान्तु हिरण्याख्यां शान्तिकर्मणि तथा कनकाख्याम् ।

रक्तां कार्मणकर्मणि कृष्णां क्षुद्रक्रियासु बुधः ॥ २० ॥

जातवेदसं ध्यात्वा पाद्यादिबूपदीपानैरुपचारैरभ्यर्च्य ततः प्राग्यैरुदगं दर्भै-
रेकमेखलाकुण्डे मेखलाधस्तात् । द्विमेखले द्वयोर्मध्ये त्रिमेखले मेखलायां परि-
स्तीर्य यदि स्थण्डिले तदा दक्षिणीत्तरपश्चिमभागेषु वीन् परिधीन् विन्ध्यस्य पविषिच्य
ततो गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं पुनः । अनन्तरं जातकर्म स्यान्नामकरणं तथा ।

या सुप्रभेति गदिता तामाहुर्मोक्षकारिणीं जिह्वाम् ।
 अतिरक्तामाकृष्टौ बहुरूपामखिलसिद्धिदां जिह्वाम् ॥ २१ ॥
 सर्वालङ्करणान्वितां सर्वकर्मस्त्रेवं रूपं साधकश्चिन्तयन् ।
 सम्यग्ध्यायेत् सप्तजिह्वाभिर्युक्तं ज्ञात्वा वाग्यतोत्तानवक्तम् ॥ २२ ॥
 कुर्यान्मन्त्री जातकर्मावसाने पाद्यार्घ्याद्यै रर्चयित्वा यथावत् ।
 हृन्मन्त्रेणाज्याहुतीः सप्त कृत्वा श्रीमन्नमामुष्य धूमध्वजस्य ॥ २३ ॥
 प्रागग्रैरुदगग्रैः परिस्तरेदथ कुशैः सम्यक् ।
 एकमेखलकुण्डे निशितमतिर्मेखलाधस्तात् ॥ २४ ॥
 परिस्तरेद्विमेखले द्वितीयमेखलोपरि ।
 त्रिमेखले तु मध्यमेखलोपरि परिस्तरेत् ॥ २५ ॥
 स्थण्डिलके सिकतानामग्रे पार्श्वेऽथ विन्यसेत् परिधीन् ।
 कुण्डस्य दक्षिणोत्तरपश्चिमभागेषु साधको मतिमान् ॥ २६ ॥
 होतुः पूर्वं पूर्वभागं प्रदिष्टं सव्यं भागं दक्षिणं भागमग्नौः ।
 वामं विद्यादुत्तरं भागमग्रं प्रज्ञावद्भिः पश्चिमं भागमुक्तम् ॥ २७ ॥
 ततो वामभागे परिस्तोर्य्यं दर्भान्
 पुलोमात्मजावल्गभाशगताग्रान् ।
 तदूर्ध्वं न्यसेद्वन्द्वरूपेण पात्रा-
 ख्यथोऽधोगतास्यानि सर्वाणि धीमान् ॥ २८ ॥
 सौवर्णाख्यपि राजतान्यपि तथा पात्राणि शौत्वानि वा
 मृत्पात्राण्यपि शान्तिकादिषु परं शस्तानि कर्मस्त्रिह ।
 शैल्वक्षद्रुमशिशूभूरुहकृतान्ये तानि विद्वेषणो-
 चाटोच्छादनमारणादिषु भृशं शस्तानि पात्राण्यपि ॥ २९ ॥

उपनिष्क्रमणं पथादन्नप्राशनमौचितम् । चौड़ीपनयने भूयो महानग्रिमहाव्रत-
 मित्यादि । प्रयोगान्ते मङ्गलनाम्नीऽग्नेर्गर्भाधानं करोमि नमः स्वाहा इत्यादि ।
 तथाच शतं मङ्गलनामानं कुण्डेऽग्निस्थापनं तथेति । उत्तरे सिद्धिमिति दक्षिणतः

अथोत्तानितेष्वेषु पात्रेषु विद्वान्
 जलेनैकमापूर्य्य तीर्थानि तत्र ।
 सुसञ्चिन्त्य तैः प्रोक्षयेत् कूर्चदर्भै-
 स्तदा सव्यभागस्थितं द्रव्यजातम् ॥ ३० ॥
 कृतघृतशुद्धिः प्रविमलबुद्धिर्जुहुयादाहुतिसप्तकमत्र ।
 अन्नप्राशनमयचूडोपनयनयोरपि विदधीतेत्यम् ॥ ३१ ॥
 गोदानमङ्गलादिषु सर्वेषु सहृदयेन ।
 तेनैव समावर्त्तनविवाहयोराहुतीर्जुहुयात् ॥ ३२ ॥
 असूनिति सुसंस्कृते क्षशानौ विधिना पूर्वसमौरितासनं तत् ।
 परिकल्प्य यथावदर्चयेत्तां परिवारेण सहाश्विकामथात्र ॥ ३३ ॥
 परिवारस्यैकैकां देव्याश्च दशाहुतीर्जुहुयात् ।
 एवं भैरव्यग्निर्जनितः स्याद्भोममाचरेताथ ॥ ३४ ॥
 पालाशैर्मधुरतयेण कुसुमैः सितैरशेषान्नरः
 कामांश्चकपकापाटलाविचिकिलैः प्राप्नोति होमश्रियम् ।
 राज्यं विष्वदलैः फलैरपि तथा सामान्यमश्वोरुहै
 वायुः शावलपल्लवैः सह गुडैः शान्तिं सहान्नैस्त्रिलैः ॥ ३५ ॥
 अघोरेण द्रविणं विगदत्वं प्राप्याच्च सिद्धार्थैः ।
 प्रीतिं प्रियङ्गुपत्रैः पुत्तान् सौख्यं फलैर्मनुजाः ॥ ३६ ॥
 लाजैः सौभाग्यं धान्यहोमेन
 होमात् पुष्पैर्यक्षलोकाधिपत्यम् ।
 मर्त्यैः पुद्गागैरतिविद्याधरत्वम्
 पुष्पैर्मालयाः सिद्धगन्धर्वलोकान् ॥ ३७ ॥

स्थिता सा उत्तरे मध्ये च ऋद्धिं सिद्धिञ्च तनुते । श्रीमन्नमिति असुष्य धम-
 ध्वजस्य वज्रैः श्रीमन्नमामसि मङ्गलनामासीति शारदातिलके राघवभट्टः । परिधी-
 निति प्रादेशव्यपारितयत्रयीकाष्ठं शैलुः वृक्षविशेषः । शैलुः श्लेषातकः शीत

आकृष्टिर्यक्षिणीनां त्रिमधुरसहितैर्जुनैः सर्षपैः स्याद्
 वेश्या वश्या भवेयुर्हयरिपुकुसुमैः किंशुकैश्चापि होमात् ।
 वश्याः स्युः कर्णिकारैरथ धरणिसुराः क्षत्त्रियाः कासमर्द-
 वैश्यानां किङ्किरातैर्गण इह वशगः पाटलाभैश्च शूद्राः ॥३८॥
 कागलाङ्गजजाङ्गलहोमात् परराष्ट्रं स्ववशं भवेदशेषम् ।
 अथवारिवलं पराङ्मुखं स्यान्मधुराक्तेन महापललेन वापि ॥३९॥
 कटुव्यपत्नस्त्वकेशैः सगुडैर्नारपलान्वितैर्निशासु ।
 कटुतैलविमिश्रितैश्च होमादरयस्त्रिमुनिवासरान् स्मियन्ते ॥४०॥
 नग्नजिदस्थजरो हरिद्राकण्डनकैर्विहितः किल होमः ।
 सप्तदिनात् प्रतिपक्षनृपाणां स्तम्भनकृत् प्रबलस्य बलस्य ॥४१॥

माषैर्मूकत्वं कोद्रवैर्व्याधिबाधाम्

आतङ्गार्तिः स्यात् कलायैस्तु होमात् ।

उन्मत्तः स्यादक्षजाभिः समिद्धि-

मृत्युः सप्ताहाच्छाल्मलीवृक्षजाभिः ॥ ४२ ॥

कपिलाष्टतसंयुतैर्मनुष्यो यवगोधूमतिलैः षड्सकुण्डे ।
 नियुतं खचरत्वमेति हुत्वा निशि चारेण समाहितान्तरात्मा ॥४३॥
 पलाशस्य काष्ठैः परिज्वाल्य हव्यासनं चन्दनाम्बूक्षितैर्वन्धुजीवैः ।
 समस्तानि भूतानि वश्यानि होमाङ्गवेयुः प्रियङ्गुप्रसूतैश्च तद्वत्
 ॥ ४४ ॥

उद्दाली बहुवारकः इत्यमरः । चुद्रमंशता इति यस्य प्रसिद्धिः । ऋक्षशाखः
 शिफः क्षुप इत्यमरः । शिग्रुः शैलज इति ख्याते । विचिकिलः पुष्पविशेषः बन्धुजीव
 इति केचित् । कासमर्दः कालकासुन्दापुष्पैः । किङ्किरातः पुष्पविशेषः कागलाङ्गजं
 कागमांसं जङ्गली द्रव्यविशेषः पूर्ववत् । अथवेति अरिवलं शत्रुबलं पराङ्मुखं स्यात्
 मधुराक्तेन महापललं महामांसम् अतएव वैद्योक्तशास्त्रे ब्राह्मणे च तथा तैले मांसि
 जैलादिषु महच्छब्दो न दीयते, तथा, कटुव्यपत्नस्त्वपत्नकेशैर्नारपलान्वितैः

नरो भक्ष्यभोज्यान्नपानानि हुत्वा परां सम्पदां प्राप्नुयादन्न लोके ।
 वटोडुखराद्यङ्कुरैः स्वादुवर्गान्वितैः कल्पातां मल्लिकाभिर्यशः स्यात्
 ॥ ४५ ॥

तुष्टिर्नीलाम्बुजैर्होमात् स्यादचिरेण स्वशक्तिमुपेतुम् ।
 घृताहुतिद्विगुणितषोडशाङ्गुलीन्नतिर्वरा तत इह मध्यमार्द्धतः ४६
 गजाङ्गुलीन्नतिरधमा तिलोद्भवं तथेव माध्विकमपि पञ्चगव्ययुक् ।
 एकं बुल्लकं पयसो दध्नी रसमैश्च वच्च तद्वत् ॥ ४७ ॥

एकैकापूपलिकापायसमक्षप्रमाणञ्च ।

कदलीफलमेकैकं नागरङ्गं मातुलुङ्गञ्च ॥ ४८ ॥

पनसं दशखण्डं स्याद्गुणखण्डं स्यात् फलं वैल्मम् ।

कर्कटिकागुणखण्डात् दलपुष्पफलान्यखण्डानि ॥ ४९ ॥

चतुरङ्गुष्ठसमानव्यञ्जनपिष्टाकक्षराश्च ।

चुल्लकार्वा हि तिलाः प्रसूतिमिताः शक्तवो गदिताः ॥ ५० ॥

लाजाः स्युर्मुष्टिमिताः कर्षार्द्धाः सर्षपाः प्रोक्ताः ।

कर्षप्रतिमा मुन्ना माषाश्च ब्रीहयो मुष्टिमिताः ॥ ५१ ॥

षोडशनरपतिमाषा गोधूमाश्च रक्तशालयस्तद्वत् ।

सप्ताष्टौ वाथ वा यवाः पञ्चशो भण्णिताः ॥ ५२ ॥

अर्धपलं गुडमांसं मुद्ध्यङ्गं तण्डुलाः प्रोक्ताः ।

कुङ्कुममृगमदचन्दनघनसाराश्चनकमात्राः स्युः ॥ ५३ ॥

नरमांसं होमात् अवयवः त्रिसप्तवासरात् एकविंशतिदिवसात् प्राक् स्मियन्ते । तथा
 नग्नजिदस्थि कर्पासबीजं केचिद्राक्षफलम् अजलीन हरिद्राखण्डनकैर्विहितो होमः
 सप्ताहात् प्रति प्रतिपक्षनृपाणां स्तम्भनकृत् प्रबलस्य मांसहोमात् सुकरम् । अच-
 जावहेङ्गासमिद्धिः निशिचारेण इडायां वायौ गते ॥ १२-४४ ॥

द्रव्यपरिमाणमाह । घृताहुतिद्विगुणितषोडशाङ्गुलीन्नतिः द्वाविंशदङ्गुलीन्नति-
 ष्वं तथारो एवभूता आहुतिर्वरा ऋष्टा अर्द्धेन मध्यं तथा तिलोद्भवं तैलं माध्विकं

वदरफलप्रमाणं पुरं द्विखण्डं कपित्थफलकम् ।
 श्लेष्मातकं पिशाचतरुं त्यक्तान्येभ्यः समाहरत् समिधः ॥५४॥
 गोपुच्छमीषिकांश्च त्यक्तान्यदणं परिस्तरणम् ।
 एधांसि हिरण्यायां चरुमाधारांश्च कनकायाम् ॥ ५५ ॥
 मंहुरूपायां जुहुयात् सिद्धार्थवैणवांश्च रक्तायाम् ।
 कृष्णायामिह लाजान् शक्तून् वैशुप्रभायाञ्च ॥ ५६ ॥
 अतिरक्तायां तु तिलान् सर्वद्रव्याणि कनकायां वज्रेः ।
 कर्णे होमे व्याधिबाधा नेत्रेऽन्धं नासिकायाञ्च व्याधिः ॥ ५७ ॥
 द्रव्यच्छेदो मस्तके स्यान्मुखान्तर्हर्षं कुर्यात्तेन नित्यं विपश्चित् ॥ ५८ ॥

भेरीवारणवारिदध्वनिनिभो वज्रे ध्वनिः शोभनो-
 वर्णः स्वर्णनिभः शुभोदयकरः सिन्दूरवर्णः समम् ।
 उद्यद्भास्करसन्निभश्च घुष्टणक्षौद्रेन्द्रगोपारुणो
 गन्धश्चम्पकपाटलाविचिकिलैराज्येन तुल्योऽपि च ॥५९॥

मधु पञ्चगव्यं सूकलहरणे तथैव पूर्ववज्ज्ञेयम् । उडुम्बराग्रान् उडुम्बरसमिधः
 तथा एकमेकं जुहुयात् । व्यञ्जनं सृपादि पिण्याकमन्नं कैशराखिलतण्डुलाः चतु-
 रङ्गुलसमानाः चतुःपूर्वपरीताः । कर्षाद्वे इति अशीतिगुञ्जापरिमितशस्त्रीक-
 तोलकद्वयं कर्ष इति अतएव शुबलक्षणे कर्षाद्युग्राहि तच्छिर इत्युक्तं कर्षद्वयं शक्तिः ।
 षोडशमाषकपरिमिता राजमाषाः । रेणुयवाः चूर्णयवाः पुरं गुग्गुलुः श्लेष्मातकं
 पूर्वीतवचविशेषः । पिशाचतरुः वहेडा । गोपुरमीषिकान् दणशेषान् त्यक्ता अन्य-
 दणपरिस्तरणम् एधांसि संतजिह्वायां पृथग् द्रव्येण हीतव्यं तदेवाह हिरण्यायां
 चरुं कनकायाम् आधारां तप्तवृत्तं दद्यात् । कर्षादिहीमे सृषणमाह वज्रे-
 रिति ॥ ४५—५६ ॥

वज्रे ध्वनिफलेमाह भेरीति । भेरी वाद्यविशेषः वारणी हस्ती । वर्णफलमाह
 वर्ण इति । अस्त्रेण अस्त्रमन्त्रेण चक्रपूजां दशदिग्बन्धनञ्च कुर्यात् । दीपशाली

पुन्नागनागकेशरगुग्गुलुगन्धोपमश्च सिद्धिकरः ।
 कृत्वाकारा तु शिखा शिखिनः शुभदाय कल्पना च भवेत् ॥६०॥
 धूमोऽग्नेः कुन्दनिभः शुभफलदः काशकुसुमसङ्काशः ।
 खरवायसरवसदृशो वज्रेः शब्दो विनाशकरः ॥ ६१ ॥
 कृष्णो हुतवहवर्णो यजमानं नाशयेदचिरात् ।
 पिङ्गो बहुरोगकरो रौप्याभो राष्ट्रहानिमपि तनुयात् ॥ ६२ ॥
 विष्ठासदृशो गन्धो वज्रे दुःखानि विदधाति ।
 मूत्रसमो बलहानिं खेदजे शुभविनाशनं कुर्यात् ॥ ६३ ॥
 विच्छिन्नाग्ने मृत्युं शिखा सुवृत्ता करोति बलहानिम् ।
 शुकपिच्छाभो धूमो वज्रे र्वाहानिहाश नाशयति ॥६४॥
 कुर्यात् कपीतसदृशः क्षपीटयोनिर्गवां नाशम् ।
 शार्ङ्गः शुभफलदः प्रदक्षिणो वीतिहोत्रस्य ॥ ६५ ॥
 विद्युत्पाते दर्दुरे विस्फूलिङ्गे आनर्थ्यं स्याद्भोमकाले क्षणानोः ।
 वामावर्त्तो विग्रही हासयुक्ते होतुर्भीतिः सम्भवेद्भूतसङ्घात् ॥६६॥
 वस्त्रधिकं शतमाज्यैर्जुहुयात् शान्तिकामेषु दोषेषु ।
 अस्त्रेण साधकेन्द्रस्तुयादथ चक्रपूजाञ्च ॥ ६७ ॥
 वशो भवत्यवश्यं भूमिपतिलक्ष्मणेन ।
 लक्षार्द्धनामात्यः सामन्तो लक्षपादेन ॥ ६८ ॥
 षड्भिः सहस्रैर्भूपतिपत्न्यो वश्यास्तदीयपुत्राश्च ।
 एकसहस्रहोमात् सुभगा गणिकाश्च वश्याः स्युः ॥ ६९ ॥
 नियुतैर्दशभिर्भवन्ति सर्वे वशा नाकसदः सुरेन्द्रमुखाः ।
 नियुतैस्त्रिभिरेव देवपत्न्यो मुनयश्चापि अथान्यदेवता ॥ ७० ॥
 गन्धर्वसिद्धचारणगणास्तरसो हृषीकलक्षेण ।
 विंशतिलक्षैर्वशगा भवन्ति विद्येश्वराः सर्वे ॥ ७१ ॥

जपानन्तरं नित्यजपप्रकारमाह जन्मेति । जन्माधारगृहीदरात् मूलाधारकीटरात्

नियुतैः शतार्द्धसंख्येः सदाशिवाभोजनेत्रकमलभवाः ।

वश्या भवन्ति लक्षैः क्रीटिभिराप्नोति शाश्वतं धाम ॥ ७२ ॥

पूर्णाहुतिमथ हुत्वा पुररिमुदयितां विसृज्य दृढभक्तिः ।

तदनु समाहितबुद्धिः स्वाहानाथं विसर्जयेन्नन्वी ॥ ७३ ॥

सपरिस्तराननुहोमे नित्ये परिधीन् दहेन्नतिमान् ।

नैमित्तिके तु होमे परिधीन् परिस्तरान् दहेन्नन्वी ॥ ७४ ॥

सुधाकरे चाथ समर्च्य देवीं नृत्यैश्च गीतैः स्तुतिभिः प्रणम्य ।

उद्वास्य मूलेन गुरुपदिष्टकादम्बरीभिर्जुहुयान्नन्वी ॥ ७५ ॥

जन्माधारगृहोदरादजमुखव्रत्तान्तमाचान्तया

वृत्त्या जल्पति शक्तितन्त्रनियतः सूत्राक्षमालायुतः ।

मन्त्रश्च स्ववशोद्गतः प्रतिपदं तत्प्रत्यगाशासुखम्

लिङ्गञ्च स्थितमव्ययं विजयते नित्यो जपात् त्रैपुरः ॥ ७६ ॥

इति श्रीनागभट्टविरचिते त्रिपुरासारसमुच्चये होमविधानं

नाम दशमः पटलः ।

अजमुखव्रत्तान्तमाचान्तया अजमुखं मूलाधारस्थब्रह्मरन्ध्रं तदन्तर्गतं त्रैपुरं तदन्तर्गतमावया तेजोरूपसूक्ष्मशिखया आहृत्वा पौनःपुन्ये स्वरशी मन्त्रः प्रतिपदं प्रत्येकं द्रव्यं लिङ्गस्थितं लिङ्गत्रयीपरि यत्तेजः तस्योपरिस्थितं प्रत्यगाशासुखं सर्वतोमुखं तेजोविशेषणं जल्पति तद्वोधं करोति कौटुक्सन्धः शक्तितन्त्रनिहितः कुशलः तथा सूत्राक्षमालायुक्तः सूत्ररूपाकारा अकारादिचकारान्तवर्णमालायुक्तः । एवं चिन्तनं नित्यजपरूपी भवति ॥ ५७—७६ ॥

इति श्रीगीविन्दाचार्यविरचितायां त्रिपुरासारसमुच्चयटीकायां पदार्था-

दर्शं दशमः पटलः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

पण्डितकुलपतिः

श्रीजीवानन्दविद्यासागर वि, ए,

PANDITA KULAPATI

JIBANANDA VIDYASAGARA, B. A.

Superintendent, Free Sanskrit College, Calcutta.